

ИСЛОМДА МЕРОС ВА УНИНГ ТАҚСИМОТИ

Мусанниф:

Афзал Аброр

Тошкент

2015

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

**РАҲМАТИ БУ ДУНЁДА ОММАИ
МАХЛУҚОТЛАРГА, ОХИРАТДА ФАҚАТГИНА
МЎМИНЛАРГА ХОС БЎЛГАН АЛЛОҲНИНГ ИСМИ
ИЛА БОШЛАЙМАН**

МУҚАДДИМА

Бандаларига ораларидаги меросни юксак адолат ила тақсимлашнинг таълимини берган, мерос илмини дин илмлари ичида энг улуғларидан бири қилиб қўйган, Ўзи кўрсатганидан бошқа кўринишда мерос тақсим қилишдан қайтариб, биз бандаларга катта раҳмат кўрсатган Роббимиз Аллоҳга Ўзи таълим берганидек, буюрганидек мақтовлар, ҳамду санолар бўлсин. Сенгагина ибодат қиласиз ва Сендангина мадад сўраймиз.

Ўз умматларига мерос илмини жонкуярлик ила етказган, уни амалда кўрсатиб берган, бандаларнинг ҳақларини тўлаттўқис адо этишга ундан суюкли Расулимиз, кўзимиз оқуқораси бўлган Набийимизга ва у кишига яхшилик ила эргашган мўминларга салавоту саломларимиз бўлсин.

Буюк Аллоҳ Ислом динининг мукаммал бўлишини, ҳар бир замон ва маконга мос бўлишини, бандалар ушбу динга эргашганларида дунё ва охират саодатига эришишларини ирода қилган. Ислом бутун инсониятга улуғ ҳаётий

кўрсатмадир. Соф Исломга амал қилган ота-боболаримиз бир вақтлар ушбу динлари сабабли бутун дунёда пешқадам бўлишган. Инсониятга юксак маданиятни ҳамда турли диний ва дунёвий илмларни таълим беришган. Улар ўз динларига биргалашиб амал қилган вақтларида уларнинг олдига мутлақо ҳеч ким туша олмаган. Бунга тарих гувоҳдир.

Ушбу мукаммал диннинг мерос ҳақидаги кўрсатмалари ҳам бекаму-кўстдир. Вафот топган инсоннинг қолдирган меросидан ким ҳақдор бўлса, уларнинг ҳақлари адолат ила адо этилиши таъминлангандир.

Мерос мавзуси халқимиз учун ўта долзарб мавзу бўлгани сабабли устозларимиздан бирларининг тавсиялари ила фахмлашга осон, ҳаётга татбиқ қилишга қулай, халқимиз учун мерос тақсимоти борасида муносиб қўлланма бўладиган бир рисола тасниф этишга қарор қилдик. Устозларнинг дуоларини олгандан сўнг, Аллоҳдан мадад сўраган ҳолда ушбу ишга киришдик.

Ушбу рисолани ёзишда мерос масалаларини ҳазрати Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг мазҳаблари асосида баён қилдик ва ишимизга қуйидаги китобларни асос қилиб олдик:

- Сирожиддин Сижовандий Ҳанафий раҳматуллоҳи алайҳнинг машҳур “Фароизи Сирожия” матни. (Мактаба Бушро, Карачи, биринчи босма 2008 йил).
- Сайид Шариф Журжоний Самарқандий раҳматуллоҳи алайҳнинг “Фароизи Сирожия”га ёзган шархлари. (Мактаба Мустафо, Миср 1944 йил).

- Аллома Ибн Обидийн Шомий раҳматуллоҳи алайҳнинг “Дуррул Мухтор”га ёзган “Раддул Мухтор” номли машҳур ҳошиялари. (Дор оламил кутуб, Риёз 2003 йил).
- Муҳаммад Низомиддин Киронавийнинг “Фароизи Сирожия”га ёзган “Далилул-вуррос” номли ҳошиялари. (Мактаба Бушро, Карачи, биринчи босма 2008 йил).

МЕРОС ИЛМИ ВА УНИНГ ФАЗИЛАТИ

Мерос илми – фикҳ илмининг бобларидан бир бобдир. Уни Ислом уламолари фазилати улуғ бўлгани учун фикҳдан ажратиб олиб алоҳида эҳтимом билан ҳам ўрганишади. Ушбу илмни фақиҳлар “мерос илми” ва “фароиз илми” деб номлаганлар ва унга “Фароиз илми – ҳар бир меросхўрнинг – вафот топган инсон қолдирган нарсада – шарият белгилаб берган насибасини чиқариш учун қўлланувчи фикҳ ва хисобдан иборат бўлган қоидалар мажмуъаси ҳақидаги илмдир” деб таъриф берганлар. (Раддул Мухтор).

Мерос (*میراث*) сўзи араб тили луғатида “боқийлик” ва “бир қавмдан бошқа қавмга ўтувчи нарса” маъноларида келади. Шунингдек, молнинг бир кишидан иккинчи кишига ўринбосарлик жиҳатидан кўчиб ўтишига “мерос” деб айтилади.

Юқорида айтиб ўтганимиздек ушбу илм “фароиз илми” деб ҳам номланади. “Фароиз” (*فرض*) фарз сўзининг кўплиги бўлиб фарз сўзининг бу ўриндаги маъноси “ўлчаб бериш”дир.

“Фарз” (فَرْضٌ) сўзининг мерос илми жабҳасидаги маъносига фақихлар қуидагича таъриф берганлар: “Фарз – шаръият муайян меросхўрга ўлчаб берган насибадир”.

Ушбу муборак илмнинг фазилати ҳақида Қуръон оятлари ва кўплаб ҳадислар ворид бўлган. Аллоҳ айтади:

لِلرِجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ
مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا

“Ота-оналар ва қариндошлар қолдирган нарсада эркакларга насиба бор. Ота-оналар ва қариндошлар қолдирган нарсада аёлларга ҳам насиба бор. У оз қолсин, кўп қолсин – ўлчаб қўйилган насибадир” (Нисо сураси, 7 оят).

Юқоридаги оятда Аллоҳ – ўғил бўлсин, қиз бўлсин меросда ҳақлари бор эканлигини таъкидламоқда. Аллоҳ Қуръонда сўз юритган, баён қилиб берган ҳар қандай нарса ўта улуғ ва жиддий нарса бўлади.

Абу Хурайра розияллоху анхудан ривоят қилинган ҳадисда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қуидагича марҳамат қилганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: تَعَلَّمُوا الْفَرَائِضَ وَعَلِمُوهُ فَإِنَّهُ
نِصْفُ الْعِلْمِ وَإِنَّهُ يُنْسَى وَهُوَ أَوَّلُ مَا يُنْزَعُ مِنْ أُمَّتِي . (رواه ابن ماجه)

“Фароизни ўрганинглар ва уни ўргатинглар. Албатта, у илмнинг ярмидир. Аниқки у ёдан кўтарилиб кетади ва у умматимдан биринчи бўлиб суғуриб олинувчи нарсадир” (Ибн Можжа ривояти).

Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мерос илмини ўрганишга тарғиб қилишлари – бу илмнинг шахс ва жамият учун зарур бўлганидан, ўргатишга тарғиб қилишлари бу илмга кўп одамлар беътибор бўлганларидан ва бу илм умматдан биринчи бўлиб суғуриб олинувчи нарса эканлигидандир.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салам қуйидагича марҳамат қилганлар:

عَنْ أَبْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ وَعَلَمُوهُ النَّاسَ، تَعَلَّمُوا الْفَرَائِضَ وَعَلَمُوهَا النَّاسَ فَإِنِّي أَمْرُؤُ مَقْبُوضٌ وَإِنَّ الْعِلْمَ سَيُقْبَضُ وَتَظْهَرُ الْفِتْنَ حَتَّى يَكْتُلَفَ الْأَثْنَانِ فِي الْفِرِيقَةِ فَلَا يَجِدُنِي مَنْ يُفَصِّلُ بَيْنَهُمَا. (رواه البيهقي)

“Куръонни ўрганинглар ва уни одамларга ўргатинглар, фароизни ўрганинглар ва уни одамларга ўргатинглар. Мен вафот топгувчи инсонман. Ва албатта илм тезда кўтарилиб кетиб, фитналар зоҳир бўлур. Ҳатто, икки инсон мерос масаласида ихтилоф қилиб қолиб, уларнинг орасини ажрим қилиб берувчи одамни топа олмай қоладилар” (Байҳақий ривояти).

Ушбу ҳадисда ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам мерос илмининг қадрини кўтармоқдалар ва уни ўрганиш ва ўргатишни Қуръонни ўрганиш ва ўргатиш билан бир қаторда зикр қилмоқдалар. Шунинг ўзи фароиз илми қанчалар улуғ даражадаги илм эканлигига катта далилдир. Шунингдек у киши соллаллоҳу алайҳи ва салам: “**Ва албатта илм тезда кўтарилиб кетиб, фитналар зоҳир бўлур**” демоқдалар. Ҳа, пайғамбарлар ҳам инсон. Бир кун келиб улар ҳам Аллоҳнинг ҳузурига кетадилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи вассаллам ҳаёт эканлар, ҳар бир соҳадаги каби мерос илмида ҳам муаммолар бўлмас эди. Зеро, у зот соллаллоҳу алайҳи вассаллам ҳар бир масалани Аллоҳ буюрганидек ечиб берар эдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи вассаллам Аллоҳнинг ҳузурига кетганларидан сўнг сахобалар ва тобеъинлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи вассалламдан ўрганган илмлари асосида мерос масалаларини ечиб берганлар. Аммо илм тез кўтарилиб кетувчи нарсадирдир. Шу сабабли ҳар бир диний илмлар каби мерос илмини ҳам ўрганиш ва ўргатиб бориш уммат учун лозимдир. Ушбу илм умматдан биринчи бўлиб кўтаришувчи илм бўлганлиги сабабли бу соҳада ниҳоятда сергак бўлиш зарурдир.

МЕРОСНИНГ РУКИЛАРИ

“Рукн” – ўзи бир воқеъликнинг ажralmas қисми бўлган ҳолда унингсиз ўша воқеълик вужудга келмайдиган нарсадир. Масалан, намозда қироъат қилиш намознинг рукнидир.

Қироъат қилиш намознинг ажралмас қисми бўлиб, қироъатсиз намоз – намоз ҳукмида бўлмайди.

Мероснинг рукнлари деганда – уларсиз мерос қолдириш ва мерос олиш вужудга келмайдиган, мероснинг ажралмас қисми бўлган нарсалар кўзда тутилади.

Мероснинг рукнлари учта бўлиб, улар қуидагилар:

1. Мерос қолдирувчи. У вафот топган инсон бўлиб, ўзидан қанчадир миқдорда мерос ва меросхўр қолдирган бўлади.

2. Меросхўр. Мерос қолдирувчининг вафотидан кейин ҳаёт бўлган ёки ҳаёт бўлганинг ҳукмида бўлган меросга ҳақдор мусулмон киши. Шаръиятда белгиланган меросхўрларгина меросхўр ҳисобланади. Ҳеч ким, ҳатто, мерос қолдираётган инсон ҳам “фalonчи меросхўр бўлсин” деб айта олмайди. Мерос қолдирувчининг васияти қолдирган молининг учдан бири ила ўталади, қолгани меросхўрларга шаръият бўйича тақсим қилиб берилади.

3. Мерос бўлиб қолувчи мол-мулк ва шаръий ҳукуқлар. Мерос бўлиб қолувчи мол-мулк ва шаръий ҳукуқларни мерос илмида “тарика”, яъни меросхўрлар учун тарқ этиб кетилган нарса дейдилар. Қуида мерос бўлиб қолувчи мол-мулк ва шаръий ҳукуқларни “тарика” деб номлаймиз. “Шаръий ҳукуқлар” деганда – савдо моли айбли чиққанида ихтиёр қилиш шарти, қози томонидан белгиланган қасос олиш ҳаққи, қарзни олиш учун гаровга қўйилган нарсани ушлаб туриш ҳаққи кабилар тушунилади. Аммо барча шаръий ҳукуқлар ҳам мерос бўлиб қолавермайди. Масалан, савдони муайян муддатда юргизишни ёки

тўхтатишни ихтиёр қилиш шарти, савдо молини сотиб олгач кўриш шарти ва ижара шартномаси кабилар мерос бўлиб ўтмайди.

Мазкур уч нарса мероснинг рукнлариридир. Улардан бирортаси бўлмаса ҳам, мерос қолдириш ва мерос олиш вужудга келмайди. (“Далилул-вуррос” Киронавий).

МЕРОСНИНГ ШАРТЛАРИ

“Шарт” – шундай бир нарсаки, агар у мавжуд бўлмаса, унга боғлиқ воқеълик вужудга келмайди ва у мавжуд бўлса, ўша воқеълик мавжуд бўлиши ҳам, мавжуд бўлмаслиги ҳам мумкиндир. Масалан, савдонинг шарти – савдо қилаётган кишининг оқил бўлмоқлиги. Агар савдо қилаётган киши оқил бўлмаса, савдо жорий бўлмайди. Агар савдо қилаётган киши оқил бўлса, савдо жорий бўлиши мумкин, аммо бошқа бир сабаб ила жорий бўлмаслиги ҳам мумкин.

Меросда учта шарт бор:

1. Мерос қолдирувчининг ўлими.
2. Мерос қолдирувчининг вафотидан сўнг меросхўрнинг хаёт бўлиши.
3. Мерос олувчининг мерос қолдирувчига нисбатан ким эканлиги аниқ бўлиши ва насаби таъйин бўлиши. (“Далилул-вуррос” Киронавий).

Мерос қолдирувчининг ўлими. Унинг вафоти “ҳақиқий вафот” ёки “хукмий вафот” ёки “тақдирний вафот” деб қайд этилади.

“Ҳақиқий вафот” деганда инсоннинг биологик жиҳатдан ўлиши, унинг хаётдан кўз юмиши тушунилади.

“Хукмий вафот” деганда инсоннинг йўқолиб қолганидан сўнг – ўзи ҳам, жасади ҳам топилмаслиги, шундан сўнг қози уни вафот топган деб ҳукм қилиши ёки тирик ҳолида динидан қайтиши ва кофир бўлиб “дорул- ҳарб”га кетиши тушунилади.

“Тақдирний вафот” деганда – онасига нисбатан жиноят қилинганда тушиб қолган ҳомила тушунилади. “Онасига нисбатан жиноят қилиш” деганда ҳомиладор аёлни уриш, қаттиқ кўрқитиш тушунилади. Ҳанафий мазҳабида бундай гўдак тана аъзолари кўриниб, билиниб қолган бўлса, мерос олади ва мерос қолдиради. У туғилганда онаси тирик бўладими ёки вафот топган бўладими фарқи йўқ. Зеро, жиноят вақтида она ҳам, бола ҳам мавжуд эди.

Мерос қолдирувчининг вафотидан сўнг меросхўрнинг ҳаёт бўлиши. Бу ҳолат икки кўринишда бўлади: “ҳақиқий” ва “тақдирний”.

“Ҳақиқий ҳаёт” – инсоннинг тирик бўлиб одамлар орасида юришидир. “Тақдирний ҳаёт” деб мерос қолдирувчи вафот топишидан аввал онанинг қорнида пайдо бўлган ҳомилага айтилади ва унинг туғилиши шарт қилинади.

Мерос қолдирувчининг вафоти вақтида меросхўр тирик бўлганми ёки йўқми аниқ бўлмаса, у тарикадан ҳеч нарсага

ҳақдор бўлмайди. Бу ҳолат қариндошларга бир вақтда ўлим етиши или юзага келиши мумкин. Масалан, кемада биргаликда чўкиб кетиш, автоҳалокатга биргаликда учраш ва ҳоказолар. Агар шундай ҳолатда бир-бирлариға меросхўр бўлиши керак бўлган яқинларнинг қай бири аввал вафот этгани билинмаса, улар ўзаро мерос олмайдилар. Уларнинг мерослари ҳаёт бўлган ёки уларнинг ўлимидан сўнг қанчадир муддат бўлса ҳам ҳаёт бўлган ҳақдорларга шаръиятга мувофиқ бўлиб берилади.

Мерос олувчининг мерос қолдирувчига нисбатан ким эканлиги аниқ бўлиши ва насаби таъйин бўлиши. Масалан, бир киши вафот этгач ортидан қариндоши деб танилган одам қолди. Аммо ўша қариндошнинг майитга нисбатан қандай қариндош эканлиги, яқинлик даражаси номаълум. Бу ҳолатда у меросдан улуш олмайди. Шунингдек, зино сабабидан дунёга келган фарзанд – шаръий жиҳатдан насаби бўлмаганлиги сабабидан мерос олмайди. Аёл ҳомиладор ёки туған ҳолида ўша фарзандга нисбатан ўзаро лиъон айтишган эр-хотиннинг фарзанди ҳам ота тарафдан насаби бўлмагани учун ота тарафдан мерос олмайди ва ота тарафга мерос қолдирмайди. У она тарафлама мерос олади ва қолдиради. (“Лиъон” ҳақида ўз ўрнида сўз юритилади).

МЕРОС ОЛИШ САБАБЛАРИ

“Сабаб” – лугатда у туфайли бошқа нарсага эришилдаган нарсадир. Масалан, олов сабабидан ўтин ёнади. Демак ўтиннинг ёнишига сабаб – олов.

Сабабнинг шариятдаги таърифи қуидаги: “У мавжуд бўлгани учун – у сабаб бўлаётган воқеълик вужудга келади, у мавжуд бўлмагани учун – у сабаб бўлиши мумкин бўлган воқеълик унинг сабабидан вужудга келмайди, аммо бошқа сабабдан вужудга келиши мумкин”.

Мерос олишнинг учта сабаби бор, улар:

1. Насаб (қариндошлиқ).

2. Никоҳ.

3. Вало (хукмий қариндошлиқ).

Мерос олишнинг аввалги сабаби “насаб”дир. Насаб – луғатда қаробат, қариндошлиқ деганидир. Қаробат деганда туғилиш туфайли мавжуд бўлган ҳар қандай ўзаро боғлиқлик тушунилади. Бунга “фарз эгалари”, “асабалар” ва “завул-арҳомлар” киради. Қаробатни “хақиқий насаб” деб ҳам атайдилар. (“Фарз эгалари”, “асабалар” ва “завул-арҳомлар” хақида кейинроқ сўз юритилади). Насаб орқали мерос олишга қуидаги оят ва бошқа оятлар далилдир:

يُوصِّيْكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلَّدَّكِرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْشَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثًا مَا تَرَكَ
 وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلَا بَوْيَهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلْدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ
 لَهُ وَلْدٌ وَوَرَثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الْثُلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِّيَ بِهَا أَوْ دِيْنٍ

“Аллоҳ сизга фарзандларингиз борасида амр этади: бир ўғилга икки қиз насибаси. Агар улар иккитадан кўп (*aёл*) бўлсалар, уларга у (*ота*) қолдирганинг учдан

иккиси. Агар қиз битта бўлса, унга ярми. Агар унинг боласи бўлса, у қолдирган нарсадан ота-онасининг ҳар бирига олтидан бир. Агар унинг боласи бўлмаса ва ота-онаси меросхўр бўлса, онасига учдан бир. Агар унинг ака-укалари бўлса, онасига олтидан бир. У қилган васият ёки қарзини адо этгандан сўнг...” (Нисо сураси, 11 оят).

Маййитга нараб жиҳатидан боғланган инсон меросга ҳақдорлар қаторида бўлади.

Мерос олишнинг иккинчи сабаби никоҳдир. Никоҳ деганда шаръий дуруст никоҳ тушунилади. Бунда эр-хотин орасида сахих хилват бўлганми ёки йўқми фарқи йўқдир. Ботил ва фосид никоҳда мерос олиш ва қолдириш жорий бўлмайди.

Никоҳ орқали мерос олишга қуидаги оят далилдир:

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَمْ يَكُنْ هُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ هُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ
 وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دِيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَاهُنَّ الشُّمُنُ مِمَّا
 تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دِيْنٍ

“Сизларга хотинларингиз қолдирган нарсанинг – агар уларнинг боласи бўлмаса – ярми тегади. Агар уларнинг боласи бўлса, сизга улар қолдирган нарсанинг чораги тегади. Улар қилган васиятни ёки қарзини адо этгандан сўнг. Уларга сиз қолдирган нарсанинг – агар болангиз бўлмаса – чораги тегади. Агар болангиз бўлса, уларга сиз қолдирган нарсанинг саккиздан бири тегади.

Сиз қилған васиятни ёки қарзни адо этгандан сўнг” (Нисо сураси, 12 оят).

Демак, эр хотинидан, хотин эридан мерос олади.

Мерос олишнинг учинчи сабаби “вало”дир. Вало деганда қулликдан озод қилиш ила вужудга келувчи ҳукмий қаробат тушунилади. Буни яна “ҳукмий насаб” деб ҳам атайдилар. Хожа ўз қулинини озод қилгач, ўша хожа унга меросхўр бўлади.

Бир киши вафот этса ва унинг бир вақтлар уни озод қилған хожаси, яъни мавлосидан бошқа ҳеч кими бўлмаса, у қолдирган мерос ўша хожага бўлади.

Вало сабабидан меросхўр бўлишга қуйидаги икки ҳадис далил бўлади:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.
عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إنما الولاء لمن اعتق.
(رواه البخاري)

Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам жория Барира ҳақида: “**Вало** (ҳукмий қариндошлиқ) озод қилған кишига бўлади” дедилар. (Бухорий ривояти).

Бошқа ҳадисда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам қуйидагича марҳамат қилғанлар:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الْوَلَاءُ لِحَمَّةٍ كَلَحْمَةٍ
النَّسَبِ. (رواه الشافعي وابن حبان)

“Вало (ҳукмий қариндошлиқ) насаб каби бир парча этдир” (Шофеъий ва Ибн Ҳиббон ривоятлари).

Валода фақат озод қилган тараф меросхўр бўлади. Озод қилинган тараф меросхўр бўла олмайди. Зоро, озод қилиш, бошқача қилиб айтганда ҳаётга қайтадан келтириш, озод қилган тарафдан содир бўлади.

МЕРОСДАН МАНЬ ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР

“Манъ қилувчи” (монеъ) деб луғатда – икки нарсанинг орасини тўсувчига айтилади. Истилоҳда эса қуйидагича таърифланган: “У мавжуд бўлганда – унинг дахли бор воқеълик вужудга келмайди. У мавжуд бўлмагандан – унинг дахли бор воқеълик вужудга келиши ҳам мумкин, вужудга келмаслиги ҳам мумкин”. Манъ қилиш – шартнинг аксиdir. Масалан, ўз мерос қолдирувчисини қасдан ўлдириш – қотилни ўлдирилган кишининг меросидан манъ қиласди.

“Меросдан манъ қилувчи” фароиз илми уламолари истилоҳида қуйидагича таърифланади: “Манъ қилувчи – тики мавжуд экан – аслида мерос олишга ҳақдор бўлган инсонни меросдан манъ қилувчи сабабдир”.

Ҳанафий мазҳаби уламоларимиз “меросдан манъ қилувчи ҳолатлар тўрттадир” деб айтганлар:

1. Қуллик.
2. Ўз мерос қолдирувчисини ўлдириш.
3. Диннинг фарқли бўлиши.
4. Диёрнинг фарқли бўлиши. (“Фароизи Сирожия” Сирожиддин Сижовандий).

Қуллик. Ислом ер юзини ўз нури ила ёритганда бутун башарият қўпгина разолатлар ичида эди. Шундай разолатлардан бири қулчилик ва қулларга ёмон муносабатда бўлиш эди. Ислом аввало ҳар бир инсон Аллоҳнинг тенг ҳуқуқли бандаси эканлигини эълон қилгач, ўзига нисбатан қандай муносабатда бўлса, қулларга ҳам шундай муносабатда бўлишни, уларни Аллоҳ розилиги учун озод қилишни улкан ажрларга сабаб бўлувчи ибодат даражасига кўтарди. Бундай мўътадил бағрикенгликни олдин ҳам, кейин ҳам ҳеч қайси дин ёки тузум йўлга қўймаган. Қулчиликни йўқ қилиш учун бирданига “барча қуллар озод қилинсин” деган гап қилиш ижтимоий жиҳатдан нотўғри эканлигини – фаҳмловчи кишилар фаҳмлайдилар. Шу сабабдан ҳозирда қулчилик бўлмаса ҳам, бир вақтлар қулчилик бўлгани учун уламоларимиз қулларга оид ҳукмларни шариятда кўрсатилганига биноан батафсил баён қилиб кетганлар.

Қуллик комил суратда бўладими ёки мудаббар ва умму валадга ўхшаб ноқис суратда бўладими фарқи йўқ. Зеро, қул бирорнинг қўлида мулк бўлгач, мустақил ўзи бирор мулкка эгалик қила олмайди. Қул топган нарса унинг хожасиники

хисобланади. Ўзи мустақил бўлмаган инсон меросга ҳақдор бўлмайди. (“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

(Мудаббар – эгаси унга “ўлганимдан кейин озодсан” деб қўйган қул. Умму валад – эгаси (хожаси) ундан фарзанд кўрган жория).

Ўз мерос қолдирувчисини ўлдириш. Ўз мерос қолдирувчисини ўлдириш мерос олишдан манъ қилишига уламолар иттифок қилганлар. Бунинг далили қуидаги ҳадисдир:

قالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: لَيْسَ لِقَاتِلٍ مِيرَاثٌ. (رواه ابو داود)

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салам айтдилар: “**Қотилга мерос йўқдир**” (Абу Довуд ривояти).

Меросдан манъ қилувчи ўлдириш – қасосни ёки хун тўлашни вожиб қилувчи ўлдиришdir. Бунда қотил мерос қолдирувчисини қасдан ёки қасданга ўхшаш ҳолатда ёки хато қилиб ёки шунга ўхшаш ҳолатда ўлдиради. Қасдан ўлдиришда қасос вожиб бўлади, қолган кўринишларда хун тўлаш вожиб бўлади. Ушбу санаб ўтилган кўринишларда ўз мерос қолдирувчисини ўлдирган инсон ундан мерос олмайди. Бу ҳукмнинг ҳикматларидан бири мерос олувчининг “менга тезроқ меросдан улуш тегсин” деган мақсад ила ўз мерос қолдирувчисини ўлдириб қўйишининг олдини олишdir.

Қасосни вожиб қилувчи ўлдириш деганда – қасдан ўлдириш тушунилади. Хун тўлашни вожиб қилувчи ўлдириш деганда – ухлаётган одам ёнидаги одамни босиб ўлдириб қўйиши, тепадан устига қулаб тушиб ўлдириб қўйиши, ҳазиллашаман деб ўлдириб қўйиши кабилар киради.

Аммо меросхўр тарафидан ўз мерос қолдирувчисини қасдан бўлса ҳам, қасосни ёки каффоратни вожиб қилмайдиган кўринишда ўлдириш содир бўлса, у меросдан манъ қилинмайди. Қасдан ёки қасдсиз ўлдиришнинг қасосни ёки хун тўлашни вожиб қилмайдиган кўринишлари: ҳақ ила ўлдириш, узр ила ўлдириш, ўлимига билвосита сабаб бўлиш ва мукаллаф бўлмаган инсон томонидан қотиллик юз бериши.

Ҳақ ила ўлдириш деганда – қозининг ҳукми ила қасос олиш, ўзини ҳимоя қила туриб ўлдириб қўйиш кабилар тушунилади.

Узр ила ўлдириш деганда – уйига ўғри кирганда уни ўлдириш каби ҳолатлар тушунилади.

Ўлимига билвосита сабаб бўлиш деганда – масалан, ўзининг мулки бўлмаган ерда бир чуқур қазиганда мерос қолдирувчи ўша чукурга тушиб кетиб, вафот топиши каби ҳолатлар тушунилади.

Мукаллаф бўлмаган инсон томонидан ўлдириш деганда – балоғатга етмаган бола ёки жинни тарафидан мерос қолдирувчини ўлдириш каби ҳолатлар тушунилади.

Ҳанафий мазҳабимизда ота ўз субидан бўлган фарзандини қасосни ёки хун тўлашни вожиб қиладиган суратда ўлдириб қўйса, у фарзандига меросхўр бўлишда ман қилинмайди ва ундан қасос олинмайди. (“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

Бир киши ўз мерос қолдирувчисини қасдан ўлдиргач, ўша меросдан маҳрум қолган қотилга мерос қолдирувчи бўлган бошқа инсон вафот топса, қотил иккинчи вафот топган

инсондан мерос олаверади. Қотил фақат ўлдирган инсонидангина мерос олмайди.

Диннинг фарқли бўлиши. Мерос қолдирувчи инсон мусулмон бўлиб, мерос оловчи инсон бошқа динда бўлса, бошқа диндаги инсон мусулмондан мерос олмайди. Мусулмон ҳам бошқа диндаги мерос қолдирувчисидан мерос олмайди. Бунинг далили ушбу ҳадис:

قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: لَا يَرُثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمُ. (رواه البخاري)

“Мусулмон кофирдан, кофир мусулмондан мерос олмайди” (Бухорий ривояти).

Асли мусулмон бўлиб, сўнgra динидан қайтган киши (Аллоҳ асрасин) ҳам токи Исломга қайтмас экан - кофир хукмида бўлади. Бундай одам “муртад” дейилади. Муртад мусулмондан ҳам, аслий кофирдан ҳам, ўзига ўхшаган муртаддан ҳам мерос олмайди.

Ҳазрати имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг наздларида унинг мусулмонлиги вақтида топган мол-мулкини мусулмон меросхўрларига тақсимлаб берилади. Муртадлик вақтида топган мол-мулки байтул-молга бўлади.

Ҳанафий мазҳабида динлари фарқли бўлса ҳам, кофирлар бир-бирларидан мерос оладилар. (“Шархи фароизи Сирожия” Журжоний).

4. Диёрнинг фарқли бўлиши. Ҳанафий мазҳаби уламолари наздларида Ислом динидан бошқа дин вакиллари

бир-бири билан дўстона алоқада бўлмаган икки диёрда маскан тутиб яшаётган бўлсалар, бир-бирларидан мерос олмайдилар. Мусулмон меросхўрлар орасида, улар қандай диёрни маскан тутиб яшаётган бўлсалар ҳам, мерос қолдирувчисидан мерос олиш ва меросхўрига мерос қолдириш жорий бўлади. (“Раддул Мухтор” Ибн Обидийн).

ТАРИКАГА БОҒЛИҚ ҲАҚЛАР

“Тарика” деб луғатда бирор инсон ўзидан қолдириб, тарк этиб кетган нарсага айтилади.

Мерос илми уламолари истилоҳида қуйидагича таърифланади: “Тарика – мерос қолдирувчининг ўзидан қолдирган мол-мулк ва шаръий ҳуқуқлариридир”.

Тарикага қуйидаги нарсалар киради:

1. Маййитнинг шаръян мол-мулки деб ҳисобланган барча турдаги кўчар ва кўчмас мулклар. Тадбирини қилиб қўйган ва фойдаси ўлимидан сўнг вужудга келган мол-мулк. Масалан, балиқ тутишга тўр ташлаб қўйгач, вафот топган, вафотидан сўнг тўрига балиқлар тушган. Ёки бир кишини савдога вакил қилган. Вафотидан сўнг ўша вакил савдодаги фойда билан келган ҳолатлар. Маййитнинг бошқа инсон билан шерикчиликдаги улуши ҳам тарикага киради.

2. Маййитнинг ўзининг хоҳиш-иродасига, шахсига боғлиқ бўлмаган, маййитнинг мол-мулкига боғлиқ бўлган ҳуқуқлар ҳам тарикага киради. Ушбу ҳуқуқлар вафот этган

инсон қолдирган мол-мулкнинг айни ўзига боғлиқ бўлади. Масалан, маййитга бир киши ўз мулкини гаровга қўйиб қарз олган бўлса, гаров меросхўрлар қўлида туради ва меросхўрлар ўша қарздор уларга маййитнинг қарзини узмагунича гаровдаги нарсани ушлаб туришлари мумкин. Шунингдек, бир киши бошқасидан уйни ижарага олиб ижара пулинни олдиндан бергач вафот топса, унинг меросхўрлари уйнинг ижара пулинни қайтариб олишлари ёки ижара муддати тугагунча уйдан фойдаланишлари мумкин.

Шу каби, маййит ҳаётлигида унинг ҳаққи бирорвонинг мулкига боғлиқ бўлиб қолган бўлса, меросхўрлар маййитнинг ҳаққини оладилар.

3. Агар мерос қолдирувчи қасосни ёки хун тўлашни вожиб қилувчи ўлдириш илиа ўлдирилган бўлса, қасос ҳам, хун учун тўланадиган мол ҳам тарика ҳисобланади.

Тарикага боғлиқ ҳақлар тўрттадир:

1. Маййитнинг дафн харажатлари.
2. Маййитнинг мулкидаги бошқаларнинг ҳақларини адо қилиш ва қарзларини узиш.
3. Маййитнинг васиятларини тариканинг учдан бири илиа рўёбга чиқариш.
4. Меросхўрларнинг ҳақлари. (“Фароизи Сирожия” Сирожиддин Сижовандий).

Маййитнинг дафн харажатлари. Ушбу харажатларга инсоннинг жони чиқишидан то қабрга қўйилгунича бўлган – ювиш, кафанлаш, дафн қилиш ва шу каби нарсаларни

шаръиятга мувофиқ равища бажариш киради. Агар майитнинг ушбу харажатларга етадиган маблағи бўлмаса, у хаётлигига унинг нафақаси кимга вожиб бўлган бўлса, ўшалар ушбу харажатларни кўтарадилар. Бизнинг мазҳабимизда хотиннинг дағн ҳаражатлари эрнинг бўйнида бўлади. Аллоҳ розилиги учун дағн ҳаражатларини ўзига олиш савобли ишдир. Майитни тайёрлаш ва дағн қилиш ишларида исрофга ҳам, камчиликка ҳам йўл қўйиб бўлмайди. (“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

Майитга қарашли бўлган мулкнинг айни ўзига боғлиқ ҳақларни адо қилиш ва бошқа қарзларини узиш. Майитга қарашли бўлган мулкнинг айни ўзига боғлиқ ҳақлар “айний ҳуқуқлар” дейилади. Зеро, бу ҳуқуқлар оддий қарзлардан фарқли ўлароқ, тариканинг айни ўзига боғлиқ бўлади. Масалан, майит бир кишига ўз мулкини гаровга қўйиб қарз олган бўлса, гаров қўлида турган инсон – меросхўрлар унга майитнинг қарзини узмагунларича гаровдаги нарсани ушлаб туриши мумкин. Шунингдек, бир киши бошқасига уйни ижарага бериб, ижара пулинин олдиндан олгач вафот топса, унинг меросхўрлари уйни ижарага олган одамга ижара пулинин қайтариб беришлари ёки ижара муддати тугагунча уйни ижарачига қўйиб беришлари лозим бўлади.

Шу каби, майит ҳаётлигига унинг мулкига бирорнинг ҳаққи боғлиқ бўлиб қолган бўлса, меросхўрлар аввало ушбу ҳаққларни ўз эгаларига майитнинг мулкидан топширишлари лозим бўлади.

Шундан сўнг унинг айний ҳуқуқлардан бошқа барча қарзлари қолган мулқдан узилади. Майитнинг мулки

бўлмаса, яқинларидан бирор инсон албатта унинг қарзларини ўтаб қўйиши лозим. Аллоҳ розилиги учун майитнинг қарзларини узишни бўйнига олиш савобли ишдир.

Қарзлар икки турли бўлади:

1. Соғлом қарз.

2. Бемор қарз.

Соғлом қарз. Ушбу қарз хужжат или ёки иқрор бўлиш или событ бўлган қарз бўлиб, бунга кейин берилувчи маҳр, пулинни кейин бериш шарти или қилинган савдо ва бировга етказилган зарарни тўлаб бериш каби қарзлар ҳам киради.

Бемор қарз. Ушбу қарз мерос қолдирувчининг – ўлим касаллиги вақтида иқрор бўлганидан бошқа ҳеч қандай исботи бўлмаган қарздир. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Майитдан қолган мол-мулк дафн харажатлари ва айний ҳуқуқларни ўташдан ортиб қолса ва бошқа қарзларни узишга етса, барча қарзлар узилади. Бўлмаса, дафн харажатлари ва айний ҳуқуқларни ўталгач, аввало соғлом қарзлар узилади. Соғлом қарзлардан ортгани bemor қарзларнинг эгаларига ҳар бирининг қарзига муносиб равишда teng бўлиб берилади. Агар мол-мулк соғлом қарз эгаларига тўлиқ етмаса, улар орасида ҳар бирининг қарзига муносиб равишда teng бўлиб берилади. Қарз тури бир хил бўлган қарз эгаларини бир-биридан устун қўйиш жоиз эмас. (“Шархи фароизи Сирожия” Журжоний).

Закот, ҳаж, назр, рўзанинг фидяси ва намознинг фидяси каби банданинг Аллоҳдан бўлган қарзлари – майит уларни

ўташни васият қилса, уларни қолган мероснинг учдан биридан ўташ меросхўрлар учун вожиб бўлур. Агар васият қилмаган бўлса, бандалардан бўлган қарзлар ўталгач, уларнинг ҳам ўталгани майит учун ҳам, унинг яқинлари учун ҳам яхшидир. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Майитнинг васиятларини рўёбга чиқариш. Айни тарикага боғлиқ бўлган барча хуқуқ ва майитнинг қарзлари ўталгач, қолган мулкнинг учдан бири унинг васиятини рўёбга чиқаришга ишлатилади. Агар меросхўрларнинг барчаси ўз хоҳиши ила ижозат берса, қолган мулкнинг барчаси ҳам васиятни рўёбга чиқариш учун ишлатилиши мумкин. Меросдан улуши бор меросхўрга мол-мулқдан васият қилиш мерос қолдирувчига жоиз бўлмаган ишдир. Меросхўр бўлмаган кишига мероснинг учдан биридан кўпни васият қилиш ҳам жоиз бўлмаган ишдир. Агар майит ўз меросхўрига васият қилган бўлса ёки меросхўр бўлмаган кишига мероснинг учдан биридан кўпроғини васият қилган бўлса, меросхўрлар бунга майли десалар васиятни жорий қилса бўлади. Аммо меросхўрлар рози бўлмасалар, меросхўрга қилинган васият жорий бўлмайди. Меросхўр бўлмаган кишига қилинган васият эса мероснинг учдан бирида жорий бўлади. Меросхўрлар орасида ким ушбу кўринишда васиятни жорий қилишни бир ўзи ихтиёр қилса, васият унинг меросдан бўлган ҳиссасича ўталади. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Шунингдек, маъсият ишларга васият қилиш ҳам ҳаром ишдир. Агар майит шариятга зид бўлган васият қилган бўлса, унинг васиятини рўёбга чиқариш жоиз эмас.

Майит Аллоҳнинг ҳақларини ўташга ва бошқа нарсаларга васият қилганда мулкининг учдан бири етса, иккови рўёбга чиқарилади. Агар меросхўрларнинг барчаси ўз хоҳиши ила ижозат берса, қолган мулкнинг барчаси васиятни рўёбга чиқариш учун ишлатилиши мумкин.

Қолган мулкнинг учдан бири ёки (меросхўрлар ижозат берганида) барчаси майитнинг васиятларини ўташга етмаса, васиятларнинг барчаси улушига нисбатан тенг равища ўталади. Агар васиятлар улуш билан ўлчанмайдиган бўлса, адад билан ўлчанади. Васиятни ўташни майити айтиб кетган тартибда амалга оширилади. Бунда барча васиятлар тенг бўлади ва Аллоҳнинг ҳақларини ўташга қилинган васият ва бошқа васиятларнинг ораси ажратилмайди. (“Далиулвуррос” Низомиддин Киронавий).

Буюк Аллоҳ майитнинг қарзлари ва васияти ўталгандан сўнггина меросхўрлар тарикани тақсимлашлари мумкин эканлигини баён қилиб қуидагича марҳамат қилган:

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دِينٍ غَيْرَ مُضَارٍ وَصِيَّةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ

“...зарар қилмайдиган васиятни ёки қарзни адо этгандан сўнг. Булар Аллоҳнинг васиятидир. Ва Аллоҳ билувчи ҳамда ҳалийм Зотдир” (Нисо сураси, 12-оят).

Меросхўрларнинг ҳақлари. Майитнинг мулкидан юқорида санаб ўтилган барча нарсалар ўтаб бўлингач, қолган тарика Аллоҳнинг Китоби, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

vasallamning sunnatlari va ummatning ijmo'ysiда келган суратда, меросхўрларнинг мартабаларига биноан ораларида тақсимланади. (“Фароизи Сирожия” Сирожиддин Сижовандий).

Меросхўрларнинг ҳақлари ҳақидаги баёнга тарикага боғлиқ бўлган ҳақларнинг тартибидаги ҳикматнинг баёнидан сўнг – Аллоҳ насиб қилса – киришамиз.

ТАРИКАГА БОҒЛИҚ БЎЛГАН ҲАҚЛАРНИНГ ТАРТИБИДАГИ ҲИКМАТ

Майит вафот топгач, унинг тарикасидан биринчи бўлиб дафн харажатлари адо қилинишининг сабаби Имом Бухорий ривоят қилган қуидаги ҳадисдир: “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам туядан йиқилиб ўлган ҳожи ҳақида:

فَالْعَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: كَفْنُوهُ فِي ثُوبِهِ. (رواه البخاري)

“Уни ўз кийимига кафанлангиз” дедилар”. Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам майитнинг қарзи борми, йўқми сўрамадилар. Зоро, қарздор кишининг мулки бўлмаса “Устингдаги киймингни еч ва уни сотиб қарзни ўта” дейилмайди. Кафан эса вафот топган киши учун кийим мақомидадир.

Маййит вафот топгач, унинг тарикасидан иккинчи бўлиб – тарикага боғлиқ бўлган айний ҳуқуқлар ўталишининг сабаби – маййит ҳаётлик чоғида унинг мулкига биронинг ҳаққи боғлиқ бўлиб турган эди ва ўша ҳақнинг эгасига маййит уни ўташи лозим эди. Шунингдек, маййит ҳаёт бўлганда ҳам унинг ўзидан кўра ўша ҳақ эгаси ўша мулкка ҳақлироқ эди.

Маййит вафот топгач, унинг тарикасидан қарзларининг ўталишининг сабаби – Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам қарзни ўташни васиятдан олдин қўйганлариридир. Шунингдек, қарздор одам – токи унинг қарзи ўталмас экан, маййитни қарзниң юки қийнаб туриши ҳам мўътабар китобларимизда келган.

Маййит вафот топгач, унинг тарикасидан учинчи бўлиб васияти рўёбга чиқарилишининг сабаби – Аллоҳ Ўз Китобида мерос тақсимлашни айта туриб:

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ لَهَا أَوْ دِينٍ غَيْرَ مُضَارٍ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ

“...зарар қилмайдиган васиятни ёки қарзни адо этгандан сўнг. Булар Аллоҳнинг васиятири. Ва Аллоҳ билувчи ҳамда ҳалийм Зотдир” (Нисо сураси, 12-оят) деганидир. Яъни мерос – қарз ва васиятдан сўнг тақсимланади. “Аллоҳ оятда васиятни қарздан аввал зикр қилганининг сабаби – кўпчилик меросхўрлар маййитнинг васиятини рўёбга чиқаришда камчиликка йўл қўйгани сабаблидир. Қарз эса вожиб нарса бўлгани учун уни ўташга

деярли барча инсонлар жиддий қарайдилар” дейди уламоларимиз. Аллоҳ мерос тақсимотини васиятдан сўнг зикр қилганининг сабаби эса – агар мерос тақсимланса, васиятни рӯёбга чиқариб бўлмай қолиши мумкинлигидандир.

МЕРОСХЎРЛАРНИНГ МАРТАБАЛАРИ

Аллоҳнинг Китоби, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатлари ва умматнинг ижмоъсига биноан маййитга алоқадор бир нечта киши меросга ҳақли бўлади. Улар меросга ҳақдорлик жиҳатидан турли мартабаларда турадилар. Уларнинг мартабалари:

1. Фарз эгалари. Фарз эгалари – меросхўрлар ичида меросга энг биринчи ҳақли бўлувчи, меросдан қанча микдорда улуш олишлари шаръиятда аниқ белгилаб берилган, маййитга яқин қариндош бўлган меросхўрлардир. Уларни ўз ўрнида бирма-бир санаб ўтамиз.

2. Асабалар. Асабалар – маййитга яқин эркак қон-қариндошлардир. Асабалар – фарз эгалари мавжуд бўлмаса, тариканинг барчасини, фарз эгалари бўлса, улардан ортганини оладилар. Асаба ҳақида қўйида сўз юритилади. Баъзи асабалар фарз эгаси ҳам бўладилар. Асабалар фақат эркаклардан бўладилар.

3. Озод қилиш сабабли бўлган вало эгаси.

4. Озод қилиш сабабли бўлган вало эгасининг асабалари.

5. **Завул-арҳомлар.** Маййитнинг – фарз эгаларидан ва асабаларидан бўлмаган қариндошлари.

7. **Мавлал-мувалот.** Насаби номаълум кишининг ўз таниши билан асабалик ўрнини босишга келишган инсон.

8. **Насаби иқрор қилинган, аммо исботланмаган инсон.**

9. Тариканинг учдан биридан қўпи васият қилинган инсон.

10. **Байтул-мол.**

Ушбу санаб ўтилганлар навбатма-навбат мерос оладилар. Агар уларнинг тартиб бўйича аввал келганларидан ҳеч нарса қолмаса, қолганлари ҳеч нарса олмайдилар. Агар мерос фарз эгаларига тақсимлангач, тарикадан ҳеч нарса қолмаса, қолганлар ҳеч нарса олмайдилар.

БАРЧА МЕРОСХЎРЛАРНИНГ БАЁНИ

Тарикадан улуш олиши мумкин бўлган меросхўрларнинг умумий сони йигирма бештадир. Уларнинг ёши эътиборга олинмайди. Буюк Аллоҳ айтади:

لِلرِجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ
مِنْهُ أُوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا

“Ота-оналар ва қариндошлар қолдирган нарсада эркакларнинг насибаси бор. Ота-оналар ва қариндошлар қолдирган нарсада аёлларнинг насибаси бор. У оз бўлсин, кўп бўлсин – фарз қилинган насибадир” (Нисо сураси, 7-оят).

Тарикадан улуш олиши мумкин бўлган меросхўрларнинг ўн бештаси эркак, ўнтаси аёллардир.

Эркак меросхўрлар:

1. Ўғил (асаба).
2. Ўғилнинг ўғли, қанча пастласа ҳам (асаба).
3. Ота (фарз эгаси ва асаба).
4. Отанинг отаси, қанча баландласа ҳам (фарз эгаси ва асаба).
5. Туғишган ака-ука (асаба).
6. Ота бир ака-ука (асаба).
7. Она бир ака-ука (фарз эгаси)
8. Туғишган ака-уканинг ўғли (асаба).
9. Ота бир ака-уканинг ўғли (асаба).
10. Туғишган амаки (асаба).
11. Ота бир амаки (асаба).
12. Туғишган амакининг ўғли (асаба).
13. Ота бир амакининг ўғли (асаба).
14. Эр (фарз эгаси)

15. Қулни озод қилган эркак хожа (хукмий асаба).

Санаб ўтилган эркакларнинг барчаси меросдан улуш олишлари мумкин эканлигига Куръон, суннат ва уламоларнинг ижмоъсидан далиллар бор.

Аёл меросхўрлар:

1. Қиз (фарз эгаси)
2. Ўғилнинг қизи, ўғил қанча пастласа ҳам (фарз эгаси).
3. Она (фарз эгаси).
4. Онанинг онаси, қанча юқориласа ҳам (фарз эгаси).
5. Отанинг онаси, қанча юқориласа ҳам (фарз эгаси).
6. Туғишидан опа-сингил (фарз эгаси).
7. Ота бир опа-сингил (фарз эгаси).
8. Она бир опа-сингил (фарз эгаси).
9. Хотин (фарз эгаси).
10. Қулни озод қилган аёл бека (хукмий асаба).

Санаб ўтилган аёлларнинг барчаси меросдан улуш олишлари мумкин эканлигига Куръон, суннат ва уламоларнинг ижмоъсидан далиллар бор.

ҚУРЬОНДА КЕЛГАН ФАРЗ УЛУШЛАР

Мерос илми уламолари истилоҳида “фарз” – олдин айтиб ўтганимиздек – меросхўрга тарикадан тегувчи

шаръиятда белгиланган муайян миқдордир. Ушбу фарзлар – улушлар Аллоҳнинг китобида олти кўринишида келган. Шунингдек, Куръонда ушбу улушларнинг – фарзларнинг эгалари ким эканликларининг ҳам баёни келган. Биз ушбу улушларни Аллоҳ кўрсатганидек зикр қиласиз:

1. Ярим 1/2.
2. Тўртдан бир 1/4.
3. Саккиздан бир 1/8.
4. Учдан икки 2/3.
5. Учдан бир 1/3.
6. Олтидан бир 1/6.

Мерос илми уламоларида тарикани тақсим қилишда “масаланинг асли” деган истилоҳ бор. Бунинг маъноси – тарикага нисбатан ҳақдорларнинг фарз улушларини олиб, улушларнинг ҳаммасини қолдиқсиз, касрсиз бўлиш мумкин бўлган энг кичик умумий сонни чиқаришdir. Мисол: бир киши вафот этиб, ортидан учта меросхўр қолдирди. Ушбу тарикага уч киши ҳақдор. Улардан бирининг улуши ярим 1/2, бошқасининг улуши учдан бир 1/3, яна бирининг улуши олтидан бир 1/6. Бу улушларнинг ҳаммасини касрсиз бўлиш мумкин бўлган сон 12 дир. Мана шу сон ушбу мерос тақсимотидаги “масаланинг асли”дир.

Энди улушларни масаланинг асли бўлган 12 дан чиқарамиз: улуши ярим 1/2 бўлган меросхўр 12 дан 6 та олади. Улуши учдан бир 1/3 бўлган меросхўр 12 дан 4 та олади. Улуши олтидан бир 1/6 бўлган меросхўр 12 дан 2 та

олади. ($12 - 6 - 4 - 2 = 0$). Масаланинг асли бўлган сон улушларга қолдиқсиз ва касрсиз тақсимланди.

Демак “масаланинг асли” деганда фарз эгалари улушларининг барчасини қолдиқсиз бўлиш мумкин бўлган энг кичик умумий сон қиймати тушунилади.

ФАРЗ УЛУШЛАРГА ҲАҚДОР БЎЛГАН ФАРЗ ЭГАЛАРИ

Энди юқорида кўрсатиб ўтилган фарзлар – улушларга (яrim $1/2$, тўртдан бир $1/4$, саккиздан бир $1/8$, учдан икки $2/3$, учдан бир $1/3$, олтидан бир $1/6$) кимлар ҳақдор эканлигини билиб олсак.

Яrim $1/2$ улушга беш турли фарз эгалари ҳақли бўладилар:

1. Эр. Эрнинг яrim $1/2$ улуш олиши учун хотинининг ундан ёки бошқадан бўлган қанча пастласа ҳам меросхўр зурриёти бўлмаслиги керак. Аммо хотинининг қизи вафот топган бўлиб, ўша қизнинг фарзандлари бўлса, эрни яrim $1/2$ улушдан “ҳажб” қила олмайди. Зеро, бу ҳолатда қизнинг фарзандлари меросхўр зурриёт ҳисобланмайди. (Ҳажб – майитга яқинроқ қариндош бўлган меросхўр майитга узокроқ бўлган меросхўрни меросдан қисман ёки бутунлай тўсишидир. Ҳажб ҳақдида ўз ўрнида батафсил сўз юритилади).

Эрнинг яrim $1/2$ га ҳақдор бўлишининг далили:

وَلَكُمْ نِصْفٌ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَّهُنَّ وَلَدٌ

“Сизларга хотинларингиз қолдирган нарсанинг – агар уларнинг боласи бўлмаса – ярми тегади” (Нисо сураси, 12-оят).

Мисол: бир аёл вафот этди ва ундан эри, отаси ва туғишган укаси қолди. Аёл ўзидан меросхўр зурриёт қолдирмагани учун эрга ярим 1/2. Отага асаба бўлгани учун мероснинг қолган барчаси. Туғишган ука ота тарафидан ҳажб қилингани учун унга улуш йўқ.

Масаланинг асли 2

Эр	ярим 1/2	1 та улуш
Ота	улушнинг қолган барчаси	1 та улуш
Туғишган ука	ота тарафидан бутунлай ҳажб қилинган	улуш йўқ

2. Қиз. Қиз ярим 1/2 га икки шарт ила ҳақдор бўлади.

Биринчи шарт: у билан туғишган акаси ёки укаси бўлмаслиги керак. Зеро, у билан бирга туғишган акаси ёки укаси бўлса, қиз улар билан бирга асаба бўлади ва мерос улар орасида бир эркакка икки аёл улуши қоидасига мувофиқ тақсимланади.

Иккинчи шарт: у билан опаси ёки синглиси бўлмаслиги керак. Зеро, оятга мувофиқ қизлар икки ва ундан кўпроқ бўлсалар учдан икки 2/3 улушни тенг бўлиб оладилар.

Қиз ярим 1/2 олишига далил:

فِإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثًا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ

“Агар улар иккитадан кўп (аёл) бўлсалар, уларга у (ота) қолдирғаннинг учдан иккиси. Агар қиз битта бўлса, унга ярми” (Нисо сураси, 11 оят).

Мисол: бир аёл вафот этди ва ундан эри, отаси ва қизи қолди. Эрга тўрдан бир 1/4. Зеро, хотиндан бир қиз қолган. Қизга улушини камайтирувчи эркак меросхўр ва улушини бўлишувчи аёл шерик бўлмагани учун ярим 1/2. Отага олтидан бир 1/6 фарз улуш ва қолгани асабалик жиҳатидан.

Масаланинг асли 24

Эр	саккиздан бир 1/8	3 та улуш
Қиз	ярим 1/2	12 та улуш
Ота	олтидан бир фарз улуш ва қолгани асабалик жиҳатидан	6 та фарз улуш + 3 та улуш асабалик жиҳатидан = 9

3. **Ўғилнинг қизи.** Ўғил қанча пастласа ҳам ўғилнинг қизи учта шарт юзага келганда ярим 1/2 олади.

Биринчи шарт: ака-укаси ва мерос олишда ўша қизнинг даражасида бўлган амакисининг ўғли каби унинг улушкини камайтирувчи эркак меросхўр мавжуд бўлмаслиги.

Иккинчи шарт: опа-сингили ва мерос олишда ўша қизнинг даражасида бўлган амакисининг қизи каби улушкини бўлишувчи аёл шерик мавжуд бўлмаслиги.

Учинчи шарт: ундан мерос олишда устунроқ турувчи бўлган меросхўрнинг фарзандларидан бирортаси бўлмаслиги. Агар ўша қиз билан ундан мерос олишда устунроқ турувчи бўлган меросхўрлардан бири бўлиб у эркак бўлса, ўғилнинг қизини ҳажб қиласди. Агар аёл бўлса, ўша аёл ярим 1/2, ўғилнинг қизи эса олтидан бир 1/6 олади. Икковининг улушкини бир-бирига қўшганда учдан икки 2/3 бўлади.

Агар ундан мерос олишда устунроқ турувчи бўлган меросхўрнинг битта ва ундан кўп ўғил ёки биттадан кўп қиз фарзандлари бўлса, ўғилнинг қизи ҳеч нарса олмайди.

Аммо, мерос олишда устунроқ турувчи бўлган меросхўрнинг биттадан кўп қизи бўлганида, ўғилнинг қизи билан бирга ёки ундан пастроқда турувчи ва уни ўзи билан бирга асабага айлантирувчи ўғилнинг ўғли бўлса, ўғилнинг қизи ўғилнинг ўғли билан асаба бўлиб мерос олади.

Ўғилнинг қизи ярим 1/2 олишига далил - ижмоъдир. Уламолар ўғилнинг фарзанди ўғил бўладими, қиз бўладими мерос олишда, ҳажбда, асабаликда фарзанднинг ўрнини

босишига ижмоъ қилганлар. Бунда аёл аёлнинг ўрнини, эркак эркакнинг ўрнини босади.

Мисол: бир киши вафот этди ва ундан ўғилнинг қизи, онанинг онаси ва туғишиган ака қолди. Ўғилнинг қизига ярим $\frac{1}{2}$, онанинг онасига олтидан бир $\frac{1}{6}$, қолгани асабалик жиҳатидан туғишиган акага.

Масаланинг асли 6

Ўғилнинг қизи	ярим $\frac{1}{2}$	3 та улуш
Онанинг онаси	олтидан бир $\frac{1}{6}$	1 та улуш
Туғишиган ака	улушнинг қолган барчаси	2 та улуш

4. Туғишиган сингил. Туғишиган сингил тўртта шарт ила ярим $\frac{1}{2}$ улушга ҳақдор бўлади.

Биринчиси: ака-укаси мавжуд бўлмаслиги. Агар ака ёки ука мавжуд бўлса, мерос улар орасида “бир эркакка икки аёл улуши” қоидасига мувофиқ тақсимланади.

Иккинчи шарт: опа-сингил мавжуд бўлмаслиги. Агар опа ёки сингил мавжуд бўлса, улар мероснинг учдан икки $\frac{2}{3}$ улушкини teng бўлиб оладилар.

Учинчи шарт: маййитнинг фарзандлари бўлмаслиги. Улар: ўғил, ўғилнинг ўғли қанча пастласа ҳам, қиз ва ўғилнинг қизи, қизнинг отаси қанча пастласа ҳам. Агар туғишиган сингил билан ўғил жамлансалар, меросхўр ўғил туғишиган сингилни меросдан ҳажб қиласади. Агар туғишиган

сингил билан қиз жамлансалар, бошқа билан асаба бўлиш сабабидан қиз ярим 1/2 улуш олгач, туғишиган сингил қолган улушни асабалик жиҳатидан олади. Зеро, Ҳанафий мазҳабида туғишига ва ота бир опа-сингиллар қиз ва ўғилнинг қизи сабабидан асабага айланадилар.

Тўртинчи шарт: қанча юқориласа ҳам ота бўлмаслиги керак. Агар туғишиган сингил билан ота жамланса, ота туғишиган сингилни меросдан ҳажб қиласди.

Туғишиган сингил ярим 1/2 олиши мукинлигига далил:

إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفٌ مَا تَرَكَ

“Бир одам вафот топгач, унинг боласи бўлмаса ва синглиси бўлса, унга марҳумдан қолганнинг ярми берилади” (Нисо сураси, 176 оят).

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан туғишиган сингил, эр ва ота бир ука қолдирди. Туғишиган сингилга ярим 1/2. Зеро, маййитнинг фарзанди ҳам, бошқа опа ёки синглиси ҳам, туғишиган aka ёки укаси ҳам, ота ва онаси ҳам йўқ. Эрга ярим 1/2. Зеро маййитнинг фарзанди йўқ. Агар маййитнинг фарзанди бўлганида эр тўртдан бир 1/4 олар эди. Ота бир ука асабалик жиҳатидан қолган меросни олиши керак эди. Аммо фарз эгалари меросни тамоман олиб бўлганлари учун у ҳеч нарса олмайди.

Масаланинг асли 2

Туғишган сингил	ярим 1/2	1 та улуш
Эр	ярим 1/2	1 та улуш
Ота бир ука	улуш қолмаган	улуш йўқ

5. Ота бир сингил. Ота бир сингил бешта шарт ила ярим 1/2 га меросхўр бўлади. Аввалги тўрттаси туғишган сингилдаги шартлардир.

Биринчиси: ота бир ака ёки ука мавжуд бўлмаслиги.

Иккинчиси: ота бир опа ёки сингил мавжуд бўлмаслиги.

Учинчиси: маййитнинг меросхўр зурриёти бўлмаслиги.

Тўртинчиси: қанча юқориласа ҳам ота бўлмаслиги керак.

Бешинчи: туғишган ака ёки ука, опа ёки сингил мавжуд бўлмаслиги. Агар бир ёки ундан кўпроқ туғишган ака ёки ука бўлса, ота бир сингил ҳажб бўлади. Аммо агар бир туғишган сингил бўлиб, у фарз эгаси сифатида ярим 1/2 олаётган бўлса, у ота бир сингил билан бирга учдан икки 2/3 ни олиш учун ота бир сингил олтидан бир 1/6 олади. Шунда икки аёлнинг улуши учдан икки 2/3 бўлади. Агар туғишган сингил бошқа билан бирга асаба бўлган бўлса, ота бир сингил у ила ҳажб бўлгани учун улуш олмайди. Зеро, бу ҳолатда туғишган сингил мерос олишда туғишган ука мақомида бўлади. Агар икки туғишган сингил бўлса, иккови учдан икки 2/3 ни олиб бўлгани учун ота бир сингил ҳеч нарса олмайди. Аммо шу ҳолатда ота бир сингилнинг ота бир укаси бўлса, ота бир сингил ўша укаси сабабидан асаба бўлади ва қолган улушдан насибадор бўлади.

Ота бир сингил ярим 1/2 олишига – туғишиган сингил ярим 1/2 олишига далил бўлган оят далилдир. Зоро, ушбу оятда “сингил” дейилганда туғишиган ва ота бир сингил назарда тутилганига уламолар ижмоъ қилганлар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан ота бир сингил, она, туғишиган уканинг ўғлини қолдирди. Ота бир сингилга ярим 1/2, онага учдан бир 1/3, туғишиган уканинг ўғлига асабалик жиҳатидан қолган улуш.

Масаланинг асли 6

Ота бир сингил	ярим 1/2	3 та улуш
Она	учдан бир 1/3	2 та улуш
Туғишиган уканинг ўғли	асабалик жиҳатидан қолган мерос	1 та улуш

Тўртдан бир 1/4 улушга икки турли фарз эгалари ҳақли бўладилар:

1. Эр. Бир шарт ила эр тўртдан бир 1/4 улушга ҳақдор бўлади: хотинининг унданми ёки бошқаданми меросхўр зурриёти бўлиши. Меросхўр зурриётга қуидагилар киради: ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли, ўғилнинг қизи.

Эрнинг тўртдан бир 1/4 олиши мумкинлигига далил:

فَإِنْ كَانَ هُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ إِمَّا تَرْكَنَ

“Агар уларнинг боласи бўлса, сизга улар қолдирган нарсанинг чораги тегади” (Нисо сураси, 12 оят).

Мисол: бир аёл вафот этди ва ўзидан эр, қиз, она ва амаки қолдирди. Эрга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, қизга ярим $\frac{1}{2}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, амакига асабалик жиҳатидан қолган улуш.

Масаланинг асли 12

Эр	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	3 та улуш
Қиз	ярим $\frac{1}{2}$	6 та улуш
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	2 та улуш
Амаки	асабалик жиҳатидан қолган улуш	1 та улуш

2. Хотин. Эрнинг хотини битта бўлса – шу хотиннинг ўзи, кўпроқ бўлса, барча хотинлар бир шарт ила тўртдан бир $\frac{1}{4}$ улушга ҳақдор бўладилар. Ушбу шарт – эрнинг меросхўр зурриёти бўлмаслиги.

Хотиннинг тўртдан бир $\frac{1}{4}$ олиши мумкинлигига далил:

وَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرْكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَّكُمْ وَلَدٌ

“Уларга сиз қолдирган нарсанинг – агар болангиз бўлмаса – чораги тегади” (Нисо сураси, 12-оят).

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотин, она, она бир икки ука ва ота бир ака қолдирди. Хотинга эрнинг меросхўр зурриёти бўлмагани учун тўртдан бир $\frac{1}{4}$. Ака ва укалар бўлгани учун онага олтидан бир $\frac{1}{6}$ (ака ва укалар бўлмаганида онага учдан бир $\frac{1}{3}$ тегар эди). Она бир икки укага учдан бир $\frac{1}{3}$. Ота бир акага асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 12

Хотин	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	3 та улуш
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	2 та улуш
Она бир икки ука	учдан бир $\frac{1}{3}$	4 та улуш, ҳар бирига 2 тадан
Ота бир ака	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	3 та улуш

Хотинлар сони биттадан ортиқ бўлса, $\frac{1}{4}$ ёки $\frac{1}{8}$ бўлиши мумкин бўлган фарз улуш уларга teng бўлиб берилади.

Саккиздан бир $\frac{1}{8}$ ни вафот этиб, ўзидан меросхўр зурриёт қолдирган эрнинг хотини олади.

Далил:

فِإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الْثُمنُ إِمَّا تَرْكُمْ

“Агар болангиз бўлса, уларга сиз қолдирган нарсанинг саккиздан бири тегади” (Нисо сураси, 12 оят).

Учдан икки 2/3 га тўрт турли фарз эгалари ҳақли бўладилар, уларнинг барчаси аёллардир:

1. Икки ва ундан кўп бўлган қизлар. Улар учдан икки 2/3 га икки шарт ила ҳақдор бўладилар.

Биринчиси: улар икки ва ундан ортиқ бўлишлари.

Иккинчиси: уларнинг улушларини камайтирувчи асаба бўлмаслиги. Ушбу асаба – маййитнинг ўз сулбидан бўлган ўғлидир. Агар шундай асаба мавжуд бўлса, икки ва ундан кўп бўлган қизлар учдан икки 2/3 улуш олмайдилар. Ва ўғил билан бирга асабалик жиҳатидан мерос оладилар.

Икки ва ундан кўп бўлган қизлар учдан икки 2/3 олишларига далил – ижмоъдир. Уламолар мерос оятларини батафсил ўрганиб чиққанларидан сўнг икки ва ундан кўп бўлган қизлар маълум шартлар юзага келганда учдан икки 2/3 олишларига ижмоъ қилганлар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эр, икки қиз, она ва туғишган ака қолдирган. Эрга – хотинининг меросхўр зурриёти бўлгани учун – тўртдан бир 1/4, икки қизга учдан икки 2/3, онага олтидан бир 1/6. Туғишган акага фарз эгалари мероснинг барчасини олганлари учун ҳеч нарса қолмаган.

Масаланинг асли 12

Эр	тўртдан бир 1/4	3 та улуш
Икки қиз	учдан икки 2/3	8 та улуш
Она	олтидан бир 1/6	2 та улуш
Туғишиган ака	фарз әгаларидан улуш қолмаган	улуш йўқ

2. Ўғилнинг икки ва ундан кўпроқ қизлари. Улар учдан икки 2/3 га учта шарт ила ҳақдор бўладилар.

Биринчиси: улар икки ва ундан ортиқ бўлиб, оталари қанча пастласа ҳам эркак тарафдан бўлиши. Улар бир ўғилнинг қизи бўладиларми ёки туғишиган ака-уканинг қизлари бўладиларми, фарқи йўқ.

Иккинчиси: уларнинг улушларини камайтирувчи асаба бўлмаслиги. Ушбу асаба – ўғилнинг ўғли ёки ўша қизларнинг даражасидаги ака-укалари ва амакининг ўғиллари. Агар шундай асаба мавжуд бўлса, улар учдан икки 2/3 олмайдилар. Ва ўғил билан бирга асабалик жиҳатидан мерос оладилар.

Учинчи: маййитнинг улардан устунроқ бўлган фарзанди бўлмаслиги. Улар маййитнинг ўз сулбидан бўлган ўғил ёки қизларнинг отасидан баландроқ ўғлининг ўғли ёки сулбидан бўлган қиз ёки қизларнинг отасидан баландроқ ўғилнинг бир ва ундан ортиқ қизлари. Агар улар билан бирга маййитнинг сулбидан бўлган эркак фарзанди бўлса, уларни бутунлай ҳажб қиласди. Агар улар билан бирга маййитнинг сулбидан бўлган аёл фарзанди бўлиб, у бир ўзи бўлса, ўғилнинг қизлари ўша қиз билан бирга учдан икки 2/3 ни олиш учун олтидан бир 1/6 ни оладилар. Агар улар билан бирга маййитнинг сулбидан бўлган аёл фарзанди биттадан кўп бўлса, ўша қизлар учдан

икки $\frac{2}{3}$ ни олганлари учун уларга хеч нарса қолмайди. Аммо, ўғилнинг икки ва ундан кўпроқ қизларининг уларни асаба қилувчи ака ёки укалари бўлса, улар ўғил билан бирга асабалик жиҳатидан мерос оладилар.

Икки ва ундан кўп бўлган ўғилнинг қизлари учдан икки $\frac{2}{3}$ олишларига далил – ижмоъдир. Уламолар мерос оятларини батафсил ўрганиб чиққанларидан сўнг икки ва ундан кўп бўлган ўғилнинг қизлари маълум шартлар юзага келганда учдан икки $\frac{2}{3}$ олишларига ижмоъ қилганлар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан ўғлининг уч қизи, эр ва амакисини қолдирди. Ўғилнинг уч қизига учдан икки $\frac{2}{3}$, эрга – хотинининг зурриёти бўлгани учун – тўртдан бир $\frac{1}{4}$, амакисига асабалик жиҳатидан қолган улуш.

Масаланинг асли 12

Ўғилнинг уч қизи	учдан икки $\frac{2}{3}$	8 та улуш
Эр	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	3 та улуш
Амаки	асабалик жиҳатидан қолган улуш	1 та улуш

3. Икки ва ундан кўп бўлган туғишган опасингиллар. Улар учдан икки $\frac{2}{3}$ га тўрт шарт ила ҳақдор бўладилар.

Биринчиси: икки ва ундан кўпроқ бўлишлари.

Иккинчиси: уларнинг улушларини камайтирувчи асаба бўлмаслиги. Ушбу асаба – туғишган aka ёки ука. Агар шундай асаба мавжуд бўлса, улар учдан икки 2/3 олмайдилар. Ва ўғил билан бирга асабалик жиҳатидан мерос оладилар.

Учинчиси: маййитнинг эркак бўлсин, аёл бўлсин, фарзанди бўлмаслиги. Агар улар билан бирга маййитнинг эркак фарзанди бўлса, улар ҳажб қилинадилар. Агар улар билан бирга маййитнинг битта қизи ёки ўғлининг битта қизи бўлса, икки ва ундан кўп бўлган туғишган опа-сингиллар ўша қиз сабабидан асабага айланадилар.

Тўртинчиси: маййитнинг отаси бўлмаслиги. Агар маййитнинг отаси бўлса, туғишган опа-сингиллар ҳажб бўладилар.

Икки ва ундан кўп бўлган туғишган опа-сингиллар маълум шартлар юзага келганда учдан икки 2/3 олишлари мумкинлигига далил:

فِإِنْ كَانَتَا اثْتَيْنِ فَلَهُمَا الشُّشَانِ مِمَّا تَرَكَ

“Агар сингил иккита бўлса, улар мархумдан қолганинг учдан иккисини оларлар” (Нисо сураси, 176 оят).

Мисол: бир эркак вафот этиб, ўзидан туғишган икки опа-сингил, она бир ука ва она бир опа қолдирди. Туғишган икки опа-сингилга учдан икки 2/3. Она бир укага ва она бир опага учдан бир 1/3.

Масаланинг асли 3 дан 6 га тасҳих қилинади. Зеро, туғишган икки опа-сингил учдан икки 2/3 улуш олганларидан сўнг она бир укага ва она бир опага қолган 1 та улушни касрсиз бўлиб бериб бўлмайди. (“Тасҳих” ҳақида ўз ўрнида батафсил баён қилинади). Улушларни касрсиз тақсимлаш учун масаланинг аслини тасҳих қиласиз. Бу ҳолатда тасҳих қуидагича амалга оширилади: туғишган опа-сингилларнинг сони 2 ни масаланинг асли бўлган 3 га кўпайтирамиз. 6 сони хосил бўлди. Демак, бу ерда масаланинг асли 6.

Икки туғишган опа-сингил	учдан икки 2/3	4 та улуш
Она бир ука	учдан бир 1/3нинг ярми	1 та улуш
Она бир опа	учдан бир 1/3нинг ярми	1 та улуш

4. Икки ва ундан кўп бўлган ота бир опа-сингиллар.
Улар беш шарт ила учдан икки 2/3 га ҳақдор бўладилар.

Биринчиси: икки ва ундан кўпроқ бўлишлари.

Иккинчиси: уларнинг улушларини камайтирувчи асаба бўлмаслиги. Ушбу асаба – ота бир ака ёки укадир. Агар шундай асаба мавжуд бўлса, улар учдан икки 2/3 улуш олмайдилар. Ва ака-укалар билан бирга асабалик жиҳатидан мерос оладилар.

Учинчиси: маййитнинг эркак бўлсин, аёл бўлсин меросхўр зурриёти бўлмаслиги. Агар улар билан бирга

маййитнинг эркак фарзанди бўлса, улар ҳажб қилинадилар. Агар улар билан бирга маййитнинг битта қизи ёки ўғлининг битта қизи бўлса, икки ва ундан кўп бўлган ота бир опа-сингиллар ўша қиз сабабидан асабага айланадилар.

Тўртинчиси: маййитнинг отаси бўлмаслиги.

Бешинчиси: туғишган ака-ука ва опа-сингиллар бўлмаслиги. Агар туғишган ака ёки ука бўлса, ёки опа ё сингил бўлиб, опа ё сингил бошқа ила асаба бўлса, ота бир опа-сингиллар ҳажб қилинадилар. Аммо ўша опа ё сингил ярим $1/2$ бўлган фарз улушини олсалар, ўша опа ё сингил билан бирга учдан икки $2/3$ ни олиш учун икки ва ундан кўп бўлган ота бир опа-сингиллар олтидан бир $1/6$ ни оладилар. Аммо, ота бир опа-сингилларнинг ота бир акаси ёки укаси бўлса, ота бир опа ёки сингил ўша акаси ёки укаси сабабидан асаба бўлиб мерос олади.

Опа-сингиллар маълум шартлар юзага келганда учдан икки $2/3$ олишларига далил бўлган юқоридаги оятда – ҳам туғишган, ҳам ота бир опа-сингиллар назарда тутилганига уламолар ижмоъ қилганлар.

Мисол: бир киши вафот этиб ўзидан она, ота бир опа ва сингил, ота бир ука ва она бир сингил қолдирган. Онага олтидан бир $1/6$. Она бир сингилга олтидан бир $1/6$. Ота бир опа-сингил ва ота бир укага асабалик жиҳатидан мероснинг қолгани.

Масаланинг асли 6

Она	олтидан бир $1/6$	1 та улуш
-----	-------------------	-----------

Она бир сингил	олтидан бир 1/6	1 та улуш
Ота бир опа-сингил ва ота бир ука	асабалик жихатидан мероснинг қолгани	ота бир укага қолган 4 улущдан 2 улуши, ота бир опа ва сингилга қолган 2 улуш.

Учдан бир 1/3 га икки турли фарз эгалари ҳақли бўладилар:

1. Она. Она уч шарт ила учдан бир 1/3 га ҳақдор бўлади.

Биринчиси: агар маййитнинг меросхўр зурриёти бўлмаса. Меросхўр зурриётга ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли қанча пастласа ҳам, ўғилнинг қизи, қизнинг отаси қанча пастласа ҳам киради. Агар маййитнинг меросхўр зурриёти бўлса, она олтидан бир 1/6 олади.

Иккинчиси: маййитнинг икки ва ундан ортиқ туғишган ёки ота бир ёки она бир ака-ука ва опа-сингиллари бўлмаслиги. Агар улар икки ва ундан ортиқ бўлсалар, она олтидан бир 1/6 олади.

Учинчиси: отаси билан бирга маййитнинг эри ёки хотини бўлмаслиги. Агар маййитнинг отаси билан бирга эри ёки хотини бўлса ва маййитнинг меросхўр зурриёти бўлмаса, она фарз эгаси сифатида учдан бир 1/3 ни олмайди. Эр ёки хотин ўз фарз улушкини олиб бўлгач, она қолган мероснинг учдан бири 1/3 ни олади. Бу ҳолат “Умария масаласи” бўлиб, ўз ўрнида зикр қилинади.

Она учдан бир 1/3 олиши мумкинлигига далил:

فِإِنْ لَمْ يَكُنْ لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَةُ أَبَوَاهُ فَالْأُمُّهُ الْثُلُثُ فِإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَالْأُمُّهُ السُّدُسُ

“Агар унинг боласи бўлмаса ва ота-онаси меросхўр бўлса, онасига учдан бир. Агар унинг ака-укалари бўлса, онасига олтидан бир” (Нисо сураси, 11-оят).

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эр, она ва ота бир ука қолдирди. Эрга – хотинининг зурриёти бўлмаганлиги учун – ярим $\frac{1}{2}$. Онага учдан бир $\frac{1}{3}$. Ота бир укага асабалик жиҳатидан қолган улушнинг барчаси.

Масаланинг асли 6

Эр	ярим $\frac{1}{2}$	3 та улуш
Она	учдан бир $\frac{1}{3}$	2 та улуш
Ота бир ука	асабалик жиҳатидан қолган улушнинг барчаси	1 та улуш

2. Икки ва ундан кўп она бир ака-ука ва опасингиллар. Улар учдан бир $\frac{1}{3}$ улушга уч шарт ила ҳақдор бўладилар.

Биринчиси: улар икки ва ундан кўпроқ бўлишлари керак. Қандай жинсда бўлишларининг фарқи йўқ.

Иккинчиси: маййитнинг меросхўр зурриёти бўлмаслиги. Зурриётга ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли қанча пастласа ҳам,

ўғилнинг қизи, қизнинг отаси қанча пастласа ҳам киради. Агар майитнинг меросхўр зурриёти бўлса, она бир ака-ука ва опа-сингиллар ҳажб қилинадилар.

Учинчиси: майитнинг қанча юқориласа ҳам отаси бўлмаслиги. Агар майитнинг қанча юқориласа ҳам отаси бўлса, уларни ҳажб қилади.

Икки ва ундан кўп она бир ака-ука ва опа-сингиллар учдан бир 1/3 олишлари мумкинлигига далил:

وَإِنْ كَانَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلٍّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي

الثلث

“...унинг биродари ёки синглиси бўлса, улардан ҳар бирига олтидан бир тегур. Агар улар бундан кўп бўлсалар, учдан бирига шерикдирлар” (Нисо сураси, 12 оят)

Мисол: бир киши вафот этди ва ўзидан хотинини, онасини, она бир икки укасини ва бир туғишган акасини қолдирди. Хотин – эрнинг зурриёти бўлмагани учун – тўртдан бир 1/4 олади. Она олтидан бир 1/6 олади. Она бир икки ука учдан бир 1/3 оладилар. Туғишган ака асабалик жиҳатидан қолган улушнинг барчасини олади.

Масаланинг асли 12

Хотин	тўртдан бир 1/4	3 та улуш
Она	олтидан бир 1/6	2 та улуш

Она бир икки ука	учдан бир 1/3	4 та улуш
Туғишиган ака	асабалик жиҳатидан қолган улушнинг барчаси	3 та улуш

Олтидан бир 1/6 улушга етти турли фарз эгалари ҳақли бўладилар:

1. Ота. Ота олтидан бир 1/6 улушга ҳақдор бўлиши учун бир шарт лозим бўлади: маййитнинг эркак бўлсин, аёл бўлсин меросхўр зурриёти бўлиши.

Ота олтидан бир 1/6 олиши мумкинлигига далил:

وَلَا يَبْوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ

“Агар унинг боласи бўлса, у тарк қилган нарсадан ота-онасининг ҳар бирига олтидан бир” (Нисо сураси, 11-оят).

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эр, қиз ва ота қолдирди. Эрга тўртдан бир 1/4. Қизга ярим 1/2. Отага олтидан бир 1/6 фарз улуш ва қолгани асабалик жиҳатидан.

Масаланинг асли 12

Эр	тўртдан бир 1/4	3 та улуш
Қиз	ярим 1/2	6 та улуш

Ота	олтидан бир 1/6 фарз улуш + қолгани, асабалик жиҳатидан	2+1=3
-----	--	-------

2. Шу ҳолатда маййитнинг отаси бўлмасдан, отасининг отаси қанча баландласа ҳам ҳаёт бўлса, у олтидан бир 1/6 олади. Бунда икки шарт бор.

Биринчиси: маййитнинг зурриёти бўлиши. Зурриётга ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли қанча пастласа ҳам, ўғилнинг қизи қизнинг отаси қанча пастласа ҳам киради.

Иккинчиси: маййитнинг отаси бўлмаслиги. Зеро, ота бобони ҳажб қиласди. Отанинг отаси қанча баландласа ҳам дейилганда фақатгина эркак тарафдан бўлган оталар тушунилади. Масалан онанинг отаси ёки отанинг онасининг отаси бу ҳолатда мерос олмайдилар. Шунингдек, отанинг онаси ота тарафидан ҳажб қилинади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, отасининг отасини ва икки ўғил қолдирди. Хотинга саккиздан бир 1/8. Отасининг отасига олтидан бир 1/6. Икки ўғилга асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 48

Хотин	саккиздан бир 1/8	6 та улуш
Отасининг отаси	олтидан бир 1/6	8 та улуш
Икки ўғил	асабалик жиҳатидан қолган	34 та улуш

барча улуш
----

3. Она. Она олтидан бир 1/6 га ҳақдор бўлиши учун бир шарт лозим бўлади: маййитнинг меросхўр зурриёти ёки икки ва ундан кўпроқ ака-ука ва опа-сингиллари бўлиши.

Она олтидан бир 1/6 олиши мумкинлигига далил:

وَلَا بَوْيْهِ لِكُلّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلْدٌ

“Агар унинг боласи бўлса, у тарқ қилган нарсадан ота-онасининг ҳар бирига олтидан бир” (Нисо сураси, 11-оят).

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, онаси ва ўғлини қолдирди. Хотинига саккиздан бир 1/8. Онага олтидан бир 1/6. Ўғилга асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 24

Хотин	саккиздан бир 1/8	3 та улуш
Она	олтидан бир 1/6	4 та улуш
Ўғил	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	17 та улуш

4. Ўғилнинг бир ва ундан кўп қизлари. Ўғилнинг бир ва ундан кўп қизлари олтидан бир 1/6 олишлари учун икки шарт бўлиши керак.

Биринчиси: унинг даражасида бўлган ва улушкини камайтирувчи асаба, яъни акаси, укаси ёки амакисининг ўғли бўлмаслиги керак. Агар улар мавжуд бўлса, фарз жиҳатидан эмас, бошқа билан бирга асаба бўлиш жиҳатидан ўғилнинг қизи меросдан насибадор бўлади.

Иккинчиси: маййитнинг зурриёти бўлмаслиги. Агар маййитнинг битта қизи бўлса, у қиз ярим 1/2 олади. Шунда ўғилнинг қизи ёки қизлари олтидан бир 1/6 оладилар.

Санаб ўтилган икки шарт юзага келганида ўғилнинг бир ва ундан кўп қизлари олтидан бир 1/6 олишларига далил ижмоъдир. Уламолар оят ва ҳадислар асосида ўғилнинг бир ва ундан кўп қизлари муайян шартлар юзага келганда олтидан бир 1/6 олишларига ижмоъ қилганлар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан қиз, ўғилнинг қизи, ота ва онасини қолдириди. Қизга ярим 1/2. Ўғилнинг қизига қиз билан учдан икки 2/3 улушни олиши учун олтидан бир 1/6. Отага олтидан бир 1/6. Онага олтидан бир 1/6.

Масаланинг асли 6

Қиз	ярим 1/2	3 та улуш
Ўғилнинг қизи	олтидан бир 1/6	1 та улуш
Ота	олтидан бир 1/6	1 та улуш
Она	олтидан бир 1/6	1 та улуш

5. Бир ва ундан кўп ота бир опа-сингиллар. Улар икки шарт ила олтидан бир 1/6 оладилар.

Биринчиси: маййитнинг фарз бўлган ярим 1/2 улушни оловчи битта туғишган опа ёки синглиси бўлиши. Агар маййитнинг туғишган опа ёки синглиси билан ака ёки укаси бўлса, ота бир сингиллар ҳажб бўлганлари учун улуш олмайдилар. Агар туғишган сингиллар икки ва ундан кўп бўлсалар ота бир ака ёки ука, ота бир опа ёки сингилларни учдан икки 2/3 ни тўлиқ олганлари учун ҳажб қиласидилар. Қиз ва ўғилнинг қизи ҳам уларни шу йўсинда ҳажб қиласидилар.

Иккинчиси: улар билан уларнинг улушларини камайтирувчи асаба бўлмаслиги. Ушбу асаба ота бир ака ёки ука. Агар у билан ота бир ака ёки ука бўлса, фарз эгаларидан қолганини улар асабалик жиҳатидан “бир эркакка икки аёл улуши” қоидасига биноан бўлиб оладилар.

Бир ва ундан кўп ота бир опа-сингиллар олтидан бир 1/6 олишларига далил – ижмоъдир. Уламолар оят ва ҳадислар асосида бир ва ундан кўп ота бир опа-сингиллар муайян шартлар юзага келганда олтидан бир 1/6 олишларига ижмоъ қилганлар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эр, туғишган сингил ва ота бир икки сингил қолдирди. Эрга ярим 1/2. Туғишган сингилга ярим 1/2. Ота бир икки сингилга олтидан бир 1/6.

Масаланинг асли 6 улуш бўлиб 7 улушга авл қилинади. (Авл қилиш ҳақида ўз ўрнида баён қилинади).

Эр	ярим 1/2	3 та улуш
----	----------	-----------

Туғишган сингил	ярим 1/2	3 та улуш
Ота бир икки сингил	олтидан бир 1/6	1 та улуш

6. Она бир битта ака ёки ука ва опа ёки сингил.

Улардан биттаси уч шарт ила олтидан бир 1/6 га ҳақдор бўлади.

Биринчиси: меросхўр зурриёт бўлмаслиги. Агар меросхўр зурриёт бўлса, она бир ака ёки ука ва опа ёки сингиллар ҳажб бўладилар.

Иккинчиси: маййитнинг қанча баландласа ҳам отаси бўлмаслиги. Агар қанча баландласа ҳам отаси бўлса, улар ҳажб бўладилар.

Учинчиси: она бир ака ёки ука ва опа ёки сингил бир дона бўлиши.

Она бир битта ака ёки ука ва опа ёки сингил олтидан бир 1/6 олиши мумкин эканлигига далил:

وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلٍّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ

“Агар бир эркак ёки аёл калола ҳолида мерос қолдирса, унинг акаси (укаси) ёки синглиси бўлса, улардан ҳар бирига олтидан бир тегур” (Нисо сураси, 12 оят). Яъни эркак бўлсин, аёл бўлсин битта бўлса, олтидан бир 1/6 олади.

Мисол: бир киши вафот этди ва ўзидан хотини, она бир акаси, туғишган акаси ва ота бир укасини қолдирди. Хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$. Она бир акага олтидан бир $\frac{1}{6}$. Туғишган акага асабалик жиҳатидан қолган барча улуш. Ота бир укага хеч нарса йўқ.

Масаланинг асли 12

Хотин	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	3 та улуш
Она бир ака	олтидан бир $\frac{1}{6}$	2 та улуш
Туғишган ака	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	7 та улуш
Ота бир ука	туғишган ака сабабидан ҳажб бўлган	улуш йўқ

7. Онанинг ёки отанинг онаси қанча баландласа ҳам.

Онанинг отасининг онаси бунга кирмайди. Онанинг онасининг онаси, отанинг онасининг онаси кабилар киради. Бунинг бир шарти бор: маййитнинг онаси бўлмаслиги. Агар маййитнинг онаси бўлмаса, онанинг онаси ёки отаси ҳам бўлмаса, отанинг онаси олтидан бир $\frac{1}{6}$ улуш олади. Момоларнинг иккови ҳаёт бўлса, олтидан бир $\frac{1}{6}$ ни тенг бўлиб оладилар.

Онанинг ёки отанинг онаси қанча баландласа ҳам муайян шартлар юзага келганда олтидан бир $\frac{1}{6}$ олишига қуйидаги ҳадис далил:

إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى الْجَدَّةَ السُّدُسَ . (رواه البخاري)

“Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам момога олтидан бир берганлар” (Бухорий ривояти).

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан отанинг онаси, ўғил ва туғишган ука қолдирди. Отанинг онасига олтидан бир 1/6. Ўғилга асабалик жиҳатидан қолган улуш. Туғишган ука ўғил тарафидан ҳажб бўлади.

Масаланинг асли 6

Отанинг онаси	олтидан бир 1/6	1 та улуш
Ўғил	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	5 та улуш
Туғишган ука	ўғил тарафидан ҳажб бўлган.	улуш йўқ

Юқорида кўрсатиб ўтилган фарз улушларга ҳақдор бўлувчиларнинг умумий сони йигирма биттадир.

АСАБАЛИК ҲАҚИДА

Асаба (عَصَبَةً) сўзи луғатда “ёпишиб туриш” маъносида ва кишининг ота тарафдан бўлган яқин қариндошларига нисбатан айтилади. Асабалар ҳам ўзлари асаба бўлган кишига маънавий жиҳатдан ёпишиб турадилар, ҳаётида қўллаб турадилар, оғир вазиятда қолганда биринчи бўлиб ёрдам қўлини чўзадилар.

Истилоҳда, асаба деганда – фарз эгаларидан ортиб қолган улушнинг барчасини олувчи бўлган яқин эркак қариндошлар тушунилади.

Асабалар мерос олишда фарз эгаларидан кейинги ўринда турадилар. Улардан олдин фақат фарз эгаларигина улуш оладилар.

Мерос уламолари асабани икки қисмга бўладилар:

1. Насаб жиҳатидан асаба.
2. Сабабий асаба.

Насаб жиҳатидан асаба мавжуд бўлганда сабабий асаба хажб бўлади.

НАСАБ ЖИҲАТИДАН АСАБА

Насаб жиҳатидан асабалик учта навга бўлинади:

1. **Ўзи насабий асаба.** Бунда маййитнинг қариндоши маййитга фақатгина эркак ёки эркак ва аёл орқали насаби бўлади. Масалан, ўғил, ота, ўғилнинг ўғли, туғишган ака-ука, ота бир ака-ука, туғишаг амаки, ота бир амаки ва ҳ kz.

Туғишган ака-ука – эркак ва аёл (ота ва она) орқали насабий асаба бўлганга мисол бўлади.

Ушбу асабалар, тақсимотда фарз соҳиби бўлмаса, мероснинг барчасини оладилар. Агар фарз соҳиблари бўлса, уларнинг улушларидан ортганини оладилар. Ушбу асабаларнинг ўзлари ҳам фарз соҳиблари бўлишлари мумкин. Шунда улар ўзларининг фарз улушларини олгач, ортган мероснинг қолганини асабалик жиҳатидан оладилар. Улар маййитга нисбатан тўрт тарафдан асаба бўладилар:

Биринчи: Ўғиллик тарафи (қанча пастласа ҳам).

Иккинчи: Оталик тарафи (қанча баландласа ҳам).

Учинчи: Ака-укалик тарафи (улар туғишган ёки ота бир бўладилар. Туғишган ёки ота бир ака-ука бўлмаса, уларнинг ўринларини ўғиллари ўғил тараф қанча пастласа ҳам босади).

Тўртинчи: Амакилик тарафи (у туғишган амаки ёки ота бир амаки. Улар бўлмаса, туғишган амакининг ўғли, кейин ота бир амакининг ўғли қанча пастласа ҳам ўғли. Кейин отасининг туғишган амакиси ёки отасининг ота бир туғишган амакиси, қанча баландласа ҳам. Агар амакилик тарафидан бўлган асабаларнинг барчаси тирик бўлса, маййитнинг отасига энг яқин асаба қолганларини ҳажб қиласди. Ушбу ҳажб қилишда туғишганлик ёки ота бир бўлиш эътиборга олинмайди. Туғишганлик ва ота бир бўлиш икки асаба маййитга бир хил даражада яқин бўлганда эътиборга олинади). (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Юкорида санаб ўтилган ўзи насабий асаба бўлганлардан биттаси мавжуд бўлса, меросхўрга ёлғиз ўзи асаба бўлади.

Аммо ўзи насабий асаба бўлганлар бир нечта бўлса, уларнинг тартиблари қуидагича:

Аввало тарафга қаралади. Бунда ўғиллик қанча пастласа ҳам оталикдан қанча баландласа ҳам, ака-уқадан ва амакидан олдин туради. Оталик ака-уқаликдан ва амакиликдан устун туради. Ўз навбатида ака-уқалик амакиликдан олдин бўлади.

Иккинчидан, даражага қаралади. Бунда тарафлар бир хил бўлади. Масалан, ўғил ва ўғилнинг ўғли бир тараф, аммо уларнинг даражалари фарқли. Ушбу ҳолатда ўғил ўғилнинг ўғлидан устун туради. Ота – отанинг отасидан, ака ёки ука – ака ёки уканинг ўғлидан, амаки – амакининг ўғлидан, туғишган амаки – ота бир амакидан устун бўлади.

Учинчидан, қариндошлиknинг қувватига қаралади. Бунда тараф ҳам, даражага ҳам бир хил бўлади. Масалан, туғишган ака ёки ука ота бир ака ёки уқадан устун бўлади. Шунингдек, туғишган опа ёки сингил майитнинг қизи ёки ўғлининг қизи билан бўлганда ота бир ака ёки уқадан олдин туради. Туғишган ака ёки уканинг ўғли ота бир ака ёки уканинг ўғлидан устун туради. Туғишган амаки ота бир амакидан юқорида туради. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

2. Бошқанинг сабабидан асаба бўлиш. Бошқанинг сабабидан асаба бўлиш деганда, ўзи насабий асаба бўлган эркакка нисбатан асаба бўлиш эҳтиёжи бўлган аёл меросхўрлар тушунилади. Бунда ўша аёл ўзи насабий асаба бўлган эркак билан биргаликда меросдан насибадор бўлади. Бошқанинг сабабидан асаба бўлувчи асабага – фақатгина бир ўзи бўлганда ярим 1/2 га, икки ва ундан кўп бўлганда учдан икки 2/3 га ҳақдор бўлувчи аёллар киради. Улардан бошқа

аёллар ўзи насабий асаба бўлганларга қўшилиб асаба бўла олмайдилар. Маслан амма амакига қўшилиб меросдан насибадор бўла олмайди.

Бошқанинг сабабидан асаба бўлувчи аёллар тўрт хилдир:

(1) Киз, ўғил билан бўлганда. Агар қиз ўғилнинг ўғли билан қолган бўлса, қиз битта бўлганда ярим $\frac{1}{2}$, икки ва ундан кўп бўлганда учдан икки $\frac{2}{3}$ олади.

(2) Ўғилнинг қизи, ўғилнинг ўғли билан бўлганда. Агар ўғилнинг ўғли пастласа ўғилнинг қизининг унга мерос олиш масаласида ҳожати тушгандагина у билан бирга асаба бўлади. Бўлмаса, ўғилнинг қизи сифатида ярим $\frac{1}{2}$ олади.

(3) Туғишган опа ёки сингил туғишган ака ёки ука билан бирга бўлганда. Аммо туғишган опа ёки сингил ота бир ака ёки ука билан бўлганда, туғишган опа ёки сингил битта бўлса, унга ярим $\frac{1}{2}$. Агар улар икки ва ундан кўп бўлса, учдан икки $\frac{2}{3}$ бўлади.

(4) Ота бир ака-ука ва ота бир опа-сингил.

Агар аёл киши фарз эгаларидан бўлмаса ва ўзи насабий асаба бўлган қариндоши бўлса ҳам, унинг сабабидан асаба бўлмайди. Фарз улуши йўқ қариндошлар мерос илмида “завул-арҳом” дейилади.

3. Бошқа билан бирга асаба бўлиш. Ушбу асаба аслида меросдан фарз улуши бўлган ҳолда асаба бўлиш учун унга асабаликда шерик бўлмайдиган бошқа аёл қариндошга эҳтиёжи бўлган аёлдир. Бу ҳолатда бошқа билан бирга асаба

бўлувчи аёл фақат ўзи асаба бўлади. Унинг асаба бўлишига сабабчи бўлган аёл фарз эгаси бўлади, холос.

Бошқа билан бирга асаба бўлувчи аёллар икки ҳилдир:

(1) Туғишигандан опа ёки сингил, қиз билан ёки қанча пастласа ҳам ўғилнинг қизи билан бирга асаба бўлади.

(2) Ота бир опа ёки сингил, қиз билан ёки қанча пастласа ҳам ўғилнинг қизи билан бирга асаба бўлади.

Ўзи насабий асаба бўлганлар фақатгина эркаклардан иборатдир. Бошқанинг сабабидан асаба бўлувчилар ўзи насабий асаба бўлган эркаклар сабабидан асаба бўлувчи аёллардангина иборатдир. Бошқа билан бирга асаба бўлувчи аёллар фақатгина бошқа аёлларга шериклик жиҳатидан асаба бўладилар.

Муҳим қоида: Фарз эгаларидан тарика ортиб қолганда маййитга қариндошлиқда энг яқин бўлган насабий асаба қолган барча улушни олади. Ундан бошқа асабалар ҳеч нарса олмайдилар.

ИККИ ТАРАФДАН МЕРОСГА ҲАҚДОР БЎЛИШ ХОЛАТИ

Гоҳида меросхўр меросга икки тарафдан ҳақдор бўлади. Бунда икки тарафнинг иккови ҳам асабалик тарафи бўлса, ўша меросхўр қувватлироқ тарафдан меросга ҳақдор бўлади. Масалан, ўғил бир вақтда амакининг ўғлининг ўғли бўлиши ҳам мумкин: бир аёл амакисининг ўғлига турмушга чиқиб,

ундан бир ўғил кўради. Кейин вафот этади. Шунда маййитнинг ўғли онаси учун бошқа тарафдан амакининг ўғлининг ўғли бўлади. Ушбу ҳолатда ўғил фақат ўғиллик тарафидан мерос олади. Зоро, ўғиллик туфайли амакилик тарафи ҳажб бўлган.

Агар икки тарафнинг бир тарафи фарз эгасилик, бошқаси асабалик бўлса, икки тарафдан ҳам мерос олади. Масалан, эр бир вақтнинг ўзида амакининг ўғли ҳам бўлса, эр сифатида ё яrim $1/2$ улуш, ёки тўртдан бир $1/4$ улуш олади. Сўнгра улушда шериги ёки уни ҳажб қилувчи бошқа яқинроқ асаба бўлмаса, амакининг ўғли сифатида фарз эгаларидан қолган меросни олади.

Икки тарафдан меросхўр бўлган инсон бир тарафдан ҳажб бўлса, бошқа тарафдан мерос олади.

САБАБИЙ АСАБА

Сабабий асабалик – ҳукмий қариндошлик бўлиб, унинг вужудга келиши қулликдан озод қилиш ила бўлади. Бунда озод қилувчи “озод қилувчи мавло” дейилади ва у озод қилинган шахсга сабабий асаба бўлади. Озод қилинган қул вафот топгач, унинг меросхўри бўлмаса, унинг мавлоси сабабий асаба сифатида барча меросни олади. Агар фарз эгалари бўлса ва улар орасида ўзи насабий асаба бўлмаса, қолган тарика сабабий асабага бўлади.

Бирор инсон эркак бўлсин, аёл бўлсин бир қулни озод қилса, унинг сабабий асабасига айланади.

Агар сабабий асаба ҳам вафот топган бўлса, майитнинг мероси сабабий асабанинг насабий асабаси бўлган қариндошининг энг яқинига берилади.

Жумхур уламолар наздида насабий асабалардан кейин сабабий асабалар меросга ҳақлироқ бўладилар. Бунда “зувул-архомлар” ва “радд қилиш” сабабий асабалардан кейинги ўринда туради. (“Радд қилиш” – фарз эгаларидан ортиб қолган меросни – улар орасида асаба бўлмаганда –уларнинг орасида улушларига биноан қайта тақсимлашдир. Бу мавзуни ўз ўрнида баён қиласиз). (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ҲАЖБ ҲАҚИДА

Ҳажбнинг (حجب) луғатдаги маъноси “манъ қилиш” ва “тўсиш”дир. Шундан аёл кишининг авратини тўсуви чийим ҳам “ҳижоб” дейилади.

Мерос олимлари истилоҳида ҳажб қуидагича таърифланади: “ҳажб – майитга ўта яқин меросхўр майитга яқин меросхўрни ёки майитга яқин меросхўр майитга узоқ меросхўрни тариканинг барчасидан ёки маълум бир қисмидан тўсишидир”. Масалан, майитнинг ўғли тирик бўлса, ўғлининг ўғли меросдан ҳажб бўлади, тўсилади.

Ҳажб меросдан маҳрум бўлиш деб тушунилмайди. Зоро, ҳажб бўлиш билан меросдан маҳрум бўлиш орасида катта фарқ бор. Меросдан маҳрум бўлган инсон худди ҳаётда

йўқдек ҳисобланади. У бошқани ҳажб қилмайди. Масалан бир киши ўз набираси тарафидан ўлдирилса, ўша набиранинг отаси ҳаёт бўлмаса ҳам қотиллик сабабидан ўша набира меросдан маҳрум бўлади. Ўзи ҳажб бўлган меросхўр – уламолар иттифоқи ила – бошқани ҳажб қилиши мумкин.

Ҳажб икки қисмдир:

1. Ҳажби нуқсон (меросдан қисман тўсувчи ҳажб).
2. Ҳажби ҳирмон (меросдан бутунлай тўсувчи ҳажб).

ҲАЖБИ НУҚСОН

Ҳажби нуқсон – майитга ўзидан яқинроқ меросхўр бўлгани учун кўпроқ бўлган фарз улушдан тўсилиб, камроқ бўлган фарз улушни олиш.

Ҳажби нуқсон бўлиши мумкин бўлган меросхўрлар беш тоифадир:

1. **Эр.** Хотинининг ўша эрдан ёки бошқа эрдан бўлган меросхўр зурриёти бўлса, эр ярим $1/2$ дан тўртдан бир $1/4$ га ҳажби нуқсон бўлади. Агар хотинининг зурриёти бўлмаганида эр ярим $1/2$ олган бўлар эди.

2. **Хотин.** Эрининг ўша хотиндан ёки бошқа хотиндан бўлган меросхўр зурриёти бўлса, хотин тўртдан бир $1/4$ дан саккиздан бир $1/8$ га ҳажби нуқсон бўлади. Агар эрининг меросхўр зурриёти бўлмаганида хотин тўртдан бир $1/4$ олган бўлар эди.

3. Ўғилнинг қизи. Маййитнинг қизи бўлса, ўғилнинг қизи $1/2$ улушдан олтидан бир $1/6$ га ҳажби нуқсон бўлади. Агар отанинг қизи бўлмаганида ўғилнинг қизи ярим $1/2$ олган бўлар эди.

4. Ота бир сингил. Маййитнинг туғишган синглиси бўлса, ота бир сингил ярим $1/2$ дан олтидан бир $1/6$ га ҳажби нуқсон бўлади. Агар туғишган сингил бўлмаганида ота бир сингил ярим $1/2$ олган бўлар эди.

5. Она. Маййитнинг зурриёти ёки икки ва ундан кўп ака-ука, опа-сингиллари бўлса, она учдан бир $1/3$ дан олтидан бир $1/6$ га ҳажби нуқсон бўлади. Агар маййитнинг зурриёти ёки икки ва ундан кўп ака-ука, опа-сингиллари бўлмаганида она учдан бир $1/3$ олган бўлар эди.

ҲАЖБИ ҲИРМОН

Ҳажби ҳирмон – маййит билан унинг орасида ундан кўра маййитга яқинроқ меросхўр бўлгани учун тариканинг барчасидан тўсилишdir. Масалан, ота бўлганда отанинг отаси ҳажби ҳирмон бўлади. Ҳажби ҳирмон факат асабалар тарафидан бўлади. Шунинг учун она маййитнинг ака-укаларини ҳажб қила олмайди.

Ҳажби ҳирмонга ҳар қандай ҳолатда ҳам учрамайдиган олти меросхўр бор:

1. Ўғил.

2. Ота.

-
3. Эр.
  4. Хотин.
  5. Қиз.
  6. Она.

Ҳажби ҳирмонга учраши мумкин бўлган меросхўрлар:

- Отанинг отаси ота тарафидан ҳажби ҳирмон бўлади. Отанинг отасининг отаси отанинг отаси тарафидан ҳажби ҳирмон бўлади.
- Туғишган, ота бир, она бир ака-укалар ота, ўғил, ўғилнинг ўғли тарафидан ҳажби ҳирмон бўладилар.
- Ота бир ака-укалар туғишган ака-укалар тарафидан ҳажби ҳирмон бўладилар. Қайси бир тоифа ака-укалар ҳажб бўлсалар, уларнинг ўғиллари ҳам ҳажби ҳирмон бўладилар.
- Ўғил – ўғилнинг ўғлини ҳажби ҳирмон қиласди. Ўғилнинг ўғлининг ўғли – ўғилнинг ўғли тарафидан ҳажби ҳирмон бўлади.
- Асабаларнинг маййитга энг яқини қолган асабаларни асабалиқда ҳажб қиласди, фарз эгаси эканлигига эмас.
- Онанинг онаси ва отанинг онаси она тарафидан ҳажби ҳирмон бўлади.
- Ўғилнинг қизи бирга асаба қилувчиси бўлмаса, ўғил ила ёки икки ва ундан ортиқ қиз ила ҳажби ҳирмон бўлади.
- Туғишган, ота бир, она бир опа-сингиллар ота, ўғил, ўғилнинг ўғли тарафидан ҳажби ҳирмон бўладилар. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ФАРЗ ЭГАЛАРИНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Фарз эгаларининг меросдаги ҳолатларини тўрт қисмга бўлиб ўрганамиз:

1. Асллар (ота-она қанча юқориласа ҳам).
2. Фарълар (меросхўр зурриётлар).
3. Атрофдагилар (фарз эгалари ҳисобланган ака-ука, опа-сингиллар).
4. Никоҳланганлар (эр-хотинлар).

АСЛЛАРНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Аслларга ота, отанинг отаси қанча юқориласа ҳам киради. Шунингдек она, онанинг онаси, отанинг онаси қанча юқориласа ҳам киради. Отанинг онасининг отаси, онанинг отасининг онаси кабилар эса завул-арҳомлардир.

ОТАНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Ота ҳеч қачон меросдан ҳажб ҳирмон қилинмайди. Ота бошқаларни ҳажб қилиши мумкин. Ота гоҳида фақат фарз

эгаси сифатида, гоҳида фақат асабалик жиҳатидан, гоҳида ҳам фарз соҳиби, ҳам асаба сифатида мерос олиши мумкин. Мерос олишда унинг учта ҳолати бор:

1. Майитнинг қанча пастласа ҳам меросхўр эркак зурриёти бўлганда, ота фақатгина олтидан бир $\frac{1}{6}$ фарз улушкини олади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, отаси ва ўғлини қолдирди. Хотинга саккиздан бир $\frac{1}{8}$ фарз улуш. Отага олтидан бир $\frac{1}{6}$ фарз улуш. Қолганини ўғил асабалик жиҳатидан олади.

Масаланинг асли 24

Хотин	саккиздан бир $\frac{1}{8}$	3 та улуш
Ота	олтидан бир $\frac{1}{6}$	4 та улуш
Ўғил	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	17 та улуш

2. Ота бир ўзи меросхўр бўлганда ёки майитнинг қанча пастласа ҳам меросхўр эркак зурриёти бўлмай фарз эгалари ўзларининг улушларини олиб бўлганларида, у мероснинг барчасини ёки қолганини фақатгина асабалик жиҳатидан олади.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан отаси ва онасини қолдирди. Онага учдан бир $\frac{1}{3}$ фарз улуш. Отага асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 3

Она	учдан бир 1/3	1 та улуш
Ота	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	2 та улуш

3. Майитнинг қизи ёки ўғлининг қизи бўлганда ота ҳам фарз сохиби, ҳам асаба сифатида мерос олади.

Мисол: бир аёл вафот топиб, ўзидан эр, қиз ва отасини қолдирди. Эр тўртдан бир фарз 1/4 улуш олади. Қизга яrim 1/2 фарз улуш. Ота олтидан бир 1/6 фарз улуш ва қолганини асабалик жиҳатидан олади.

Масаланинг асли 12

Эр	тўртдан бир 1/4	3 та улуш
Қиз	яrim 1/2	6 та улуш
Ота	олтидан бир 1/6 ва қолганини асабалик жиҳатидан	2 та улуш + 1 та улуш = 3 та улуш

(“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ОННИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Онанинг меросда уч ҳолати бор:

1. Маййитнинг меросхўр зурриёти бўлса ёки икки ва ундан кўп ака-ука ва опа-сингиллари бўлса, она олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Бунда икки ва ундан кўп ака-ука ва опа-сингиллар ҳажб бўлишлари ёки бўлмасликларининг фарқи йўқ. Зеро, ҳажб бўлган меросхўр бошқани ҳам ҳажб қилиши мумкин. Меросдан маҳрум бўлган шахс эса бошқани ҳажб қилмайди.

Мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан икки хотини, онаси ва ўғлини қолдирди. Икки хотинига саккиздан бир $\frac{1}{8}$ фарз улуш. Онага маййитнинг меросхўр зурриёти бўлгани учун олтидан бир $\frac{1}{6}$ фарз улуш. Ўғил асабалик жиҳатидан қолган меросни олади. Масаланинг асли 24 та улуш бўлиши керак. Аммо 24 нинг $\frac{1}{8}$ и бўлган 3 ни икки хотинга касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Бу ҳолатда масаланинг аслини қуидагича тасҳих қиласиз: хотинлар сони 2 ни масаланинг асли 24 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 48 масаланинг тасҳихи

Икки хотин	саккиздан бир $\frac{1}{8}$	6 та улуш, 3 тадан
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	8 та улуш
Ўғил	асабалик жиҳатидан қолган барча мерос	34 та улуш

2. Маййитнинг меросхўр зурриёти бўлмаса, икки ва ундан кўп ака-ука ва опа-сингиллари бўлмаса, она учдан бир $\frac{1}{3}$ улуш олади.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан она ва икки туғишган ака-ука қолдирди. Она олтидан бир $\frac{1}{6}$ фарз улушни олади. Икки туғишган ака-ука асабалик жиҳатидан қолган барча меросни оладилар. Масаланинг асли 6 та улуш бўлиши керак. Аммо 6 нинг $\frac{5}{6}$ и бўлган 5 асабалик улушкини икки туғишган ака-укага касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Бу ҳолатда масаланинг аслини қўйидагича тасҳих қиласиз: туғишган ака-укалар сони 2 ни масаланинг асли 6 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 12 масаланинг тасҳихи

Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	2 та улуш
Икки туғишган ака-ука	асабалик жиҳатидан қолган барча мерос	10 та улуш, 5 та улушдан

3. Маййитнинг отаси ва эр ёки хотини бўлса, она эр ёки хотин ўз улушкини олгач, қолган улущдан учдан бир $\frac{1}{3}$ ни олади. Ота эса охирида асабалик жиҳатидан қолган мероснинг барчасини олади. Бу ҳолатда онанинг улуси отаникидан кўп бўлмаслиги учун, она – эр ёки хотин ўз улушкини олгач, қолган улущдан учдан бир $\frac{1}{3}$ ни олади.

Ушбу масала мерос илмида “Умария масаласи” деб аталади. Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу шу йўсинда мерос тақсим қиласиз. Шунинг учун бу масала “Умария масаласи” деб номланган.

Агар шу ҳолатда отанинг ўрнида отанинг отаси бўлса, она бутун тариканинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни олади. (“Далилулвуррос” Низомиддин Киронавий).

Умария масаласига мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан хотини, онаси ва отасини қолдирди. Хотинига тўртдан бир $\frac{1}{4}$ фарз улуш. Она маййитнинг хотини ўз улушкини олгач қолган улушдан учдан бир $\frac{1}{3}$ ни олади. Ота асабалик жиҳатидан қолган барча меросни олади.

Масаланинг асли 8

Хотин	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	2 та улуш
Она	қолган олти улушдан учдан бир $\frac{1}{3}$	2 та улуш
Ота	асабалик жиҳатидан қолган барча мерос	4 та улуш

ОТАНИНГ ОТАСИННИНГ ҚАНЧА ЮҚОРИЛАСА ҲАМ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Отанинг отаси қанча юқориласа ҳам отага эркаклар тарафидан боғлиқ бўлиши керак. Шунинг учун отанинг онасининг отаси фарз эгаси ҳам, асаба ҳам ҳисобланмайди. У “завул-архом”лардандир. Отанинг отаси қанча юқориласа ҳам

ота бўлмаганда ота каби меросга эга бўлади. Маййитнинг ака-укалари бўлмаган ҳолда отанинг отасининг меросдаги ҳолати отанинг юқоридаги уч ҳолатига таққосланади. Ота ҳаёт бўлса, отанинг отаси у ила ҳажб бўлади.

Ота маййитнинг ака-ука ва опа-сингилларини ҳажб қиласди. Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг наздиларида отанинг отаси ҳам маййитнинг барча ака-ука ва опа-сингилларини ҳажб қиласди. Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳ наздларида отанинг отаси маййитнинг туғишган ва ота бир ака-ука ва опа-сингилларини ҳажб қилмайди. Жумҳур уламолар Имом Абу Юсуф ва Имом Муҳаммад раҳимаҳумаллоҳларнинг қавлларини олганлар.

Агар тақсимотда фақат отанинг отаси ва ака-ука, опа-сингилларнинг ўзлари бўлсалар, отанинг отаси ака-укалардан бири деб тасаввур қилинади ёки тариканинг учдан бир 1/3 ини олади. Отанинг отасига иккла ҳолатдан қай бири яхшироқ бўлса, ўшани олади.

Агар тақсимотда отанинг отаси ва ака-ука, опа-сингиллар билан бошқа фарз эгалари бўлсалар, отанинг отаси ака-укалардан бири деб тасаввур қилинади ёки фарз эгаларидан қолган тариканинг учдан бир 1/3 ини олади ёки умумий тариканинг олтидан бир 1/6 ини олади. Отанинг отасига уч ҳолатдан қай бири яхшироқ бўлса, ўшани олади. Тақсимот қай суратда бўлганда ҳам, отанинг отасининг улуши олтидан бир 1/6 дан кам бўлмаслиги шарт. Мерос тақсимотида отанинг отасининг ака-укалардан бири деб тасаввур қилиниши “муқосама” дейилади.

Бу ҳолатларда тақсимотдаги ака-ука ва опа-сингиллар туғишган ёки ота бир эканликларининг фарқи йўқ. Агар

тақсимотда отанинг отаси билан туғишган ёки ота бир опа-сингиллар мавжуд бўлсалар, отанинг отасининг улушкини камайтиришда иштирок этадилар ва меросдан насибадор бўладилар.

Агар тақсимотда она бир ака-ука ва опа-сингиллар бўлсалар, улар ҳам отанинг отасининг улушкини камайтиришда ҳисобга олинадилар. Отанинг отаси ўз улушкини олиб бўлгач, улар меросдан насибадор бўлсалар, улуш оладилар. Насибадаор бўлмасалар, яъни туғишган ёки ота бир ака-ука ва опа-сингиллар тарафидан ҳажб қилинсалар, улуш олмайдилар. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Мисол: бир аёл вафот топиб, ўзидан эрини, отасининг отасини ва туғишган укасини қолдирди. Эрга ярим $\frac{1}{2}$, отасининг отаси ва туғишган ука қолган тарикани муқосама қиласидилар, яъни тенг бўлишиб оладилар. Зеро, отанинг отаси учун қолган тариканинг $\frac{1}{3}$ ни олишдан кўра ёки умумий тариканинг $\frac{1}{6}$ ни олишдан кўра, муқосама қилган яхшироқ.

Мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан онасини, отасининг отасини ва иккитадан туғишган ака-ука ва опа-сингиллар қолдирди. Онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, отанинг отасига онадан ортган тариканинг учдан бир $\frac{1}{3}$ и, қолган тарикани туғишган ака-ука ва опа-сингиллар бир эркакка икки аёл улуши қоидасига мувофиқ бўлиб оладилар. Ушбу масалада отанинг отаси учун онадан ортган тариканинг учдан бир $\frac{1}{3}$ ини олиш муқосамадан кўра яхшироқdir.

ОНАНИНГ ОНАСИНинг ЁКИ ОТАНИНГ ОНАСИНинг ҚАНЧА ЮҚОРИЛАСА ҲАМ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Бунда онанинг отасининг онаси ва отанинг онасинаинг отасининг онаси ушбу тоифага кирмайди. Улар “зувулархом”лардандир.

Онанинг онасинаинг ёки отанинг онасинаинг қанча юқориласа ҳам меросда қуйидаги ҳолатлари бор:

- Она бўлмаганда онанинг онаси ёки отанинг онаси олтидан бир 1/6 улуш олади. Агар ушбу кўринишдаги оналар бир даражада икки нафар бўлса, улар олтидан бир 1/6 ни тенг тақсимлаб оладилар. Онанинг пастдагиси онанинг баланддагисини ҳажб қиласди.

- Она мавжуд бўлганда онанинг онаси ҳам, отанинг онаси ҳам ҳажб бўлади. Маййитнинг отаси мавжуд бўлганда отанинг онаси ҳажб бўлади. Онанинг онаси ота тарафидан ҳажб қилинмайди.

- Тақсимотда отанинг отаси бўлса, у фақат ўзи тарафидан юқорида бўлган онани ҳажб қиласди, ота тарафидаги онани, у қанча юқориласа ҳам ҳажб қилмайди. Зеро, ота тарафидаги она отанинг отасига қон қариндош эмас. Бунга бир кишидан отасининг отаси ва отасининг онаси қолган ҳолат мисол бўлади.

- Яқинроқ она узокроқ онани ҳажб қиласди. Бунда ҳажб қилувчи она мерос оладими, йўқми фарқи йўқ. Бунга ота мавжуд бўлган ҳолида отанинг онаси онанинг онасинаинг

онасини ҳажб қилгани мисол бўлади. (“Далиул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан отаси ва онасининг онасини қолдирди. Онасининг онасига олтидан бир 1/6. Отасига асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 6

Онасининг онаси	олтидан бир 1/6	1 та улуш
Ота	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	5 та улуш

Мисол: бир аёл вафот топиб ўзидан бир ўғил, онанинг онасининг онасини, отанинг онасининг онасини ва отанинг отасининг онасини қолдирди. Момолар 1/6 ни teng 3 га тақсимлаб оладилар, қолган мерос ўғилга асабалик жиҳатидан бўлади.

ФАРЪЛАРНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Фарз эгалари бўлган фарълар: қизлар ва ўғилларнинг қизлариdir.

ҚИЗЛАРНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Қизларнинг меросдаги ҳолатлари учтадир:

1. Қиз ўзига тенг бўлган меросхўр (опаси ёки синглиси) ва сабабидан ўша қиз асаба бўлувчи меросхўр (акаси ёки укаси) бўлмаган ҳолда ярим $1/2$ олади.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан қиз, она ва туғишган aka қолдирди. Қизга ярим $1/2$. Она олтидан бир $1/6$ олади. Туғишган aka қолганини асабалик жиҳатидан олади.

Масаланинг асли 6

Қиз	ярим $1/2$	3 та улуш
Она	олтидан бир $1/6$	1 та улуш
Туғишган aka	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	2 та улуш

2. Икки ва ундан кўп бўлиб, уларнинг акалари ёки укалари бўлмаса, қизлар учдан икки $2/3$ оладилар.

Мисол: бир киши вафот этди ва ўзидан икки қизи, отаси ва онасини қолдирди. Икки қизга учдан икки $2/3$. Онага олтидан бир $1/6$. Отага асабалик жиҳатидан қолган барча мерос.

Масаланинг асли 6

Икки қиз	учдан икки $2/3$	4 та улуш
Она	олтидан бир $1/6$	1 та улуш

Ота	асабалик жиҳатидан қолган барча мерос	1 та улуш
-----	---	-----------

3. Бошқанинг сабабидан асаба бўлиш. Қиз билан акаси ёки укаси бўлса, у акаси ёки укаси сабабидан асаба бўлади ва меросдан қолганини “бир эркакка икки аёл улушки” қоидасига биноан тақсимлаб оладилар. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эр, ўғил ва қиз қолдирди. Эрга тўртдан бир $\frac{1}{4}$. Ўғил ва қизга асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 4

Эр	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	1 та улуш
Ўғил	асабалик жиҳатидан қолган улушнинг учдан иккиси	2 та улуш
Қиз	асабалик жиҳатидан қолган улушнинг учдан бири	1 та улуш

ЎҒИЛНИНГ ҚИЗЛАРИНИНГ МЕРОСДАГИ ХОЛАТЛАРИ

Ўғилнинг қизларининг меросда қуидаги ҳолатлари бор:

- Ўғилнинг қизи унинг улушини камайтирувчи асаба, унга улушда шерик бўлувчи шерик ва ўзидан устун турувчи меросхўр зурриёт бўлмагандан ярим $\frac{1}{2}$ олади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан ўғилнинг қизи ва амакисини қолдирди. Ўғилнинг қизига ярим $\frac{1}{2}$. Амакисига асабалик жиҳатидан қолган барча улуш.

Масаланинг асли 2

Ўғилнинг қизи	ярим $\frac{1}{2}$	1 та улуш
Амакиси	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	1 та улуш

- Ўғилнинг қизлари икки ва ундан кўп бўлганда уларнинг улушини камайтирувчи асаба ва улардан устун турувчи меросхўр зурриёт бўлмагандан учдан икки $\frac{2}{3}$ ни оладилар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан ўғлининг икки қизи ва туғишган укасини қолдирди. Ўғлининг икки қизи учдан икки $\frac{2}{3}$ оладилар. Туғишган ука асабалик жиҳатидан қолган барча улушни олади.

Масаланинг асли 3

Ўғлиниң икки қизи	учдан икки 2/3	2 та улуш
Туғишиган ука	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	1 та улуш

- Бошқанинг сабабидан асаба бўлиш. Ўғилниң икки ва ундан кўп қизи билан уларниң даражасида бўлган ўғилниң ўғли ёки амакиларининг ўғли бўлса, улар ўғилниң ўғли ёки амакиларининг ўғли сабабидан асаба бўладилар ва меросдан қолганини “бир эркакка икки аёл улуси” қоидасига биноан тақсимлаб оладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, ўғлиниң икки қизи ва ўғлиниң ўғлини қолдирди. Хотинга саккиздан бир 1/8. Ўғлиниң икки қизи ва ўғлиниң ўғли қолган меросни асабалик жиҳатидан “бир эркакка икки аёл улуси” қоидасига биноан бўлишиб оладилар. Масаланинг асли 8 та улуш бўлиши керак. Аммо ўғилниң икки қизи билан ўғилниң ўғлига 8 тадан қолган 7 та улушкин касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Бу ҳолатда ўғилниң ўғлини икки қиз деб тасаввур қиласиз. Шунда улуси касрли чиқаётган меросхўрларнинг сони 4 та бўлади. Сўнгра ўша 4 ни масаланинг асли 8 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 32 сони масаланинг тасҳихидир.

Хотин	саккиздан бир 1/8	8 та улуш
Ўғлиниң икки қизи	асабалик жиҳатидан қолган барча улушнинг	12 та улуш

	ярмини икки опасингил оладилар	
Ўғлининг ўғли	асабалик жиҳатидан қолган барча улушнинг ярмини олади.	12 та улуш

- Ўғилнинг қизи маййитнинг қизи билан бирга бўлиб ўша қизнинг ака ёки укаси бўлмагандан маййитнинг қизи билан бирга учдан икки $\frac{2}{3}$ ни олиш учун олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Бунда қиз ярим $\frac{1}{2}$ олади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан қизи, ўғлининг қизи ва отасини қолдирди. Қизи, ўғлининг қизи билан учдан икки $\frac{2}{3}$ олади. Ота қолганини асабалик жиҳатидан қолганини олади.

Масаланинг асли 6

Қиз	ярим $\frac{1}{2}$	3 та улуш
Ўғлининг қизи	олтидан бир $\frac{1}{6}$	1 та улуш
Ота	асабалик жиҳатидан қолганини олади	2 та улуш

- Ўғилнинг қизи маййитнинг икки ва ундан кўп қизлари ёки бир ўғли бўлганда ҳажб бўлади. Аммо маййитнинг ўғли бўлмай, икки ва ундан кўп қизлари бўлса ва ўғилнинг қизи билан ёки ундан пастрокда ўғилнинг ўғли бўлса, ўғилнинг

қизи унинг сабабидан асабага айланиб меросдан улуш олиши мумкин бўлади. Ўғилнинг қизи унинг сабабидан асабага айланиб меросдан улуш олиши мумкин бўлган ўғил зурриёт “муборак биродар (ака ёки ука)” деб аталади. Агар у бўлмаганда, юқоридаги ҳолатда ўғилнинг қизи меросдан улуш олмаган бўлар эди. (“Далиул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

Агар ўғилнинг қизи меросдан улуш олишда ўзидан пастроқдаги ўғилнинг ўғлига ҳожати бўлмаса, у ўғилнинг ўғли билан асаба бўлмайди. Бу ҳолатда ўғилнинг қизи фарз улушкини олади ва ўғилнинг ўғли асабалик жиҳатидан улуш олади.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан икки қиз, ўғилнинг ўғли ва қизи, амаки қолдирди. Икки қиз учдан икки 2/3 оладилар. Ўғилнинг ўғли ва қизи асабалик жиҳатидан қолган меросни “бир эркакка икки аёл улуси” қоидасига биноан тақсимлаб оладилар. Амакига майиттга ундан кўра яқинроқ асаба бўлгани учун ҳеч нарса тегмайди.

Масаланинг асли 6

Икки қиз	учдан икки 2/3	3 та улуш
Ўғилнинг ўғли	асабалик жиҳатидан қолган мероснинг учдан икки қисмини олади	2 та улуш
Ўғилнинг қизи	асабалик	1 та улуш

	жиҳатидан қолган мероснинг учдан bir қисмини олади	
--	---	--

АТРОФДАГИЛАРНИНГ МЕРОС ОЛИШДАГИ ХОЛАТЛАРИ

Атрофдагилар – туғишган ё ота бир ё она бир ака-ука, опа-сингиллардир. Атрофдагилардан фарз эгалари туғишган ва ота бир опа-сингиллар. Шунингдек, она бир ака-ука, опа-сингиллардир.

ТУҒИШГАН ОПА-СИНГИЛЛАРНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Туғишган опа-сингиллар ота ва она бир опа-сингиллардир. Майитнинг биргина туғишган опаси ёки синглиси бўлса, унинг меросдаги ҳолатлари беш турли бўлади:

1. Туғишган опа ёки сингил ўзининг опа ёки синглиси, ака ёки укаси бўлмаса ва бошқанинг сабабидан асаба бўлмаса, шунингдек, ота тараф ва ўғил тараф ҳам бўлмаса, меросдан ярим 1/2 олади.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эр ва туғишган сингил қолдирди. Эрга ярим 1/2. Туғишган сингилга ярим 1/2.

Зеро, туғишган сингилнинг опаси ёки синглиси ва акаси ёки укаси йўқ. Шунингдек туғишган сингил бошқанинг сабабидан асаба ҳам эмас, ота тараф ва ўғил тараф ҳам йўқ.

2. Икки ва ундан кўп туғишган опа-сингиллар маййитнинг ота тарафи ва ўғил тарафи бўлмаганда учдан икки 2/3 оладилар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан она бир ака-укалар ва туғишган опа-сингиллар қолдирди. Она бир ака-укаларга учдан бир 1/3. Туғишган опа-сингилларга учдан икки 2/3.

3. Туғишган опа-сингиллар битта ёки ундан кўп бўлғанларида ҳам бошқанинг сабабидан асаба қилувчи ака ёки укалари бўлса, улар ака ёки укалари сабабидан асаба бўладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, туғишган акаси ва синглисини қолдирди. Хотинига тўртдан бир 1/4. Туғишган акаси ва синглисига қолган улуш “бир эркакка икки аёл улушки” қоидасига биноан тақсимланади.

4. Туғишган опа-сингиллар битта ёки ундан кўп бўлғанларида ҳам улар билан бирга маййитнинг битта қизи ёки битта ўғилнинг қизи бўлса ва туғишган опа-сингилларнинг бошқанинг сабабидан асаба қилувчи ака ёки укалари бўлмаса, улар бошқанинг (қиз ёки ўғилнинг қизи) сабабидан асаба бўладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан қизи, ўғлининг қизи ва икки туғишган сингил қолдирган. Қизга ярим 1/2. Ўғлининг қизига маййитнинг қизи билан бирга учдан икки

2/3 олиш учун олтидан бир 1/6. Қолгани бошқанинг сабабидан асаба бўлган икки туғишиган сингилга.

Масаланинг асли 6

Қиз	ярим 1/2	3 та улуш
Ўғлининг қизи	олтидан бир 1/6	1 та улуш
Икки туғишиган сингил	бошка билан бирга асаба бўлгани учун қолган улуш	2 та улуш

5. Туғишиган опа-сингиллар меросхўр ўғил зурриёт бўлганда ва ота бўлганда ҳажби ҳирмонга учрайдилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан отасини, ўғлини ва туғишиган опасини қолдириди. Отасига олтидан бир 1/6. Ўғилга асабалик жиҳатидан қолган мерос. Туғишиган опа ўғил сабабидан ҳажб бўлади. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ОТА БИР ОПА-СИНГИЛЛАРНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Ота бир опа-сингилларнинг меросдаги ҳолатлари қуидагилардир:

- Ота бир опа ёки сингил бир ўзи бўлиб, унинг ота бир акаси ёки укаси, уни ҳажб қилиши мумкин бўлган меросхўр ва маййитнинг туғишган опаси ёки синглиси бўлмаганда яrim 1/2 олади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, ота бир опаси ва амакисини қолдирди. Хотинга тўртдан бир 1/4. Ота бир опага яrim 1/2. Амакига асабалик жиҳатидан қолган улуш.

Масаланинг асли 4

Хотин	тўртдан бир 1/4	1 та улуш
Ота бир опа	яrim 1/2	2 та улуш
Амаки	асабалик жиҳатидан қолган улуш	1 та улуш

- Ота бир опа-сингиллар иккита ва ундан кўп бўлганларида ака ёки укалари, яъни бирга асаба бўлишлари мумкин бўлган меросхўрлар ва ота бир опа-сингилларни ҳажб қилиши мумкин бўлган меросхўрлар бўлмаганда учдан икки 2/3 оладилар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан она бир икки ука, ота бир опа ва сингил қолдирди. Она бир икки ука учдан бир 1/3 оладилар. Ота бир опа ва сингил учдан икки 2/3 оладилар.

- Ота бир опа-сингиллар битта ёки ундан кўп бўлганларида ҳам яrim 1/2 ни олувчи туғишган опа ёки сингил билан бўлиб, ўша туғишган опа ёки сингилни асаба

қилувчиси бўлмаганда, у билан учдан икки $\frac{2}{3}$ ни мукаммал олиш учун ота бир опа-сингиллар битта бўлсин, кўп бўлсин олтидан бир $\frac{1}{6}$ оладилар.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан туғишган синглиси, ота бир опаси ва амакисини қолдирди. Туғишган сингил ярим $\frac{1}{2}$ ни олади. Ота бир опа олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Амаки асабалик жиҳатидан қолган барча улушни олади.

Масаланинг асли 6

Туғишган сингил	ярим $\frac{1}{2}$	3 та улуш
Ота бир опа	олтидан бир $\frac{1}{6}$	1 та улуш
Амаки	асабалик жиҳатидан қолган барча улуш	2 та улуш

- Ота бир опа-сингиллар ўзлари билан бирга ота бир ака ёки укалари бўлса, уларнинг сабабидан асаба бўладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан қизи ва ота бир синглиси билан ота бир укасини қолдирди. Қиз ярим $\frac{1}{2}$ олади. Ота бир синглиси билан ота бир укаси қолгани меросни асабалик жиҳатидан “бир эркакка икки аёл улуши” қоидасига биноан бўлиб оладилар.

- Ота бир опа-сингиллар битта ёки ундан кўп бўлганларида ҳам улар билан бирга маййитнинг қизи ёки ўғилнинг қизи бўлса ва ота бир опа-сингилларнинг бошқанинг сабабидан асаба қилувчи ота бир ака ёки укалари бўлмаса, улар қизнинг сабабидан асаба бўладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан қиз, хотин, онаси ва ота бир сингил қолдирди. Қиз ярим 1/2 олади. Хотин саккиздан бир 1/8 олади. Она олтидан бир 1/6 олади. Қолганини ота бир сингил бошқанинг сабабидан асаба бўлгани учун олади.

Масаланинг асли 24

Қиз	ярим 1/2	12 та улуш
Хотин	саккиздан бир 1/8	3 та улуш
Она	олтидан бир 1/6	4 та улуш
Ота бир сингил	бошқанинг сабабидан асаба бўлиш жиҳатидан қолган меросни олади	5 та улуш

- Ота бир опа-сингиллар меросхўр ўғил зурриёт бўлганда, ота бўлганда, туғишган ака ёки ука бўлганда ҳамда икки ва ундан кўп туғишган опа-сингиллар бўлганда хажби ҳирмонга учрайдилар.

Агар ота бир опа-сингиллар билан туғишган опа-сингиллар бўлганда ота бир опа-сингилларнинг ота бир акаси ёки укаси бўлса, ота бир опа-сингиллар ўша ота бир ака ёки ука сабабидан асаба бўладилар. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ОНА БИР АКА ВА УКА, ОПА ВА СИНГИЛЛАРНИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Она бир ака ва ука, опа ва сингилларнинг меросдаги ҳолатлари учтадир:

1. Майитнинг эркак меросхўр зурриёти ва қанча юқориласа ҳам отаси бўлмаганда она бир ака ёки ука, опа ёки сингил битта бўлса, у меросдан олтидан бир 1/6 олади.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан туғишган ука ва она бир сингил қолдирди. Она бир сингил олтидан бир 1/6 олади. Туғишган ука асабалик жиҳатидан қолган барча меросни олади.

2. Биринчи шартдаги шартлар мавжуд бўлиб, она бир ака ва ука, опа ва сингиллар икки ва ундан кўп бўлганларида учдан бир 1/3 оладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан она, она бир ука ва опа, амаки қолдирди. Она учдан бир 1/3 олади. Она бир ука ва опа ҳам учдан бир 1/3 оладилар. Бу ҳолатларда она бир фарзандлар эркак бўлсин, аёл бўлсин teng улуш оладилар. Амаки асабалик жиҳатидан қолган барча меросни олади.

Она бир ака-ука ва опа-сингиллар биргаллашиб мерос олганларида “бир эркакка икки аёл улуши” қоидасига амал қилинмайди. Зеро, Аллоҳ оятда уларни тарикада teng шерик эканликларини айтган:

فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءٌ فِي الْشُّرُكَةِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارِّ
وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ

“Агар улар (она бир ака-ука ва опа-сингиллар) бундан кўп бўлсалар, учдан бирига шерикдирлар. Зарар қилмайдиган васиятни ёки қарзни адо этгандан сўнг. Булар Аллоҳнинг васиятидир. Ва Аллоҳ билувчи ҳамда ҳалийм Зотдир” (Нисо сураси, 12 оят).

3. Маййитнинг меросхўр зурриёти ва қанча юқориласа ҳам отаси бўлганда, она бир ака ва ука, опа ва сингиллар ҳажби ҳирмонга учрайдилар. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ЭР ВА ХОТИННИНГ МЕРОСДАГИ ҲОЛАТЛАРИ

Эрнинг меросдаги ҳолати икки турлидир:

1. Хотиннинг зурриёти бўлса, эр тўртдан бир 1/4 олади.
2. Хотиннинг зурриёти бўлмаса, эр ярим 1/2 олади.

Хотиннинг зурриёти деганда қуйидагилар тушунилади: ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли қанча пастласа ҳам ва ўғилнинг қизи ўғил қанча пастласа ҳам. Хотин фарзандларини қайси эрдан кўрганининг фарқи йўқ.

Хотин битта бўладими, кўп бўладими, унинг меросда икки ҳолати бор:

1. Эрнинг зурриёти бўлмаса, хотин тўртдан бир 1/4 олади.

2. Эрнинг зурриёти бўлса, хотин саккиздан бир 1/8 олади.

Эрнинг зурриёти деганда куйидагилар тушунилади: ўғил, қиз, ўғилнинг ўғли қанча пастласа ҳам ва ўғилнинг қизи ўғил қанча пастласа ҳам. Эр фарзандларини қайси хотиндан кўрганининг фарқи йўқ.

Хотинлар улушни teng бўлиб оладилар. (“Далиулвуррос” Низомиддин Киронавий).

ФАРЗ УЛУШЛАРНИНГ МАҲРАЖЛАРИ ВА МАСАЛАНИНГ АСЛИ

Куръонда зикр қилинган фарз улушлар икки навга бўлинади:

1. Ярим 1/2, тўртдан бир 1/4, саккиздан бир 1/8.

2. Учдан икки 2/3, учдан бир 1/3 ва олтидан бир 1/6.

Тақсимотда ушбу улушлардан бири ёлғиз ўзи келса, масаланинг асли унинг маҳражи бўлади. Масалан тақсимотда тўртдан бир 1/4 улуш келган бўлса, масаланинг асли тўрт бўлади. Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини ва туғишган укасини қолдирди. Хотинга тўртдан бир 1/4, туғишган укага қолган мерос. Ушбу ҳолатда масаланинг асли 4 бўлади.

Тақсимотда ушбу улушлардан иккитаси ёки учтаси келиб, уларнинг барчаси юқорида айтиб ўтилган икки навнинг бир навидан бўлса, тақсимотдаги энг катта маҳраж сон масаланинг асли бўлади. Мисол: бир аёл вафот этиб ўзидан онасини, она бир синглисини ва икки қизини қолдирди. Онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, она бир сингилга олтидан бир $\frac{1}{6}$, икки қизга $\frac{2}{3}$ улуш. Ушбу ҳолатда масаланинг асли 6 бўлади.

Қачонки тақсимотда аввалги навдан ҳисобланган ярим $\frac{1}{2}$ иккинчи навдагиларнинг барчаси ёки бир қисми ила келган бўлса, масаланинг асли 6 бўлади. Мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан онасини, ўғлининг қизини ва икки она бир акасини қолдирди. Онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, ўғилнинг қизига ярим $\frac{1}{2}$, икки она бир акага учдан бир $\frac{1}{3}$. Ушбу ҳолатда масаланинг асли 6 бўлади.

Қачонки тақсимотда аввалги навдан ҳисобланган тўртдан бир $\frac{1}{4}$ иккинчи навдагиларнинг барчаси ёки бир қисми ила келган бўлса, масаланинг асли 12 бўлади. Мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан хотинини, онасини ва икки туғишган синглисини қолдирди. Хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, икки туғишган сингилга учдан икки $\frac{2}{3}$. Ушбу ҳолатда масаланинг асли 12 бўлади.

Қачонки тақсимотда аввалги навдан ҳисобланган саккиздан бир $\frac{1}{8}$ иккинчи навдагиларнинг барчаси ёки бир қисми ила келган бўлса, масаланинг асли 24 бўлади. Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, икки қизи ва онасини қолдирди. Хотинга саккиздан бир $\frac{1}{8}$, икки қизга учдан икки

2/3, онага олтидан бир 1/6. Ушбу ҳолатда масаланинг асли 24 бўлади.

(“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

АВЛ ҲАҚИДА

Авлнинг (عَوْلَ) луғатдаги маъноси турличадир:

1. Жабр-зулмга мойил бўлиш маъноси.
2. Голиблик, устун келиш маънолари.
3. Кўтармоқ маъноси.

Ушбу охирги маъно авлнинг истилоҳдаги таърифига мосроқ келади. Зоро, авлда масаланинг асли бир сондан бошқа сонга қўтарилади.

Мерос илми уламолари авлни қўйидагича таърифлаганлар: “Масаланинг асли барча фарз улушларни тўлиқ бериш учун етмаганда масаланинг аслига барча фарз улушларни шаръиятда кўрсатилгандек тақсимлаш учун қўшимча қилиш – авлдир”.

Мисол: меросга икки ҳақдор бор. Улардан бирининг улуши ярим 1/2. Бошқасиники учдан икки 2/3. Аслида масаланинг асли 6 сони бўлиши керак. Аммо улуш эгаларига 6 та улушни улушларига мувофиқ бўлиб бериш мумкин бўлмай қолди. Шу каби ҳолатларда мерос илмida “авл қилиш” деб номланувчи амалиёт бажарилади. Яъни масаланинг асли улушларни қолдиқсиз бўлиши учун 6

сонидан 7 сонига авл қилинади (оширилади). Шунда аслида 6 улушдан ярим $1/2$ (3 та улуш) олиши керак бўлган меросхўр 7 улушдан ҳам 3 та улуш олади. Аслида 6 улушдан учдан икки $2/3$ (4 та улуш) олиши керак бўлган меросхўр 7 улушдан ҳам 4 та улуш олади. Мана шу масала “авл” деб номланади.

Авл фақатгина фарз улушларда, фарз эгаларига нисбатан бўлади.

АВЛ БЎЛАДИГАН ВА АВЛ БЎЛМАЙДИГАН МАСАЛАНИНГ АСЛЛАРИ

Маълумки фарз улушлар қуйидагилар:

1. Ярим $1/2$.
2. Тўртдан бир $1/4$.
3. Саккиздан бир $1/8$.
4. Учдан икки $2/3$.
5. Учдан бир $1/3$.
6. Олтидан бир $1/6$.

Ушбу фарз улушларга биноан масаланинг асллари қолдиқ қолмайдиган кўринишида 2, 3, 4, 6, 8, 12 ва 24 сонлари бўлади.

Булардан 2, 3, 4, 8 сонлари ҳеч қачон авлга учрамайди. Зеро, улардаги фарз улушлар масаланинг аслидан ошиқча

чиқмайди. Яъни масаланинг асли қолдиқли ёки қолдиқсиз ҳолда барча улушларга тақсимланади.

Булардан 6, 12 ва 24 сонлари эса авлга учраши мумкин. 6 сони 7, 8, 9 ва 10 сонларига авл бўлиши мумкин. 12 сони 13, 15 ва 17 сонларига авл қилиниши мумкин. 24 сони эса фақат 27га авл бўлиши мумкин.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотинини, ота бир иккита синглисини, она бир иккита синглисини ва онасини қолдирди. Хотин тўртдан бир $\frac{1}{4}$ олади. Ота бир иккита сингил учдан икки $\frac{2}{3}$ оладилар. Она бир иккита сингил учдан бир $\frac{1}{3}$ оладилар. Она олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади.

Аслида масаланинг асли 12. Аммо улушлар масаланинг асли улушларга етмаганлиги учун масаланинг аслини 12 дан 17 га авл қилинади. Шунда мерос тақсимоти қуйидагича кўриниш ҳосил қиласди:

Масаланинг асли 17

Хотин	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	3 та улуш
Ота бир икки сингил	учдан икки $\frac{2}{3}$	8 та улуш
Она бир икки сингил	учдан бир $\frac{1}{3}$	4 та улуш
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	2 та улуш

Мерос тақсимотида авл қилиш жоизлигига ҳазрати Умар халифалик даврларида бўлиб ўтган мерос тақсимоти далил бўлади. Ўша вақтда мерос тақсимотида улушлар

масаланинг аслидан кўпроқ чиқиб қолган. Бу ҳолат ҳақида саҳобалар ўзаро маслаҳат қилғанлар. Шунда Аббос ибн Абдулмуттлиб розияллоху анҳу “масаланинг аслини авл қилиш керак” деган фикр билдирганлар. Бунга бошқа саҳобалар эргашганлар ва ҳеч ким авлни инкор қилмаган. (Имом Байҳақий ва Ҳоким ривоятлари).

Яна бир мисол: бир аёл вафот этиб, ортидан эр, туғишиган иккита сингил, она бир иккита опа ва онаси қолди. Эрга ярим $\frac{1}{2}$, туғишиган икки сингилга учдан икки $\frac{2}{3}$, она бир иккита опага учдан бир $\frac{1}{3}$ ва онага олтидан бир $\frac{1}{6}$.

Масаланинг асли 6 дан 10 га авл бўлади. Эрга 6 дан 3 та, туғишиган икки сингилга 6 дан 4та, она бир икки опага 6 дан 2 та ва онага 6 дан 1 та. Улушлар йиғиндиси ($3 + 4 + 2 + 1 = 10$) та.

(“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

ИККИ АДАД ОРАСИДАГИ ТАМОСУЛ, ТАДОХУЛ, ТАВОФУҚ ВА ТАБОЮН ҲОЛАТЛАРИ

Ҳақдорлар орасида меросни касрсиз тақсим қилиш учун ушбу ҳолатларни билиш керак бўлади.

Икки адад орасидаги тамосул бу – бир ададни бошқасига тенг бўлишидир. Масалан 4 сони билан бошқа 4 сони орасида тамосул (тенглик) бор.

Икки адад орасидаги тадохул бу – ўзаро тенг бўлмаган икки ададнинг каттасидан кичигини икки ёки ундан кўп маротаба айириб ташланганда катта сондан ҳеч нарса

қолмаслигидир. Масалан 6 сони билан 3 сони орасида тадохул бор. Зеро, 6 дан 3 ни икки маротаба айириб ташланганда 6 сонидан ҳеч нарса қолмайди. Аммо, масалан 14 сони билан 3 сони орасида тадохул йўқ. Зеро, 14 сонидан 3 сонини тўрт маротаба айириб ташланса, 2 сони қолади. 14 сонидан 3 сонини беш маротаба айириб бўлмайди.

Икки адад орасидаги тавофуқ бу – ўзаро тенг бўлмаган икки ададда тадохул бўлмаслиги ва иккала ададдан 1 сонидан бошқа сон айириб борилганда икковидан ҳеч нарса қолмаслигидир. Масалан 8 сони билан 20 сони орасида тавофуқ бор. Зеро, 20 дан 8 ни айириб борсак 8 сони 20 ни йўқ қила олмайди. Аммо, иккивини йўқ қилувчи 1 дан бошқа сон бор. Ўша сон 4 сонидир. 4 сони 20 дан беш маротаба айирилганда ҳеч нарса қолмайди. 8 дан эса икки маротаба айирилганда ҳеч нарса қолмайди. Демак 20 сони билан саккиз сони орасида 4 сонида тавофуқ бор.

Икки адад орасидаги тавофуқ сонни чиқаришдаги эътиборга олинадиган сон бу – энг катта тавофуқ сондир. Зеро, ораларида тавофуқ бўлган ҳар қандай икки адад орасида 2 сонида тавофуқ бўлади. Шу сабабдан юқоридаги мисолимизда 20 билан саккиз орасида 4 сонини тавофуқ сон деб олдик. Ваҳоланки иккови орасида 2 сонида ҳам тавовуқ бор.

Икки адад орасидаги табоюн бу – ўзаро тенг бўлмаган икки ададда тадохул бўлмаслиги ва икковидан 1 сонидан бошқа сон айириб борилганда икковини тугата олмаслиги. Масалан 10 сони ва 9 сони орасида табоюн бор. Зеро, икковидан 1 сонидан бошқа сон айириб борилганда ўша сон

икковини йўқ бўладиган даражада тугата олмайди. 10 сонини 2 сони тугатиши мумкин, аммо 2 сони 9 ни тугата олмайди. 3 сони 9 ни тугатиши мумкин, аммо 3 сони 10 ни тугата олмайди.

АДАДЛАР ОРАСИДАГИ ТАВОФУҚ ВА ТАБОЮН ҲОЛАТЛАРИНИ БИЛИБ ОЛИШ ЙЎЛИ

Икки адад орасида тамосул ёки тадохул бор эканлигини билишда мушкиллик йўқдир. Аммо, икки адад орасида тавофуқ ва табоюн бор эканлигини билиш бироз қийинчилик бор.

Икки адад орасида тавовуқ ёки табоюн бор эканлигини билиш учун катта сондан кичигини айириш, сўнгра токи бирорта сонда тўхтагунча яна катта сондан кичигини айириб бориш керак бўлади. Агар айириб борилганда тўхталган сон 1 сони бўлса, икки адад орасидаги ҳолат табоюн ҳолати бўлади. Мисол: 10 сони билан 7 сони орасидаги ҳолатни билиш учун 10 дан 7 ни айирамиз. 3 сони ҳосил бўлди. Энди 7 дан 3 ни айирамиз. 4 сони ҳосил бўлди. 4 дан 3 ни айирамиз бир сони ҳосил бўлди. Демак 10 сони билан 7 сони орасида табоюн ҳолати бор экан.

Агар айириб борилганда тўхталган сон 1 сонидан бошқа сон бўлса, икки адад орасида айни ўша сонда тавофуқ бўлади. Мисол: 36 сони билан 16 сони орасидаги ҳолатни билиш учун 36 дан 16 ни айирамиз. Сўнгра ҳосил бўлган сон 20дан 16 ни айирамиз. Кейин 16 дан ҳосил бўлган сон 4 ни охиригача

айириб борамиз. Айириб борилгандаги охирги сон 4 сонидир. Демак 36 сони билан 16 сони орасидаги ҳолат 4 сонидаги тавофонуқ ҳолатидир.

(“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

МАСАЛАНИНГ АСЛИНИ ТАСҲИХ ҚИЛИШ

“Тасҳих” луғатда касал кишидан унинг касалини даф қилиш маъносида ишлатилади.

Мерос уламолари истилоҳида эса қуйидагича таърифланади: “Тасҳих – улушлар ва меросхўрлар сони орасида воқеъ бўлувчи касрларни тўғирлашдир”. (“Далилулвуррос” Низомиддин Киронавий).

Гоҳида масаланинг асли бўлган сон ила меросхўрларнинг битта ёки ундан кўп тоифасининг улушларини уларга касрсиз тақсимлаш имкони бўлмай қолади. Мана шу ҳолатда масаланинг аслини тасҳих қилиш керак бўлади. Тасҳих қилишда еттига асллар бор. Улардан учтаси улушлар ва меросхўрлар сони орасида бўлади. Улардан тўрттаси бир тоифа меросхўрлар сони билан бошқа тоифа меросхўрлар сони орасида бўлади.

Етти аслларнинг аввалги бўлими (улушлар ва меросхўрлар сони орасида бўлиб, улар уч қисмдир):

1. Ҳар бир тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрсиз ҳосил бўлади. Бундай ҳолатда тасҳих қилишга ҳожат қолмайди.

Мисол: бир киши вафот этиб, ортидан ота-онаси ва икки қизини қолдирди. Отага олтидан бир $\frac{1}{6}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, икки қизга учдан икки $\frac{2}{3}$. Демак масаланинг асли 6 сони. 1 та улуш отага, 1 та улуш онага, 2 тадан улуш икки қизга.

2. Бир тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрли ҳолатда ҳосил бўлади ва уларнинг улушлари ва уларнинг сони орасида тавофуқ бўлади. Бундай ҳолатда масаланинг асли авл бўладими ёки йўқми шунга қаралади.

Масаланинг асли авл бўлмаган тақсимотга мисол: бир киши вафот этиб, ортидан ота-онаси ва ўнта қизини қолдирди. Отага олтидан бир $\frac{1}{6}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, ўнта қизга учдан икки $\frac{2}{3}$. Аслида масаланинг асли 6 та улуш. 1 та улуш отага, 1 та улуш онага, 4 та улуш ўнта қизга. Аммо 4 та улушни ўнта қизга касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Қизларнинг улушлари 4 ва уларнинг сони 10 орасида 2 сонида тавофуқ бор. Қизларнинг сони 10 ни тавофуқ сон 2 га бўламиз. Сўнгра ҳосил бўлган 5 ни масаланинг асли 6 га кўпайтирамиз. Натижа 30 сони бўлиб, мана шу сон масаланинг тасҳиҳидир. Энди отанинг масаланинг аслидаги улуши 1 ни 5 га кўпайтирамиз, онанинг улушкини ҳам шундай қиласиз. Икковлари 30 тадан 10 та улуш олишди. Қизларнинг масаланинг аслидаги улуши 4 ни ҳам 5 га кўпайтирамиз ва ҳосил бўлган 20 сонини уларнинг сони 10 га бўламиз. Ҳар бир қизга 2 тадан улуш бўлади.

Масаланинг асли авл бўлган тақсимотга мисол: бир аёл вафот этиб, ортидан эрини, ота-онаси ва олтита қизини қолдирди. Эрга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, отага олтидан бир $\frac{1}{6}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, олтита қизга учдан икки $\frac{2}{3}$. Аслида

масаланинг асли 12 дан 15 та улушга авл бўлади. Аммо олтита қизнинг улушлари бўлган 8 та улушни уларнинг орасида касрсиз бўлиб бўлмайди. Уларнинг улушлари 8 билан сонлари 6 орасида 2 сонида тавофуқ бор. Қизларнинг сони 6 ни тавофуқ сон 2 га бўламиз. Сўнгра ҳосил бўлган 3 ни масаланинг авл бўлган асли 15 га кўпайтирамиз. Натижа 45 сони бўлиб, мана шу сон масаланинг тасҳихидир. Сўнгра ҳар бир меросхўрнинг аввалги масаланинг аслидаги улушкини, яъни 6 ни 2 га бўлганда ҳосил бўлган 3 га кўпайтириб чиқамиз. Ҳосил бўлган сон уларнинг 45 дан оладиган улушлари бўлади. Аввалги масаланинг аслидаги эрнинг 3 та улушкини 6 ни 2 га бўлганда ҳосил бўлган 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 9 эрнинг 45 дан оладиган улушкидир. Аввалги масаланинг аслидаги отанинг 2 та улушкини 6 ни 2 га бўлганда ҳосил бўлган 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 6 отанинг 45 дан оладиган улушкидир. Аввалги масаланинг аслидаги онанинг 2 та улушкини 6 ни 2 га бўлганда ҳосил бўлган 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 6 онанинг 45 дан оладиган улушкидир. Шунда ҳар бир қиз 4 тадан улуш олади. Тасҳих тўғри бўлганини текшириш учун тасҳих қилинган масаланинг асли 45 дан ҳар бир меросхўрнинг улушкини айириб чиқамиз: $(45 - 9 - 6 - 6 - 24 = 0)$. Демак тасҳих тўғри.

3. Бир тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрли ҳолатда ҳосил бўлади ва уларнинг улушлари ва уларнинг сони орасида табоюн бўлади. Бунда ҳам масаланинг асли авл бўладими ёки йўқми шунга қаралади.

Масаланинг асли авл бўлмаган тақсимотга мисол: бир аёл вафот этиб, ортидан эри, онасининг онаси ва учта она бир опаси қолди. Эрга ярим $\frac{1}{2}$, онанинг онасига олтидан бир $\frac{1}{6}$, учта она бир опага учдан бир $\frac{3}{1}$. Аслида масаланинг асли 6. Аммо учдан бир $\frac{1}{3}$ (2та улуш) оловчи учта она бир опаларга 2 та улушни касрсиз бўлиб бўлмайди. Она бир опаларнинг сони 3 ва улушлари 2 орасида табоюн бор. Бундай ҳолатда она бир опаларнинг сони 3 ни масаланинг асли 6 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 18 сони масаланинг тасҳихидир. Сўнгра ҳар бир меросхўрнинг аввалги масаланинг аслидаги улушкини она бир опаларнинг сони 3 га кўпайтириб чиқамиз. Аввалги масаланинг аслидаги эрнинг 3 та улушкини она бир опаларнинг сони 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 9 эрнинг 18 дан оладиган улушкидир. Аввалги масаланинг аслидаги онанинг онасининг 1 та улушкини она бир опаларнинг сони 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 3 онанинг онасининг 18 дан оладиган улушкидир. Аввалги масаланинг аслидаги учта она бир опаларнинг 2 та улушкини она бир опаларнинг сони 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 6 она бир опаларнинг 18 дан оладиган улушкидир. Шунда ҳар бир она бир опа 2 тадан улуш олади. Тасҳих тўғри бўлганини текшириш учун тасҳих 18 дан ҳар бир меросхўрнинг улушкини айириб чиқамиз: $(18 - 9 - 3 - 6 = 0)$. Демак тасҳих тўғри бўлган.

Масаланинг асли авл бўлган тақсимотга мисол: бир аёл вафот топиб, ортидан эри ва бешта ота бир сингил қолди. Эр ярим $\frac{1}{2}$ олади. Бешта ота бир сингил учдан икки $\frac{2}{3}$ олади. Масаланинг асли 6 дан 7 га авл бўлади. Эрга 3та улуш, бешта ота бир сингил 4 та улуш олади. Ота бир сингилларнинг сони

5 билан уларнинг улушларининг сони 4 орасини касрсиз бўлиб бўлмайди ва иккови орасида табоюн бор. Ота бир сингилларнинг сони 5 ни масаланинг авл бўлган асли 7 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 35 масаланинг тасҳихидир. Аввалги масаланинг аслидаги эрнинг 3 та улушкини ота бир сингилларнинг сони 5 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 15 эрнинг 35 дан оладиган улушкидир. Аввалги масаланинг аслидаги ота бир сингилларнинг 4 та улушкини ота бир сингилларнинг сони 5 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 20 ота бир сингилларнинг 35 дан оладиган улушларидир. Ҳар бир сингилга 4 тадан улуш. Тасҳих тўғри бўлганини текшириш учун тасҳих 35 дан ҳар бир меросхўрнинг улушкини айриб чиқамиз: $(35 - 15 - 20 = 0)$.

Яна бир муҳим мисол: бир аёл вафот топиб, ортидан эри, иккита ота бир ука ва учта ота бир сингил қолди. Эр яrim 1/2 олади. Қолганини ота бир ука ва сингиллар асабалик жиҳатидан бир эркакка икки аёл улushi қоидасига мувофиқ бўлиб оладилар. Масаланинг асли 2. Эрга яrim 1/2, ота бир ука ва сингилларга қолган яrim 1/2. Ота бир икки ука ва учта сингилларга 1 та улушки касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Агар уларнинг сонини эътиборга олиб масалани тасҳих қилмоқчи бўлсак эркак ҳам, аёл ҳам бир ҳил улуш олиши керак бўлиб қолади. Шу сабабдан эркакларнинг ҳар бирини икки бош, аёлларнинг ҳар бирини бир бош деб тасаввур қиласиз. Зеро, бир эркак икки аёл улушкини олиши керак. Энди бошлар сони еттилага етди. Бошлар сони 7 ни масаланинг аслига 2 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 14 масаланинг тасҳихидир. Аввалги масаладаги эрнинг улушки 1 ни бошлар сони 7 га

кўпайтирамиз. Эрнинг 14 дан оладиган улуши 7 бўлади. Қолган еттининг 4 таси икки укага, 3 таси 3 та сингилга.

Етти аслларнинг иккинчи бўлими (икки ва ундан кўп меросхўрлар сони орасида бўлиб, улар тўрт қисмдир):

1. Икки ёки ундан кўп тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрли ҳолатда ҳосил бўлади ва ўша тоифалардаги меросхўрлар сони орасида тамосул бўлади. Бу ҳолатда икки тоифадан биридаги меросхўрлар сони масаланинг аслига кўпайтирилиб тасҳих қилинади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ортидан олтида қиз, онанинг онасининг онаси, отанинг онасининг онаси, отанинг отасининг онасини ва учта амаки қолдирди. Олти қизга учдан икки $\frac{2}{3}$, учта момога олтидан бир $\frac{1}{6}$, учта амаки қолганини асабалик жиҳатидан оладилар. Масаланинг асли 6 сони. 4 та улуш олти қизга, 1 та улуш учта момога, 1 та улуш учта амакига. Улушларнинг ҳар бирини меросхўрларга касрсиз ҳолда бўлиб бериш мумкин эмас. Шу сабабдан аввало қизлар сони билан уларнинг улушлари сонига қараймиз, иккови орасида 2 сонида тавофук бор. Қизларнинг сони 6 ни тавофук сонга бўламиз. 3 ҳосил бўлди. Буни ёдда сақлаган ҳолда момолар сони билан уларнинг улушларига қараймиз, иккови орасида табоюн бор. Табоюн ҳолатида меросхўрларнинг сони олинади. Момоларнинг сони 3 та. Буни ёдда сақлаган ҳолда амакилар сони билан уларнинг улушларига қараймиз, иккови орасида табоюн бор. Амакиларнинг сони 3 та. Энди ҳар бир меросхўр тоифадан чиқарилган сонларга қараймиз. Уларнинг барчаси бир сон бўлиб (3) тамосул ҳолати юзага келган. Бу ҳолатда масаланинг аслини тасҳих қилиш учун 3 ни

масаланинг асли 6 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 18 масаланинг тасҳихидир. Масаланинг аслидаги қизларнинг улуши 4 ни 3 га кўпайтирамиз. Демак қизлар 18 дан 12 та улуш оладилар. Масаланинг аслидаги момоларнинг улуши 1 ни 3 га кўпайтирамиз. Демак момолар 18 дан 3 та улуш оладилар. Масаланинг аслидаги амакиларнинг улуши 1 ни 3 га кўпайтирамиз. Демак амакилар 18 дан 3 та улуш оладилар. Тасҳих тўғри бўлганини текширамиз: $(18 - 12 - 3 - 3 = 0)$.

Шу ҳолатда меросхўр қизлар сони ёки момолар сони ё амакилар сони бир дона бўлганда ҳам масаланинг тасҳихи худди шундай бўлар эди.

2. Икки ёки ундан кўп тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрли ҳолатда ҳосил бўлади ва ўша тоифалардаги меросхўрлар сони орасида тадохул бўлади. Бу ҳолатда сон жиҳатидан энг кўп бўлган меросхўрлар сонини масаланинг аслига кўпайтириш ила тасҳих қиласиз.

Мисол: бир киши вафот этиб, ортидан тўртта хотин, учта момо ва ўн иккита амаки қолдирди. Хотинлар тўртдан бир $\frac{4}{1}$ оладилар, момолар олтидан бир $\frac{1}{6}$ оладилар, амакилар қолганини оладилар. Масаланинг асли 12. Хотинларга 3 та улуш, момоларга 2 та улуш, қолган 7 та улуш амакиларга. Улушларнинг ҳар бирини меросхўрларга касрсиз ҳолда бўлиб бериш мумкин эмас. Шу сабабдан аввало хотинларнинг сони ва улушкига қараймиз. Иккови орасида табоюн бор. Демак хотинларнинг сони 4 ни оламиз. Момоларнинг сонлари ва улушларига қараймиз, иккови оарсида табоюн бор. Демак момоларнинг сони 3 ни оламиз.

Амакиларнинг сонлари ва улушларига қараймиз, иккови оарсида табоюн бор. Демак амакиларнинг сони 12 ни оламиз. Энди ҳосил қилинган уччала сонга қараймиз: 4, 3, 12. Улар орасида тадохул бор. Чунки 3 ҳам, 4 ҳам 12 ни касрсиз бўлади. Демак 12 ни масаланинг асли 12 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 144 масаланинг тасҳихидир. Хотинларнинг масаланинг аслидаги улушлари 3 ни 12 га кўпайтирамиз. Демак хотинлар 144 дан 36 та улуш оладилар. Момоларнинг масаланинг аслидаги улушлари 2 ни 12 га кўпайтирамиз. Демак момолар 144 дан 24 та улуш оладилар. Амакиларнинг масаланинг аслидаги улушлари 7 ни 12 га кўпайтирамиз. Демак амакилар 144 дан 84 та улуш оладилар. Тасҳих тўғри бўлганини текширамиз: $(144 - 36 - 24 - 84 = 0)$.

3. Икки ёки ундан кўп тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрли ҳолатда ҳосил бўлади ва ўша тоифалардаги баъзи меросхўрлар сони билан баъзиларининг орасида тавофук бўлади. Бу ҳолатда биринчи тоифадаги меросхўрлар сони ва улушлари орасидаги тавофук сон иккинчи тоифадаги меросхўрларнинг сонига кўпайтирилади. Сўнгра ҳосил бўлган сон билан учинчи меросхўрлар тоифасидаги меросхўрларнинг сони орасида тавофук бўлса, ўша тавофук сон биринчи ва иккинчи меросхўрлар тоифаси орасида ҳосил қилинган сонга кўпайтирилади. Агар учинчи меросхўрлар тоифасидаги меросхўрларнинг сони билан биринчи ва иккинчи меросхўрлар тоифаси орасида ҳосил қилинган сон орасида тавофук бўлмаса, учинчи меросхўрлар тоифасидаги меросхўрларнинг сони биринчи ва иккинчи меросхўрлар тоифаси орасида ҳосил қилинган сонга кўпайтирилади.

Сўнгра ҳосил бўлган сон билан тўртинчи тоифадаги меросхўрлар сони орасида учинчи меросхўрлар тоифасидаги меросхўрларнинг сони биринчи ва иккинчи меросхўрлар тоифаси орасида нима йўл тутилган бўлса, шундай йўл тутилади. Нихоят ҳосил бўлган сон масаланинг аслига кўпайтирилади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ортидан тўрт хотин, ўн саккизта қиз, ўн бешта момо ва олтига амаки қолдирди. Хотинларга саккиздан бир $\frac{1}{8}$, қизларга учдан икки $\frac{2}{3}$, момоларга олтидан бир $\frac{1}{6}$, амакиларга асабалик жиҳатидан қолган улуш. Масаланинг асли 24. Хотинларга 3 та улуш, қизларга 16 та улуш, момоларга 4 та улуш ва амакиларга қолган 1 та улуш. Энди хотинларнинг сони 4 билан уларнинг улуши 3 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида табоюн бор. Демак хотинлар сони 4 ни оламиз. Қизларнинг сони 18 билан уларнинг улуши 16 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида 2 сонида тавофук бор. Қизлар сони 18ни тавофук сон 2 га бўламиз. Ҳосил бўлган сон 9 ни ёдда сақлаймиз. Момоларнинг сони 15 билан уларнинг улуши 4 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида табоюн бор. Демак момолар сони 15 ни оламиз. Амакиларнинг сони 6 билан уларнинг улуши 1 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида табоюн бор. Демак амакилар сони 6 ни оламиз.

Энди бизда сақланган сонлар қуидагилар: 4, 6, 9, 15. Сўнгра сонларга қараймиз, 4 билан 6 орасида 2 сонида тавофук бор. 2 ни 6 га кўпайтириб ҳосил бўлган 12 ни ёдда сақлаб қоламиз. Энди бизда 12, 9, 15 сонлари бор. 12 билан 9 орасида 3 сонида тавофук бор. 3 ни 12 га кўпайтириб ҳосил бўлган 36 ни ёдда сақлаймиз. Энди бизда 36 ва 15 сонлари

бор. Улар орасида 3 сонида тавофуқ бор. Бу ерда 15 ни тавофуқ сонга бўлиб ҳосил бўлган сон 5 ни 36 га кўпайтирамиз. Натижа 180 бўлади. Мана шу 180 ни масаланинг асли бўлган 24 га кўпайтирсак масаланинг тасҳихи бўлмиш 4320 сони ҳосил бўлади.

Энди хотинларнинг масаланинг аслидаги улушлари 3 ни 180 га кўпайтирамиз. 540 ҳосил бўлди. Ҳар бир хотинга 135 тадан улуш. Қизларнинг масаланинг аслидаги улушлари 16 ни 180 га кўпайтирамиз. 2880 ҳосил бўлди. Ҳар бир қизга 160 тадан улуш. Момоларнинг масаланинг аслидаги улушлари 4 ни 180 га кўпайтирамиз. 720 ҳосил бўлди. Ҳар бир момога 48 тадан улуш. Амакиларнинг масаланинг аслидаги улушлари 1 ни 180 га кўпайтирамиз. 180 ҳосил бўлди. Ҳар бир амакигага 30 тадан улуш. Тасҳих тўғри бўлганини текширамиз: $(4320 - 540 - 2880 - 720 - 180 = 0)$.

4. Икки ёки ундан кўп тоифа меросхўрларнинг улушлари масаланинг аслидан касрли ҳолатда ҳосил бўлади ва ўша тоифалардаги меросхўрлар сони орасида табоюн бўлади, тавофуқ бўлмайди. Бу ҳолатда биринчи тоифадаги меросхўрлар сонини иккинчи тоифадаги меросхўрлар сонига кўпайтирилади. Кейин ҳосил бўлган сон учинчи тоифадаги меросхўрлар сонига кўпайтирилади. Кейин ҳосил бўлган сон тўртинчи тоифадаги меросхўрлар сонига кўпайтирилади. Ниҳоят ҳосил бўлган сонни масаланинг аслига кўпайтирилади. Ҳосил бўлган сон масаланинг тасҳихи бўлади.

Мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан икки хотин, олти момо, ўнта қиз ва еттита амаки қолдирди. Хотинларга

саккиздан бир 1/8, момоларга олтидан бир 1/6, қизларга учдан икки 2/3 ва амакиларга асабалик жиҳатидан қолган улуш. Масаланинг асли 24. Хотинларга 3 та улуш, момоларга 4 та улуш, қизларга 16 та улуш ва амакиларга 1 та улуш.

Энди хотинларнинг сони 2 билан уларнинг улушки 3 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида табоюн бор. Демак хотинлар сони 2 ни оламиз. Момоларнинг сони 6 билан уларнинг улушки 4 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида тавофуқ сон 2 бор. Момоларнинг сони бни тавофуқ сон 2 га бўламиз ва ҳосил бўлган сон 3 ни эслаб қоламиз. Қизларнинг сони 10 билан уларнинг улушки 16 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида тавофуқ сон 2 бор. Қизларнинг сони 10 ни тавофуқ сон 2 га бўламиз ва ҳосил бўлган сон 5 ни эслаб қоламиз. Амакиларнинг сони 7 билан уларнинг улушки 1 нинг орасига қараймиз. Иккови орасида табоюн бор. Демак амакилар сони 7 ни оламиз. Энди ҳосил бўлган сонларга қараймиз: 2, 3, 5, 7. Ушбу сонларнинг орасида табоюн бор. 2 ни 3 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 6тини 5 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 30 ни 7 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган 210 ни масаланинг асли бўлмиш 24 га кўпайтирамиз. Натижа 5040 бўлиб мана шу масаланинг тасҳихидир.

Хотинларнинг масаланинг аслидаги улушлари 3 ни 210 га кўпайтирамиз. 630 ҳосил бўлди. Ҳар бир хотинга 315 тадан улуш. Момоларнинг масаланинг аслидаги улушлари 4 ни 210 га кўпайтирамиз. 840 ҳосил бўлди. Ҳар бир момога 140 тадан улуш. Қизларнинг масаланинг аслидаги улушлари 16 ни 210 га кўпайтирамиз. 3360 ҳосил бўлди. Ҳар бир қизга 336 тадан улуш. Амакиларнинг масаланинг аслидаги улушлари 1 ни 210 га кўпайтирамиз. 210 ҳосил бўлди. Ҳар бир қизга 30 тадан

улуш. Тасҳих тўғри бўлганини текширамиз: $(5040 - 630 - 840 - 3360 - 210 = 0)$.

(“Шарҳи фароизи Сирожия” Журжоний).

ҲАР БИР ТОИФА УЛУШИННИГ МИҚДОРИНИ ЧИҚАРИШ ЙЎЛЛАРИ

Тасҳих ҳолатида ҳар бир тоифаданинг улушкини билиш учун масаланинг аслидаги ўша тоифага тегишли бўлган улушни юқорида масаланинг аслига кўпайтириб тасҳих қилган сонингга кўпайтирасан. Шунда ўша тоифанинг тасҳихдаги улуши келиб чиқади.

Шу ҳолатда бир тоифадаги меросхўрларнинг улушларини билиш учун масаланинг аслида ўша тоифага теккан улушни уларнинг сонига бўл. Чиқсан натижани юқорида масаланинг аслига кўпайтириб тасҳих қилган сонингга кўпайтириб. Ҳосил бўлган натижа ўша тоифадаги ҳар бир меросхўрнинг тасҳихдаги улушкидир.

Ҳар бир тоифадаги меросхўрларнинг улушларини билишнинг бошқа йўли: масаланинг аслига кўпайтириб тасҳих қилган сонингни истаган тоифандаги меросхўрлар сонига бўл. Чиқсан натижани ўша тоифанинг масаланинг аслидаги улушкига кўпайтириб. Ҳосил бўлган натижа ўша тоифадаги ҳар бир меросхўрнинг тасҳихдаги улушкидир.

Ҳар бир тоифадаги меросхўрларнинг улушларини билишнинг яна бир тушунарли йўли: ҳар бир тоифанинг

масаланинг аслидаги улушини уларнинг сонига бўл. Чиққан натижани юқорида масаланинг аслига кўпайтириб тасҳих қилган сонингга кўпайтириб. Ҳосил бўлган натижа ўша тоифадаги ҳар бир меросхўрнинг тасҳихдаги улушкидир.

(“Фароизи Сирожия” Сирожиддин Сижковандий).

ТАХОРУЖ

“Тахоруж” (تھاروچ) деб луғатда кўпчилик бўлиб ўртадан бир одамни шерикликдан чиқариб юборишга айтилади. Мерос илми уламолари истилоҳида тахоруж қуйидагича таърифланган: “Тахоруж – меросхўрларнинг барчаси ёки баъзиси ўзларининг ораларидан меросга ҳақдор бўлган меросхўрни тарикадан ёки бошқа жойдан бўлган, меросдаги улушкидан камроқ бўлган муайян мулк эвазига, ўзининг розилиги или мерос олишдан чиқариб юборишлариридир”.

Буни ўзаро сулҳ тузиш деб эътибор қилса ҳам бўлади. Сулҳ эса шаръиятда бор нарса. Амр ибн Динордан ривоят қилинишича, Абдураҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу ўлим bemorligida хотинларидан бири Тамодир бинти Асбағни учталоқ қилдилар ва унинг иддасида вафот топдилар. Халифа Усмон розияллоҳу анҳу ўша аёлнинг мерос олишига хукм қилдилар. Шунда Абдураҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳунинг фарзандлари ўша аёл билан саксон уч минг динор ёки дирҳам олиб, эвазига меросхўрликдан чиқишига ўзаро розилик или сулҳ туздилар. Ушбу тахоруж ҳолати кўпчилик саҳобалар

розияллоху анхум ҳузурларида содир бўлди ва ҳеч ким бу ҳолатни инкор қилмади. (Абдурраззок ривояти).

Меросхўрнинг ўзи ҳам тахоружни таклиф қилиши мумкин. Меросхўрлардан бири бошқасига тахоружни таклиф қилиши ҳам мумкин. Ўз розилиги ила сулҳлашиб мерос олишдан чиқиб кетаётган киши меросдаги улушини билиши ёки билмаслигининг фарқи йўқдир.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эри, онаси ва амакисини қолдирди. Эри ярим $\frac{1}{2}$ олиши керак. Она учдан бир $\frac{1}{3}$ олиши керак. Амаки қолганини асабалик жиҳатидан олиши керак. Шунда эр “хотинимга маҳр бермаган эдим, ўша маҳр эвазига мен ўртадан чиқдим” деб, ўз розилиги ила мерос олишдан чиқди. Бундай ҳолатда мерос тақсимотида эр мавжуд деб тасаввур қилинади. Эр мавжудлигига масаланинг асли 6 эди. 6 улушдан 3 улуш эрга, 2 улуш онага, 1 улуш амакига эди. Эр меросдан ҳеч нарса олмагач, масаланинг асли 3 сонига кўчирилади. Аммо улушлар ўз ҳолича қолдириласди. Шунда она 3 улушдан 2 улуш, амаки 3 улушдан 1 улуш олади. Тахоруж ҳолатида ўртадан чиқсан инсонни ҳеч қачон йўқ деб тасаввур қилинмайди. Агар ушбу мисолда эрни йўқ деб тасаввур қилинганда она 1 улуш, амаки қолган 2 улушни олган бўлар эди. Бу эса уламолар ижмоъсига хилоф. (“Шархи фароизи Сирожия” Журжоний).

Тахоруж икки қисм бўлади:

1. Бир меросхўрнинг – меросхўрлар орасидан бир нафари билан келишиб тақсимотдан чиқиб кетиши.
2. Бир меросхўрнинг барча меросхўрлар билан келишиб тақсимотдан чиқиб кетиши.

Тахоружнинг биринчи қисмига мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан икки ўғил ва бир қиз қолдирди. Улар меросни бир эркакка икки аёл улуши қоидасига биноан бўлишиб олишлари керак. Бу ҳолатда масаланинг асли 5 та улуш. Қизга 1 улуш, икки ўғилга 2 тадан 4 та улуш. Аммо ўғиллардан бири синглисини маълум бир мулк эвазига, синглиси меросдаги улушкини унга қолдириш шарти ила, синглисининг розилиги ила меросдан чиқариб юборди. Бунда масаланинг асли 5 улуш бўлиб қолаверади ва сингилни чиқариб юборган ўғил 3 улуш, иккинchi ўғил 2 улуш олади.

Тахоружнинг иккинчи қисмига мисол: бир киши вафот топиб, ўзидан хотини ва тўрт нафар ўғлини қолдирди. Сўнгра бир ўғил тарикадан маълум микдорда олиб, ўз розилиги ила тақсимотдан чиқиб кетди. Аслида масаланинг асли 8 эди. $\frac{1}{8}$ улуш хотинга, қолган 7 та улуш тўртта ўғилга. 7 та улушки ўғилларга касрсиз тақсим қилиб бўлмагани учун ўғиллар сони 4 ни масаланинг асли 8 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 32 дан орадан чиқиб кетган ўғилнинг улуши 7 ни айириб ташлаймиз. Қолган сон 25 дан барча меросхўрларга ўз улушларини берамиз. Хотинга 4 та улуш, қолган учта ўғилга 7 тадан 21 та улуш. (“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

РАДД ҲАҚИДА

Радд (ڦ) луғатда “қайтариш” маъносида келади.

Мерос илми уламолари раддни қуидагида таърифлаганлар: “Радд – фарз эгаларидан ортган тарикани маййитнинг асабаси бўлмаганлиги учун маййитга насаб жиҳатидан қариндош бўлган фарз эгаларига уларнинг улушларига мувофиқ қайтариб тақсимлаб беришдир”.

Фарз эгалари меросдан ўз улушларини олганларидан сўнг маййитнинг асабаси бўлмаса, қолган мерос ўша фарз эгалари орасида уларнинг улушларига мувофиқ қайта тақсимланади. Аммо қайта тақсимлашда маййитнинг эри ва хотини ҳисобга олинмайди. Шунинг учун раддинг таърифида “насаб жиҳатидан қариндош бўлган фарз эгалари” дейилган. Эр ҳам, хотин ҳам маййитга насаб жиҳатидан қариндош эмас.

Радд масаласи жумҳур саҳоба разияллоҳу анҳумлар ва Ҳанафий уламолари раҳимаҳумуллоҳлар мазҳабидир. Зайд ибн Собит разияллоҳу анҳу, имом Молик ва имом Шофеъий раҳимаҳумаллоҳлар наздида фарз эгаларидан ортган меросга бошқа ҳақдор бўлмаса, қолган тарика байтул-молга қўйилади.

Раддинг рукнлари учта:

1. Маййитга насаб жиҳатидан қариндош бўлган фарз эгаси мавжуд бўлиши.
2. Фарз эгаларидан мерос ортиб қолиши.
3. Маййитнинг асабаси бўлмаслиги.

Раддга дахлдор бўлган насаб жиҳатидан қариндош бўлган фарз эгалари қуидагилар:

1. Онанинг фарзандлари (ака-ука, опа-сингиллар).

2. Қиз.
3. Ўғилнинг қизи ўғил қанча пастласа ҳам.
4. Туғишиган сингил.
5. Ота бир сингил.
6. Она, қанча юқориласа ҳам.

Фарз эгаларидан бўлган асабалар юқорида айтиб ўтилганидек раддга дахлдор бўлмайдилар. Агар улардан бирортаси мавжуд бўлса, радд ҳолати вужудга келмайди. Зеро, улар меросдан қолган улушни асаба сифатида оладилар.

Мерос тақсимотида радд ҳолати учраганда, эр ёки хотин мавжуд бўлса, унга ўзининг фарз улуси берилади. Сўнгра қолган тарика майиттга насаб жиҳатидан қариндош бўлган фарз эгалари орасида уларнинг фарз улушларига мувофиқ тақсимланади. Бунда қариндошлиқ даражасининг узоклиги ёки яқинлигига, қариндошликнинг қувватига қаралмайди. Шунинг учун асабалардаги каби уларнинг энг яқинига қолган барча улуш берилмайди.

Радд масаласида Ҳанафий мазҳаби уламолари тўрт қоида бор эканлигини айтганлар:

1. Тақсимотда тариканинг қолгани радд қилинадиган кишилардан бир тур бўлиб, эр ҳам, хотин ҳам бўлмайди. Бунда тақсимот радд қилинадиган кишиларнинг сонларидан эътибор қилиб олинади.

Мисол: бир киши вафот топиб, иккита қиз қолдирди. Бу тақсимотда масаланинг асли 2 дан қилинади ва улардан ҳар

бирига ярим берилади. Аслида икки қизнинг фарз улуси учдан икки 2/3.

2. Тақсимотда тариканинг қолгани радд қилинадиган кишилардан икки, уч тур бўлиб, эр ҳам, хотин ҳам бўлмайди. Бунда тақсимот радд қилинадиган кишиларнинг улушларининг сони эътибори билан бўлади.

Масалада 1/6 улуш иккита бўлиб, бошқа улуш бўлмаса, масала 2 га радд қилинади.

Масалада 1/6 улуш билан 1/3 улуш бўлиб, бошқа улуш бўлмаса, масала 3 га радд қилинади.

Масалада 1/6 улуш билан 1/2 улуш бўлиб, бошқа улуш бўлмаса, масала 4 га радд қилинади.

Масалада 1/6 улуш билан 2/3 улуш ёки иккита 1/6 билан 1/2 улуш ёки 1/3 билан 1/2 улуш бўлиб, бошқа улуш бўлмаса, масала 5 га радд қилинади.

Мисоллар:

Бир киши вафот топиб, ўзидан онасининг онасини, она бир синглисини қолдирди. Масаланинг асли 6 дан. Аммо бошқа меросхўр бўлмагани сабабли масаланинг асли 2 га радд қилинади, бу эса уларнинг улушларининг сонидир. Онанинг онасига 1 та улуш, она бир сингилга 1 та улуш.

Бир киши вафот топиб, ўзидан онасини ва она бир икки укасини қолдирди. Онага олтидан бир 1/6. Она бир икки укага учдан бир 1/3. Демак масаланинг асли 6 бўлиши керак. Аммо бошқа меросхўр бўлмагани сабабидан масаланинг асли 6 дан 3 га радд қилинади: учдан бир 1/3 онага ва учдан икки 2/3 она бир икки укага.

Бир аёл вафот топиб, ўзидан қиз, ўғилнинг қизи ва онасини қолдирди. Қизга ярим 1/2, ўғилнинг қизига қиз билан

учдан икки 2/3 ни олиш учун олтидан бир 1/6, онага олтидан бир 1/6. Улушлар сони 5 та бўлади. Масаланинг аслидан 1 та улуш ортиб қолди. Шу сабабдан масаланинг асли радд қилинадиган кишиларнинг улушларининг сони эътибори билан бўлади: 3 та улуш қизга, 1 та улуш ўғилнинг қизи ва 1 та улуш онага бўлади.

3. Тақсимотда тариканинг қолгани радд қилинадиган кишилардан бир тур бўлиб, эр ёки хотин ҳам бўлади. Бунда аввало рад қилинмайдиган меросхўрнинг (эр ёки хотин) улуси берилади. Сўнгра қолгани рад қилинадиган меросхўрларга касрсиз тақсимланса, шу ҳолича тақсимланади.

Мисол: бир аёл вафот топиб ўзидан эри ва олти қизини қолдирди. Масаланинг асли 12. Аммо 12 та улущдан меросхўрлар улушларини олгач 1 та улуш ортиб қолмоқда. Бу ҳолатда радд қилинмайдиган меросхўр улушкини олгач рад қилинадиган меросхўрларга қолган улуш касрсиз тақсимланмоқда. Шу сабабдан масаланинг аслини радд қилинмайдиган меросхўрнинг улушкининг маҳражига, яъни 4 га радд қиласиз. Шунда 1 та улуш эрга, қолган 3 та улуш учта қизга.

Масаланинг асли радд қилингач, қолган улуш радд қилинадиган меросхўрларга касрсиз тақсимланмаса, радд қилинадиган меросхўрларнинг улуси ва радд қилинадиган меросхўрлар сони орасига қаралади. Агар икки сон орасида тадохул бўлса, катта сонни кичигига бўлинади ва чиққан сонни радд қилинмайдиган меросхўр улушкининг маҳражига кўпайтирилади. Масала шунда тасҳих бўлади.

Мисол: бир аёл вафот топиб ўзидан эри ва олти қизини қолдирди. Масаланинг асли 12. Аммо 12 та улушдан меросхўрлар улушларини олгач 1 та улуш ортиб қолмоқда. Бу ҳолатда масаланинг асли 4 га радд қилинади. Сўнгра радд қилинмайдиган меросхўр улушкини олгач рад қилинадиган меросхўрларга қолган улушки касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Қолган улуш 3 ва қолган меросхўрлар сони 6 орасида тадохул бор. Бунда 6 ни 3 га бўлинади ва ҳосил бўлган 2 ни радд қилинмайдиган меросхўр улушкининг махражи 4 га кўпайтирилади. 8 дан эр 2 та улуш олади, қолган 6 та улушки олти қиз teng тақсимлаб олади.

Шу йўл ила масаланинг асли масаланинг аслини тасҳих қилиб бўлмаса, радд қилинадиган меросхўрларнинг сонини радд қилинмайдиган меросхўр улушкининг махражига кўпайтирилади. Масала шунда тасҳих бўлади.

Мисол: бир аёл вафот топиб ўзидан эри ва беш қизини қолдирди. Масаланинг асли 12. Аммо 12 та улушдан меросхўрлар улушларини олгач 1 та улуш ортиб қолмоқда. Бу ҳолатда масаланинг асли 4 га радд қилинади. Сўнгра радд қилинмайдиган меросхўр улушкини олгач рад қилинадиган меросхўрларга қолган улушки касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Қолган улуш 3 ва қолган меросхўрлар сони 5 орасида табоюн бор. Бунда меросхўрлар сони 5 ни радд қилинмайдиган меросхўр улушкининг махражи 4 га кўпайтирилади. Ҳосил бўлган сон масаланинг тасҳихи. Эр 20 дан 5 та улуш олади, қолган бешта қиз 15 та улушки 3 тадан тақсимлаб олади.

4. Тақсимотда тариканинг қолгани радд қилинадиган кишилардан икки ёки уч тур бўлиб, эр ёки хотин ҳам бўлади.

Бу ҳолатда аввало рад қилинмайдиган меросхўр улушининг маҳражидан қолган сонни бошқа меросхўрларга тақсимлаб кўрилади.

Мисол: бир киши вафот топиб, ортидан хотини, тўртта момоси ва олтида она бир опа-сингиллар қолди. Хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, момоларга ортидан бир $\frac{1}{6}$ ва опа сингилларга учдан бир $\frac{1}{3}$. Демак масаланинг асли 12 бўлиши керак: тўртдан бир $\frac{1}{4}$ (3 та улуш) хотинга, момоларга ортидан бир $\frac{1}{6}$ (2 та улуш), олтида она бир опа-сингилларга учдан бир $\frac{1}{3}$ (4 та улуш) берилса, жами берилган улуш 9 та бўлади. Масаланинг аслидан 3 та улуш кўп бўлиб қолди. Бу ҳолатда радд қилинадиган меросхўрлар билан радд қилинмайдиган меросхўр бўлгани учун масаланинг аслини, унга рад қилинмайдиган меросхўр (хотин) улушининг маҳражига радд қиласиз. Шунда 1 та улуш хотинга, 1 та улуш, яъни $\frac{1}{6}$ момларга ва 2 та улуш, яъни $\frac{1}{3}$ олтида она бир опа-сингилга бўлади. Шу ерда радд масаласи тўғри бўлди. Аммо 2 та улушни олтида она бир опа-сингилларга касрсиз бўлиш имкони бўлмагани учун масаланинг аслини тасҳих қиласиз. Тасҳих: тақсимотдаги барча меросхўрлар сонини масаланинг аслига кўпайтирамиз ($8 \times 12 = 96$). Хосил бўлган масаланинг аслидан хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$ берамиз $96 - 24 = 72$. Қолган улушнинг учдан бири $\frac{1}{3}$ (24) онага, учдан иккиси $\frac{2}{3}$ олтида она бир опа-сингилларга (48). Шунда ҳар бир она бир опа-сингил 8 тадан улуш олади ($48 : 6 = 8$).

Агар бу турдаги радд масаласи кўрсатилган йўл ила тўғри чиқмаса, радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жамини (радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жамини чиқаришни қўйидаги мисолда кўриб чиқамиз) радд

қилинмайдиган меросхўрнинг махражига кўпайтирилади. Шунда масала тўғри бўлади. Сўнгра радд қилинмайдиган меросхўрнинг улушкини радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жамига кўпайтирилади. Радд қилинадиган меросхўрлар улушиларини эса радд қилинмайдиган меросхўрнинг улушкини олгач қолган махражига кўпайтирилади.

Бу ҳолатда улушлар меросхўрларнинг сонларига касрли бўлиб тақсимланса, масалани тасхих қилиш йўллари ишга солинади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан тўртта хотин, тўққизта қиз ва олтига момо қолдирди. Бунда масаланинг асли 24. Уни 8 га радд қиласиз. Хотинга $\frac{1}{8}$ ни бергач 7 та улуш қолди. 7 та улуш радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жамига тўғри келмайди. Зеро, радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жами $5 + \frac{1}{6}$ улушдир. 4 таси, яъни $\frac{2}{3}$ қизларга, 1 таси, яъни $\frac{1}{6}$ момоларга. Демак, радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жами бўлмиш 5 сони ва қолган улушлар сони 7 орасида табоюн бор. Бу ҳолатда радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жами 5 ни радд қилинмайдиган меросхўрнинг махражи 8га кўпайтирамиз. Натижа бўлмиш 40 сонидан барча меросхўрларнинг улушларини чиқариб оламиз. Бунинг учун радд қилинмайдиган меросхўрнинг улуси 1 ни радд қилинадиган меросхўрлар масаласининг жами 5 га кўпайтирилади. Демак, хотин масаланинг тасхихи бўлмиш 40 дан 5 та улуш олади. Кейин радд қилинадиган меросхўрлар улушлари бўлмиш 4 ва 1 ни радд қилинмайдиган меросхўрнинг улушкини олгач қолган махражига

кўпайтирилади: $4 \times 7 = 28$, $1 \times 7 = 7$. Демак, қизлар масаланинг тасҳихи бўлмиш 40 дан 28 та улуш оладилар, момолар 7та улуш оладилар.

Шу ерда радд масаласи ечилди. Аммо, меросхўрларнинг олган улушларини уларнинг сонларига касрсиз тақсимлаб бўлмайди. Шу сабабдан тасҳих амалиётига киришамиз. Хотинларнинг сони 4 ва улушлари 5 орасида табоюн бор. Бас, уларнинг сони 4 ни ёдда сақлаб қоламиз. Момоларнинг сони 6 ва улушлари 7 орасида ҳам табоюн бор. Бас, уларнинг сони 6 ни ёдда сақлаб қоламиз. Қизларнинг сони 9 ва улушлари 28 орасида табоюн бор. Бас, уларнинг сони 9 ни ёдда сақлаб қоламиз.

Энди сонлар орасидаги нисбатга қараймиз. Хотинларнинг сони 4 ва момолар сони 6 орасида 2 сонида тавофук бор. 4 ни 2 га бўлиб 6 га ёки 6 ни 2 га бўлиб 4 га кўпайтирамиз. Натижа 12 сони. 12 сони ва қизлар сони 9 орасида 3 сонида тавофук бор. Бас, 9 нинг $1/3$ ини, яъни 3 ни 12 га кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон 36 ни радд масаласининг тасҳихи бўлмиш 40 га кўпайтирамиз. Натижа 1440. Мана шу сон ила масала буткул тасҳих бўлди.

Хотиннинг 5 та улушкини 36 га кўпайтирамиз. Натижа 180. Момоларнинг улуси 7 ни 36 га кўпайтирамиз. Натижа 252. Қизларнинг 28 та улушкини 36 га кўпайтирамиз. Натижа 1008. Хотинлар улуси $180 : \text{хотинлар сони } 4 = 45$ тадан улуш. Момолар улуси $252 : \text{момолар сони } 6 = 42$ тадан улуш. Қизлар улуси $1008 : \text{қизлар сони } 9 = 112$ тадан улуш.

$$(1440 - 180 - 252 - 1008 = 0).$$

(“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

МУНОСАХА

Муносаха (مناسخة) луғатда кўчириш, ўзгартириш ва ўчириш маъноларида келади. Мерос илми уламолари истилоҳида қуидагича таърифланади: “Муносаха – меросга ҳақдор кишининг мерос тақсимотидан аввал вафот топгани учун меросдаги улушини унинг меросхўрларига кўчиришдир”.

Муносаха ҳолати юзага келганда, меросни тақсимлашга киришишдан аввал майит эркак ёки аёл эканлигини билиб олиш зарур. Бўлмаса, мерос тақсимотида хатога йўл қўйилиши мумкин. (Мерос тақсимотидаги бошқа масалаларда тарикани тўғри тақсим қилиш учун майитнинг жинсини аниқлаш шарт эмас). Масалан, бир инсон вафот этиб, ўзидан ота-онасини ва икки қизини қолдирди. Сўнгра қизлардан бири вафот этиб, ўзидан ота бир сингил, она ва отасининг отасини қолдирди. Ушбу ҳолатда аввалги майит эркак бўлса, ўша эркак ва унинг отаси иккинчи майитга оталик тарафидан ота бўладилар (оналик тарафидан эмас). Агар аввалги майит аёл киши бўлса, иккинчи майитнинг бобоси онанинг отаси бўлади ва иккала ҳолатда мерос тақсимоти бир-биридан фарқ қиласи.

Муносаханинг уч ҳолати бор:

Аввалги ҳолат: иккинчи бўлиб вафот топган меросхўрнинг барча меросхўрлари аввал вафот топган инсоннинг меросхўрлари бўлади ва кейин вафот топганинг

улардан бошқа меросхўрлари бўлмайди. Бу ҳолда меросхўрларнинг улушлари ўзгармайди ва вафот топган меросхўр мавжуд бўлмаган инсон каби мерос тақсимотида қатнашмайди.

Иккинчи ҳолат: ҳар бир маййитнинг меросхўрлари факат унинг ўзидангина мерос оладилар.

Учинчи ҳолат: иккинчи маййитнинг меросхўрлари аввалги маййитнинг меросхўрларидан баъзиси ёки қолган барчаси бўлиб, уларнинг меросдаги улушлари ўзгаради ёки уларга қўшилиб бошқалар ҳам меросга ҳақдор бўладилар. Ёки масалада аввалги маййитдан мерос олмайдиган учинчи маййит бўлади. Шунга биноан учинчи ҳолатнинг тўрт кўриниши бўлади:

1. Иккинчи маййитнинг меросхўрлари аввалги маййитнинг меросхўрларидан қолган барчаси бўлиб, улар иккала маййитдан фарқли улушларга меросхўр бўладилар.

2. Иккинчи маййитнинг меросхўрлари аввалги маййитнинг меросхўрларидан баъзиси бўлади.

3. Иккинчи маййитнинг меросхўрлари аввалги маййитнинг меросхўрларидан бўлади ва иккинчи маййитнинг бошқа меросхўрлари ҳам бўлади.

4. Аввалги маййитдан мерос олмайдиган учинчи маййит бўлади.

Куйида ушбу кўринишларга мисол келтирилади.

Муносаха ҳолати учта ҳолатдан қай бири эканлиги қўйидагича аниқланади: Аввало, иккинчи маййитнинг

меросхўрларига қаралади. Агар улар орасида биринчи маййитнинг бирорта меросхўри бўлмаса, бу ҳолат муносаханинг иккинчи ҳолати бўлади. Агар иккинчи маййитнинг барча меросхўрлари аввалги маййитнинг меросхўрлари бўлса ва иккинчи маййитнинг улардан бошқа меросхўрлари бўлмаса, бу ҳолат муносаханинг биринчи ҳолати бўлади. Муносахадаги шулардан бошқа ҳолатларнинг барчаси муносахадаги учинчи ҳолат бўлади.

Муносаханинг биринчи ҳолатига мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан икки қиз ва уч ўғил қолдирди. Мерос тақсимланишидан аввал бир ўғил вафот этди. Энди мерос икки ўғил ва икки қиз орасида тақсимланади. Вафот этган ўғил эса, мавжуд бўлмаган инсон каби мерос тақсимотида қатнашмайди. Зоро, вафот топган ўғилнинг хотини ва зурриёти бўлмагани учун отасининг меросхўрларидан бошқа меросхўри йўқ. Яъни, у вафот этгач ўзидан фақат икки ука ва икки сингил қолдирган. Шу сабабдан меросни қайта тақсимлашда фойда йўқ. Улушлар ўзгармайди.

Муносаханинг иккинчи ҳолатида аввалги маййитнинг мероси иккинчи маййитга ажратилгач иккинчи маййитнинг тарикаси унинг меросхўрларига тақсимлаб берилади. Мисол: бир киши вафот этиб ўзидан тўрт ўғил қолдирди. Мерос тақсимланишидан аввал барча ўғиллар вафот этиб улардан биринчи ўғил ўзидан икки ўғил, иккинчиси уч ўғил, учинчиси тўрт ўғил ва тўртинчиси олти ўғил қолдирди. Биринчи масаланинг асли 4 улуш. Сўнгра биринчи ўғилдаги масаланинг асли 2 улуш. Иккинчи ўғилдаги масаланинг асли 3 улуш. Учинчи ўғилдаги масаланинг асли 4 улуш. Тўртинчи ўғилдаги масаланинг асли 6 улуш. Бу ҳолда масаланинг

аслини тасҳих қилиш керак. Масаланинг асллари 2, 3, 4, 6 сонларидан иборат. Бунда 2 сони 4 га, 3 сони 6 га киргани учун масалада 4 билан 6 ни қолдирамиз. 4 билан 6 сонининг орасида тавофуқ сон 2 бор. 4 ни 2 га бўлиб 6 га ёки 6 ни 2 га бўлиб 4 га кўпайтирамиз. 12 сони ҳосил бўлади. Энди иккала масаланинг умумий жамловчисини чиқариш учун иккинчи масаланинг аслини биринчи масаланинг аслига кўпайтирамиз. 12 ни 4 га кўпайтирсак 48 бўлади. Ҳосил бўлган 48 дан ҳар бир вафот этган ўғилнинг меросхўрларига 12 тадан улуш тегади. Шунда биринчи ўғилнинг икки ўғли 12 ни иккига бўлиб оладилар. Иккинчи ўғилнинг учта ўғли 12 ни учга бўлиб оладилар. Учинчи ўғилнинг тўртта ўғли 12 ни тўртга бўлиб оладилар. Тўртинчи ўғилнинг олтига ўғли 12 ни олтига бўлиб оладилар.

Муносаханинг учинчи ҳолатига мисоллар:

(1) Агар иккинчи майитнинг улуши ва иккинчи масаланинг асли орасида тамосул бўлса, икки масала ҳам тўғри бўлади.

Бир киши вафот этиб, ўзидан хотинини, бошқа хотиндан туғилган қизини ва ота бир укасини қолдирди. Мерос тақсимотидан аввал унинг қизи вафот этиб ўзидан эрини, қизини ва амакисини қолдирди.

Биринчи масаланинг асли 8 та улуш: хотинга 1 та улуш, қизга 4 та улуш, ота бир укага қолган 3 улуш.

Иккинчи масаланинг асли 4 улуш: эрга 1 улуш, қизга 2 улуш, амакига қолган 1 улуш.

Биринчи масалада қизнинг улуши 4 та эди. Иккинчи масалада масаланинг асли 4 улуш эди. Демак, иккинчи маййитнинг улуши билан иккинчи масаланинг асли орасида тамосул бор. Шу сабабли мерос тақсимоти тугал бўлди.

(2) Агар иккинчи маййитнинг улуши ва иккинчи масаланинг асли орасида тадохул ёки тавофуқ бўлса, иккинчи масаланинг асли ва иккинчи маййитнинг улуши орасида чиқарилган тавофуқ сонни биринчи масаланинг аслига кўпайтирилади.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотинини, қизини ва ота бир укасини қолдирди. Мерос тақсимотидан аввал унинг қизи вафот этиб, ўзидан эрини, қизини, онасини ва амакисини қолдирди.

Биринчи масаланинг асли 8 та улуш: хотинга 1 та улуш, қизга 4 та улуш, ота бир укага қолган 3 та улуш.

Иккинчи масаланинг асли 12 улуш: эрга 3 та улуш, қизга 6 та улуш, онага 2 та улуш, амакига қолган 1 та улуш.

Бу ҳолатда иккинчи маййитнинг улуши 4 билан иккинчи масаланинг асли 12 нинг орасида 3 да тавофуқ бор. 4 сони 12 ни 3 га бўлади. Демак иккинчи масаланинг асли ва иккинчи маййитнинг улуши орасида чиқарилган тавофуқ сон 3 ни биринчи масаланинг асли 8 га кўпайтирамиз: $3 \times 8 = 24$. Демак, 24 сони иккала масала учун жамловчидир. Бунда 24 та улуш ичидан биринчи масаладагилар қуйидаги улушларни оладилар: хотинга 3 та улуш, қизга 12 та улуш, ота бир укага қолган 9 та улуш. Иккинчи масаладагилар вафот этган қизнинг 12 улушкини қуйидагича оладилар: эрга 3 та улуш, қизга 6 та улуш, онага 2 та улуш, амакига қолган 1 та улуш.

(3) Агар иккинчи маййитнинг улуши ва иккинчи масаланинг аслида табоюн бўлса, иккинчи масала аслининг ҳаммасини биринчи масала аслининг ҳаммасига кўпайтирилади. Ҳосил бўлган натижа иккала масаланинг тасҳихи, жамловчиси бўлади. Буни ҳам жамловчи деб номланади. Сўнгра аввалги масаланинг аслидан улуши борларнинг ҳар бирининг улушлари бирма-бир иккинчи масаланинг аслига кўпайтириб чиқилади. Сўнгра иккинчи масалада улуши борларнинг улушлари иккинчи маййитнинг улушкига кўпайтириб чиқилади. Шунда биринчи масаладаги ва иккинчи масаладаги ҳар бир меросхўр ўз улушларини оладилар.

Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, қизи ва укасини қолдирди. Сўнгра қиз вафот топиб, ортидан эри, онаси ва икки қизини қолдирди.

Биринчи масаланинг асли 8 та улуш бўлади: хотинга 1 та улуш, қизга 4 та улуш ва укага қолган 3 та улуш.

Иккинчи масаланинг асли 12 дан 13 га авл бўлади: эрга 3 та улуш, онага 2 та улуш, икки қизга 8 та улуш.

Бу ҳолатда иккинчи маййитнинг улуши 4 ва иккинчи масаланинг асли 13 да табоюн бор. Табоюн ҳолатида иккала масаланинг аслларини бир-бирига кўпайтирамиз. Ҳосил бўлган сон иккала масала учун жамловчи бўлади. Биринчи масаланинг асли 8 сонини иккинчи масаланинг асли 13 га кўпайтирамиз. 104 сони ҳосил бўлади. Мана шу сон иккала масаланинг жамловчиси.

Биринчи масалада хотин иккинчи масалада она бўлган аёлнинг биринчи масаладаги 1 та улушкини иккинчи

масаланинг асли 13 га кўпайтирамиз. Сўнгра унинг иккинчи масаладаги 2 та улуши маййитнинг улуши 4 га кўпайтирилади. Иккала улушда ҳосил бўлган сонларни бирбирига кўшилади. $13+8=21$. Демак биринчи масалада хотин иккинчи масалада она бўлган аёлнинг масаланинг жамловчиси бўлган 104 дан оладиган улуши 21 та улушдир.

Уканинг биринчи масаладаги 3 та улуши иккинчи масаланинг асли 13 га кўпайтирилади. 39 та улуш ҳосил бўлди. Ука иккинчи масалада мерос олмагани учун унинг улуши масаланинг жамловчиси бўлган 104 улушдан 39 та улушдир.

Вафот топган қизнинг эри биринчи масалада йўқ. Шунинг учун унинг улуши 3 ни иккинчи маййитнинг улушкига кўпайтирамиз ва ҳосил бўлган 12 та улуш масаланинг жамловчиси бўлган 104 улушдан олинади.

Икки қизнинг улушлари 8 ни иккинчи маййитнинг улуши 8 га кўпайтирамиз. 32 та улуш ҳосил бўлди. Иккинчи маййитнинг икки қизи масаланинг жамловчиси бўлган 104 улушдан 32 та улуш оладилар. Энди тақсимот тўғри бўлганини текшириб кўриш учун барча улушларни бирбирига қўшиб чиқамиз: она $21 + \text{ука } 39 + \text{эр } 12 + \text{икки қиз } 32 = 104$. Демак, тақсимот тўғри бўлган.

Баъзан муносахада иккита, учта жамловчи масалалар бўлиши мумкин. Бу ҳолат бир инсон вафот топиб, унинг мероси тақсим қилинмай туриб, унинг меросхўри вафот топиши, сўнгра биринчи мерос тақсим қилинмай туриб иккинчи вафот топган инсоннинг меросхўри вафот топганда юзага келади. Шунда биз юқорида кўрсатиб ўтилган

тақсимотларнинг ўзини бажарамиз. Аммо иккинчи масаланинг аслини биринчининг ўрнига, учинчи масаланинг аслини иккинчининг ўрнига қўямиз. Токи вафот топганлар тугагунча ададни комил қиласиз ва ҳосил бўлган ҳолатни иккинчи жамловчи, учинчи жамловчи ва хоказо деб номлаймиз.

Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан эрини, она бир синглисини, туғишган амакисини қолдирди. Сўнгра эр вафот этиб, ўзидан қизини, ўғлининг қизини ва ота-онасини қолдирди. Кейин қиз вафот этиб, ортидан онасининг онасини, иккита туғишган опа-синглисини ва она бир иккита акасини қолдирди.

Биринчи масаланинг асли 6 та улуш: эрга 3 та улуш, она бир сингилга 1 та улуш, амакига қолган 2 та улуш.

Иккинчи масаланинг асли 6 та улуш: қизга 3 та улуш, ўғлининг қизига 1 та улуш, отага 1 та улуш, онага 1 та улуш.

Учинчи масаланинг асли 6 дан 7 та улушга авл бўлади: онанинг онасига 1 та улуш, туғишган икки опа-сингилга 4 та улуш, она бир иккита акага 2 та улуш.

Аввало, иккинчи майитнинг улуши билан иккинчи масаланинг аслига қараймиз. Улар орасида тадохул бор. Тадохул ҳолатида қуидаги амал бажарилади: иккинчи масаланинг асли 6 ни иккинчи майитнинг улуши 3 га бўлинади ва ҳосил бўлган сон 2 ни биринчи масаланинг асли 6 га кўпайтирилади. Шунда икки масаланинг жамловчи асли ҳосил бўлади 12.

Энди иккинчи масаладаги маййитнинг улуши билан учинчи масаланинг орасига қараймиз. Улар орасида табоюн бор. Бунда учинчи масаланинг аслининг ҳаммасини биринчи ва иккинчи масаланинг аслларининг жамига кўпайтирилади: $7 \times 12 = 84$. Ҳосил бўлган натижа учала масаланинг тасҳихи, жамловчиси бўлади.

Биринчи масаладагиларнинг 84 та улушдан оладиган улушлари: она бир сингилга 14 та улуш, амакига қолган 28 та улуш. (Эр 42 улуш).

Иккинчи масаладагиларнинг оладиган улушлари (биринчи масаладаги эрдан қолган 42 улуш): ўғлининг қизига 7 та улуш, отага 7 та улуш, онага 7 та улуш. (Қиз 21 та улуш).

Учинчи масаладагиларнинг оладиган улушлари (иккинчи масаладаги қиздан қолган 21 улуш): онанинг онаси 3 та улуш, туғишган икки опа-сингилга 12 та улуш, она бир иккита акага 6 та улуш.

Улушларни бир-бирига қўшиб чиқамиз: $14 + 28 + 7 + 7 + 7 + 3 + 12 + 6 = 84$.

(“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ЗАВУЛ-АРҲОМЛАРНИНГ МЕРОСГА ҲАҚДОР БЎЛИШЛАРИ

Завул-арҳом луғатда “раҳм эгалари” (раҳм – бачадон) дегани бўлиб мутлок қариндошликни англатади.

Мерос уламолари истилоҳида эса қуйидагича таърифланган: “Завул-арҳомлар маййитнинг қариндошлари бўлиб, улар фарз эгалари ва асабалар қаторидан бўлмайдилар”.

Радд масаласида эр-хотин ўз улушларини олганларидан сўнг ҳисобга олинмаганликлари каби завул-арҳомлар меросида ҳам эр-хотин ўз улушларини олганларидан сўнг ҳисобга олинмайдилар. Зоро, эр-хотин одатда завул-арҳомлардан бўлмайдилар. Аммо улардан бири завул-арҳомлардан бўлса, мерос тақсимотида эътиборга олинади.

Ҳанафий мазҳабида завул-арҳомлар меросхўрлардан ҳисобланадилар ва улар тўрт синфга бўлинадилар.

ЗАВУЛ-АРҲОМЛАРНИНГ ТЎРТ СИНФГА БЎЛИНИШИ

Аввалги синф: улар маййитга фарзандлик жиҳатидан боғлиқ бўлиб, фарз эгалари ва асабалардан бўлмайдилар. Улар: қизларнинг фарзандлари қанча пастласалар ҳам, ўғилнинг қизининг фарзандлари қанча пастласалар ҳам.

Иккинчи синф: улар маййитга ота-оналик жиҳатидан боғлиқ бўлиб, фарз эгалари ва асабалардан бўлмайдилар. Улар: онанинг оталари қанча юқориласа ҳам, онанинг

отасининг онаси ва отанинг онасининг отаси, отанинг онасининг отасининг онаси қанча юқориласа ҳам.

Учинчи синф: улар майитга ака-ука ва опа-сингиллик жиҳатидан боғлиқ бўлиб, фарз эгалари ва асабалардан бўлмайдилар. Улар: туғишган ёки ота бир опа-сингилларнинг фарзандлари, туғишган ёки ота бир ака-укаларнинг қизлари ва ака-укаларнинг ўғилларининг қизлари, она бир ака-ука ва опа-сингилларнинг қанча пастласалар ҳам фарзандлари.

Тўртинчи синф: улар майитнинг бобо ва момоларининг зурриётлари. Улар даражалари фарқли равища қуидагилар: майитнинг тоға ва холалари, уларнинг қанча пастласа ҳам фарзандлари, ота бир ёки туғишган амакиларнинг қизлари, уларнинг қанча пастласалар ҳам ўғилларининг қизлари. Шунингдек, майитнинг аммалари. Уларнинг қанча пастласалар ҳам фарзандлари. Майитнинг туғишган ёки ота бир амакисининг ўғилларининг қизлари ва уларнинг қанча пастласалар ҳам барча фарзандлари ва ҳоказо.

Ҳанафий мазҳабида устун қўйилган раъй: ушбу завул-архомлар санаб ўтилган синфлар кетма-кетлиги бўйича меросга ҳақдор бўладилар. Яъни, асабалардаги каби аввал фарзанд тараф, кейин ота-она тараф, кейин ака-ука тараф ва ниҳоят амаки тараф.

(“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

АВВАЛГИ СИНФДАГИЛАР МЕРОСИ

Уларнинг меросга энг ҳақлироғи маййитга даражада эътиборидан яқинроғидир. Масалан қизнинг қизи билан ўғилнинг қизининг қизи бўлганда қизнинг қизи меросга ҳақлироқ бўлади.

Агар улар даражада тенг бўлсалар, меросхўрнинг зурриёти завул-архомнинг зурриётидан кўра ҳақлироқдир. Масалан ўғилнинг қизининг қизи билан қизнинг қизининг ўғли бўлганда ўғилнинг қизининг қизи меросга ҳақлироқ бўлади. Зеро, унинг онаси, яъни ўғилнинг қизи ўғил бўлмагандага фарз соҳибаси бўлади.

Агар уларнинг даражалари тенг бўлиб, ораларида меросхўрнинг зурриёти бўлган киши бўлмаса ёки барчалари меросхўрнинг зурриётидан бўлсалар, имом Абу Юсуф раҳмаҳуллоҳ наздларида зурриётларнинг айни ўзлари эътиборга олинади ва уларга мерос шунга мувофиқ бўлиб берилади. Бунда ўша зурриётлар маййитга эркак ёки аёл тарафидан боғланган эканлигига қаралмайди.

Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ наздларида зурриётлар маййитга бир жинс орқали боғланган бўлсалар, уларга мерос ўзларига мувофиқ тақсимлаб берилади. Агар улар маййитга турли жинс орқали боғланган бўлсалар, меросхўр зурриётларга қай тарафдан маййитга боғланган бўлсалар, ўша боғланган тарафнинг мероси берилади.

Масалан бир киши қизнинг ўғли ва қизнинг қизини қолдирса, иккала имом наздларида мерос зурриётларнинг ўзларига мувофиқ, бир эркакка икки аёл улуши кўринишида тақсимлаб берилади.

Аммо, бир киши қизининг ўғлининг қизини ва қизининг қизининг ўғлини қолдирса, имом Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳ назларида ўғил зурриётга 2/3 улуш, қиз зурриётга 1/3 улуш бўлади. Имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳ назларида эса, қизининг ўғлининг қизига отасининг улуши, яъни 2/3 улуш, қизининг қизининг ўғлига онасининг улуши, яъни 1/3 улуш бўлади.

Фатво имом Муҳаммад раҳимаҳуллоҳнинг қавлларига биноан берилади.

(“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ИККИНЧИ СИНФДАГИЛАР МЕРОСИ

Улардан майитга қайси тарафдан бўлса ҳам энг яқини меросга энг ҳақдорроғидир. Агар даражада тенг бўлсалар икки тарафларнинг қай бири майитнинг тўғридан-тўғри меросхўрига боғланган бўлса, ўшениси ҳақлироқдир. Масалан бир кишидан онанинг отасининг отаси ва онанинг онасининг отаси қолса, онанинг онасининг отаси меросга онанинг отасининг отасидан ҳақлироқ бўлади. Зеро, онанинг онасининг отаси майитга тўғридан-тўғри меросхўр бўлмиш момо ила боғланган. Онанинг отасининг отасининг ҳолати эса ундоқ эмас. Агар тарафлар даражада тенг, қаробатлари бир ҳил (ота тарафдан қариндош бўлиш ёки она тарафдан қариндош бўлиш) ва ҳар бири майитнинг тўғридан-тўғри меросхўрига боғланган ёки бирортаси боғланмаган бўлиб, майитга тўғридан-тўғри меросхўр бўлганларнинг сифати,

яъни жинси ҳам бир бўлса, улар ўзларига мувофиқ меросни тақсимлаб оладилар. Шу ҳолатда маййитга тўғридан-тўғри меросхўр бўлганларнинг сифати фарқли бўлса, ҳудди завул-архомларнинг биринчи синфидагидек фарқланган аввалги меросхўрга қараб мерос тақсимланади. Агар фарқланиш қаробат жиҳатидан бўлса, ота тарафга $\frac{2}{3}$ улуш, она тарафга $\frac{1}{3}$ улуш берилади. Сўнгра ота ва она тарафдагиларга ўша улуш тақсимланади.

(“Далилул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

УЧИНЧИ СИНФДАГИЛАР МЕРОСИ

Уларнинг меросдаги ҳукмлари аввалги синфнинг ҳукми кабидир. Яъни маййитга энг яқини меросга энг ҳақдоридир. Агар яқинликда тенг бўлсалар асабанинг зурриёти завул-архомнинг зурриётидан кўра ҳақлироқдир. Масалан бир киши ўзидан акасининг ўғлининг қизини ва синглисининг қизининг ўғлини қолдирди. Ака ва сингил туғишган ёки ота бир ёки бири туғишгану бири ота бир бўлсалар, мероснинг барчаси аканинг ўғлининг қизига бўлади. Агар шу ҳолатда она бир ака ва сингил бўладиган бўлсалар, имом Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳ наздларида мерос уларнинг зурриётларига бир эркакка икки аёл улуши тариқасида тақсимланади. Аммо, имом Мұҳаммад раимаҳуллоҳнинг наздиларида бу ўринда зурриётлар эмас асллар эътиборга олинади. Шу сабабдан асллар бўлмиш ака ва сингил она бир бўлганлари учун ҳудди она бир фарзандларнинг ўзлари меросда тенг шерик бўлганлари каби уларнинг зурриётлари ҳам тенг шерик

бўладилар. Бунда она бир аканинг ўғлининг қизига битта улуш, она бир сингилнинг қизининг ўғлига бир улуш бўлади. Имом Муҳаммад раҳимахуллоҳнинг қавллари зоҳири ривоядир.

(“Далиул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

ТЎРТИНЧИ СИНФДАГИЛАР МЕРОСИ

Ушбу тоифа завул-арҳомлардан меросхўрлар ичида бир ўзи бўлса, барча меросни олади. Агар улардан бир нечтаси жамланган ҳолида қаробатларининг ўрни эътиборидан бир ўринда бўлсалар, ота-она бир тараф меросга ҳақдорроқ бўлади. Яъни, ота-она бир тараф ота бир ёки она бир тарафдан авлороқ бўлади. Агар қаробатларининг ўрни тенг бўлиб эркак ва аёл аралаш бўлсалар, бир эркакка икки аёл улуши берилади. Агар уларнинг қаробатларининг ўрни турлича бўлса, масалан амма билан тоға бўлсалар, қаробат қувватининг эътибори бўлмайди ва амма ота тараф бўлгани учун учдан икки $\frac{3}{2}$ отанинг улушкини олади, тоға она тараф бўлгани учун учдан бир $\frac{3}{1}$ онанинг улушкини олади.

Тўртинчи синфдагилар фарзандларининг меросга энг ҳақлироғи, қайси тарафдан бўлмасин, маййитга энг яқин бўлганидир.

(“Далиул-вуррос” Низомиддин Киронавий).

МАВЛАЛ-МУВАЛОТНИНГ МЕРОСГА ҲАҚДОР БЎЛИШЛАРИ ҲАҚИДА

Мавлал-мувалот деганда насаби номаълум бўлган икки кишининг ёки насаби номаълум бўлган бир кишининг насаби маълум бўлган бошқа киши билан муайян кўринишда ўзаро келишиб олишлари тушунилади. Улар ўзаро бир-бирларига ёки насаби номаълум бўлгани насаби маълумига: “Агар мен товон тўлашни шарт қилувчи жиноят қилиб қўйсам, сен ўша товон пулинин тўлаб, мени озод қилиб оласан ва сен менга меросхўр бўласан” деб келишиб олган бўладилар. Бошқача қилиб айтганда “сен менга асабаларим бўлмагани учун асабанинг ўрнини босасан ва меросимни оласан” қабилидаги келишув бўлади. Улар ҳаётда бир-бирларини қўллаб юрадилар ва бири вафот топганда бошқаси унга меросхўр бўлади. Бу келишув насаби номаълум бўлгани учун меросхўри бўлмаган икки киши орасида ёки насаби номаълум киши тарафидан насаби маълум кишига айтилган бўлиши лозим. Зеро, ўз меросхўри маълум бўлганда бегона одамга “меросимни сен оласан” дейиш жоиз эмас ва унинг гапи ўтмайди. Агар насаби номаълум бўлган бир киши насаби маълум бўлган бошқа бир кишига: “товон тўлашни шарт қилувчи жиноят қилиб қўйсам, сен ўша товон пулинин тўлаб мени озод қилиб оласан ва меросхўрим бўласан” деб айтса, бир тарафлама мавлал-мувалот бўлади. Яъни, насаби маълум инсон юқоридаги гапни айтган насаби номаълум инсоннинг мавлал-мувалоти ва ягона меросхўрига айланади. Аслида, бу ҳолларда товон тўлаш, ҳаётда қийинчиликка тушганда моддий ва маънавий қўллаш асабаларнинг иши. Аммо

асабаси йўқ киши шу каби келишув ила ўзи учун асабаларнинг ўрнини босувчи инсонни пайдо қиласди.

Мавлал-мувалот меросга ҳақдор бўлиши учун маййитнинг фарз эгаларидан бўлган қариндошлари, асабалари ва завул-архомлари бўлмаслиги шарт.

Агар маййит ҳаётлигига товоң тўлашни шарт қилувчи жиноят қилган бўлса ва унинг мавлал-мувалоти товоң тўлашдан бош тортган бўлса, улар орасидаги келишув бузилгани учун товоң тўлашдан бош тортган одам мерос олмайди.

Агар маййит ҳаётлигига товоң тўлашни шарт қилувчи жиноят қилган бўлса ва товошини бошқа мавлал-мувалот тўлаган бўлса, товошини тўлаган мавлал-мувалот унинг меросхўрига айланади. Бундан насаби номаълум инсон бир ва ундан кўп инсонлар билан шу тарзда келишиши мумкинлиги, улардан қай бири келишувга амал қилса, ўша меросга ҳақдор бўлишлиги ва товоң тўлашда биттадан кўп мавлал-мувалот қатнашган бўлса, улар меросни тўловга мувофиқ тақсимлаб олишлари келиб чиқади.

Радд масаласида эр-хотин ўз улушларини олганларидан сўнг ҳисобга олинмаганликлари каби улардан ортган барча меросга мавлал-мувалот ҳақдор бўлади.

Мавлал-мувалот тўрт мўътабар фикҳий мазҳаблар ичida факатгина Ҳанафий мазҳабида меросга ҳақдорлардан деб саналган.

(“Раддул Мухтор” Ибн Обидийн).

НАСАБИ БОШҚАГА ИҚРОР ҚИЛИНГАН, АММО СОБИТ БҮЛМАГАН ИНСОННИНГ МЕРОСГА ҲАҚДОР БҮЛИШИ ҲАҚИДА

Турли даража ва кўринишлардаги насаб событ бўлиши оталик ва фарзандлик событ бўлишига боғлиқдир. Масалан, бир киши бир боланинг отаси эканлиги очик-ойдин ҳужжат ила событ бўлса, бошқа даража ва кўринишлардаги насаблар, яъни ака-укалиқ, амакилиқ, боболик ва ҳоказо насаблар ҳам отанинг событ бўлган насабига эргашган ҳолда событ бўлади. Оталик ва фарзандлик насаби тўшак ила событ бўлиши мумкин, очик-ойдин ҳужжат келтириш ила событ бўлиши мумкин ёки бир киши оталикни ёки фарзандликни даъво қилганда, даъво қилинган инсон шунга иқрор бўлиши ила событ бўлиши мумкин. Насаб событ бўлганда мерос олиш ва қолдириш ҳақиқий насаб орқали қандай амалга ошса, шундай амалга ошади. Событ бўлган насаб худди ҳақиқий насаб кабидир.

Аммо гоҳида бирорта меросхўри бўлмаган инсон бошқа бир инсонни “бу киши менинг акам” ёки “менинг амаким” деб насабни бошқага иқрор қиласди. Масалан “бу киши менинг акам” деганда унинг насабни бошқага, яъни ўз отасига иқрор қилган бўлади. Бу ҳолатда насаб событ бўлмайди. Бунда учта шарт ила насаби событ бўлмаган инсон мероснинг барчасига ҳақдор бўлади:

1. Насаби иқрор қилинган, аммо событ бўлмаган инсоннинг насаби мутлақо номаълум бўлиши шарт. Зеро,

насаби маълум одамнинг кимдан мерос олиши ҳам маълум бўлади.

2. Уни иқрор қилган инсон ўша иқоридан вафот топгунича қайтмаган бўлиши шарт. Агар у вафот топгунича иқоридан қайтган бўлса, иқрор қилинган инсон мерос олмайди.

3. Маййитнинг фарз эгаларидан бўлган қариндошлари, асабалари, завул-архомлари ва мавлал-мувалотлари бўлмаслиги шарт.

Радд масаласида эр-хотин ўз улушларини олганларидан сўнг ҳисобга олинмаганликлари каби улардан ортган барча меросга насаби бошқага иқрор қилинган киши ҳақдор бўлади.

Насаби иқрор қилинган, аммо собит бўлмаган инсон факатгина Ҳанафий мазҳабида меросга ҳақдорлардан деб саналган.

(“Раддул Мухтор” Ибн Обидийн).

МЕРОСНИНГ УЧДАН БИРИДАН КЎПРОГИ ВАСИЯТ ҚИЛИНГАН ИНСОННИНГ МЕРОСГА ҲАҚДОР БЎЛИШИ ҲАҚИДА

Аввалроқ ўрганганимиздек, маййит ўзидан қолувчи меросни бир кишига учдан биридан кўпроқ васият қилса ҳам, унинг васияти молининг учдан бирига ўтади. Аммо маййитнинг фарз эгаларидан бўлган қариндошлари, асабалари, завул-архомлари, мавлал-мувалотлари ва насаби

бошқага иқрор қилинган кишиси бўлмаса, мероснинг учдан биридан кўпи ёки барчаси васият қилинган инсон ўша васият қилинган миқдорни олади. Васият қилинган шахсдан мерос ортиб қолса, байтул-молга бўлади. Ўзининг меросхўрига васият қилиш жоиз эмас. Агар майит шундай васият қилган бўлса, васияти ўтмайди.

(“Раддул Мухтор” Ибн Обидийн).

МЕРОСНИ ОХИРГИ БЎЛИБ БАЙТУЛ-МОЛ ОЛИШИ ҲАҚИДА

Майитнинг меросига ҳақдорлардан деб санаб ўтилганларнинг ичидан мутлақо ҳеч кими бўлмаса, унинг моли байтул-молга бўлади. Байтул-мол мусулмонларнинг умумий хазинасидир. Мутааххир уламолар: “байтул-мол мавжуд бўлмаганде майитдан қолган мерос унинг эри ёки хотинига, улар ҳам бўлмаса, мусулмонлар манфаати учун ишлатилсин деб омонатдор кишига берилади” деганлар.

БАЪЗИ МЕРОСХЎРЛАРГА БОҒЛИҚ БЎЛГАН ҲУКМЛАР

Ушбу бўлимда баъзи меросхўрларнинг мерос олишлари, бошқани хажб қилишлари ва шунга ўхшаш бошқа маълумотлар келтирилади. Биз ҳозир ўрганмоқчи бўлган, меросга таъаллуқли бўлган инсонлар тоифаси қуидагилар:

1. Ҳомила.
2. Бедарак йўқолган.
3. Муртад.
4. Асир
5. Хунаса.
6. Шаръий жиҳатдан отаси йўқ инсон.
7. Баробар вафот топгани учун қай бири биринчи вафот этгани билинмай қолган ўзаро меросхўрлар.
8. Талоқ қилинган ва иддаси чиқмаган аёлнинг меросга ҳақдор бўлиши ёки бўлмаслиги.

ҲОМИЛА

Ҳомила деб онанинг қорнидаги ўғил ёки қиз фарзандга айтилади. Юқорида айтиб ўтилганидек, меросхўр ўз мерос қолдирувчиси вафот этганда тирик бўлса, у ҳам меросдан улуш олади. Шу сабабдан, агар бир киши вафот этганда, унинг хотини ҳомиладор бўлса, ўша ҳомила туғилгач мерос олади. Ҳомила тирик ёки ўлик, ўғил ёки қиз, битта ёки бир нечталиги маълум бўлмагани учун меросни охиригача тақсимлаш мумкин бўлмайди. Ҳанафий мазҳабида эҳтиётан ҳомилани тўрт ўғил ёки тўрт қиз (қай бири кўпроқ улуш олса, шуниси) деб ҳисоблаб тарикани бошқа меросхўрларга бўлиб турилади. Бу гап имом Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳга мансуб. Имом Абу Йусуф раҳимаҳуллоҳ наздларида ҳомилани бир

ўғил ёки бир қиз (қай бири кўпроқ улуш олса, шуниси) деб ҳисоблаб тарикани бошқа меросхўрларга бўлиб турилади. Фатво имом Абу Юсуф раҳимаҳуллоҳнинг қавллари асосида берилади. Ҳомила дунёга келгач, мерос барча ҳақдорлар орасида буткул тақсим қилинади.

Ҳомиланинг мерос олиши учун фароиз илми уламолари икки шарт бор дейдилар:

1. Ҳомила тирик ҳолда туғилиши. Ҳомиланинг тирик туғилиши – Ҳанафий мазҳабида – унинг кўп қисми туғилгач кўз қимираши, лаб қимираши, овоз чиқариши каби аломатлар ила событ бўлади. Агар ҳомиланинг аксар қисми туғилиб, унда ҳаёт белгиси кўринса, у мерос олади ва мерос қолдиради. Аммо ҳомилада ҳаёт асорати кўринмаса, у мерос олмайди ва ҳажб ҳам қилмайди.

2. Мерос қолдирувчиси вафот этган вақтда ҳомила она қорнида мавжуд бўлиши. Ҳанафий мазҳабида ҳомиланинг она қорнида туғилгунича туриш муддатининг энг ози олти ой, ўрта муддати тўққиз ой ва энг узоқ муддати йигирма тўрт ойдир. Мана шу муддатларнинг энг узоғига қиёслаб мерос қолдирувчиси вафот этган вақтда ҳомила она қорнида мавжуд бўлганми ёки йўқми, билиб олса бўлади. Шу сабабдан бир киши вафот этса, ундан мерос олиши мумкин бўлган ҳомила бор ёки йўқлигини мерос тақсимотидан аввал суриштириш керак бўлади. Агар ҳомила бўлса, юқорида айтиб ўтилганидек тақсим қилиб турилади. Агар ҳомила йўқлиги аниқ бўлса, мерос тақсим қилинади. Аммо бир киши вафот этгач, унинг хотини эрининг вафотидан бир йил ўтгач, эридан ҳомиладор эканлигини айтса, хотиннинг гапи қабул қилинади. Зоро,

айтиб ўтганимиздек Ҳанафий мазҳабида ҳомиланинг она қорнида туғилгунича туриш муддатининг энг узоқ муддати йигирма тўрт ой. Ҳомиланинг она қорнида туғилгунича туриш муддатининг энг узоқ муддати йигирма тўрт ой эканлигига уламоларимиз қуидаги ривоятни далил қилиб келтирганлар: Имом Байҳақий Оиша розияллоҳу анҳодан қуидагини ривоят қилганлар:

لَا يَبْقَى الْوَلَدُ فِي رَحْمٍ أَمْهٌ أَكْثَرٌ مِنْ سَنَتَيْنِ ...

“Бола онасининг бачадонида икки йилдан ортиқ қолмайди...”.

Ҳомила меросга ҳақдор бўлишда олти хил ҳолатда бўлади:

1. Мутлақо меросхўр бўлмайди. Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан хотини, отаси, бошқа эрдан ҳомиладор бўлган онаси қолди. Бунда она бир ака ёки ука, опа ёки сингил ота билан ҳажб бўлгани учун умуман мерос олмайди. Шу сабабдан мерос тақсимотида унинг туғулишини кутиб турилмайди.

2. Ҳомила ўғил ёки қиз эканлигига кўра мерос олиш ёки олмаслиги. Мисол: бир киши вафот этиб, ундан хотини, амакиси ва туғишиган акасининг ҳомиладор хотини қолган. Хотин тўртдан бир 1/4 олади. Мероснинг қолган қисми ҳомила туғилгунича тақсимланмай туради. Агар ҳомила ўғил бўлиб туғилса, қолган тариканинг барчасини асабалик жиҳатидан олади. Чунки у туғишиган аканинг ўғли бўлгани

учун амакидан асабалик жиҳатидан олдин туради. Агар қиз туғилса, унга ҳеч нарса берилмайди, қолган мерос амакига берилади. Чунки, амаки асаба, ушбу туғилган қиз эса завулархомлардандир.

3. Ҳомила ўғил бўлсин, қиз бўлсин ҳар қандай ҳолатда мерос олиши. Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан ҳомиладор хотини, ота-онасини қолдирди. Бунда ҳомилани ўғил деб фараз қилинади. Зеро, бу ҳолатда ўғил қиздан кўра кўпроқ улуш олади. Эҳтиёти шу. Хотини саккиздан бир $\frac{1}{8}$ олади. Ота олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Она олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Қолган мерос ўғил деб ҳисобланаётган ҳомилага асабалик жиҳатидан берилади. Аммо агар ҳомила қиз туғилса, қиз ярим $\frac{1}{2}$ олади. Хотин ва она аввалги тақсимотдаги улушларини оладилар. Ота қолган меросни фарз эгаси ва асабалиги учун олади.

4. Қиз ёки ўғиллигига қараб меросдаги улуш фарқ қилмаслиги. Мисол: бир аёл вафот этиб, ўзидан туғишган синглиси, ота бир синглиси ва бошқа эрдан ҳомиладор бўлган онаси қолди. Она олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Туғишган сингил ярим $\frac{1}{2}$ олади. Ота бир сингил олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Ҳомила ўғил бўлсин, қиз бўлсин унга олтидан бир $\frac{1}{6}$ берилади.

5. Ҳомила билан бирга умуман бошқа меросхўр бўлмаслиги ёки у билан бирга меросхўр бўлса ҳам, ўша меросхўр ҳомила ўғил туғилгани сабабидан ҳажб бўлиши.

6. Қиз ёки ўғиллигига қараб мероснинг барчасини ёки ярмини олиши. Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан ўғлининг ҳомиладор хотини ва ота бир укасини қолдирди. Ҳомила ўғил бўлса, барча меросни олади. Қиз бўлса, ярим улуш олади. Қолганини майитнинг асабаси олади. Агар

асабалар бўлмаса, қолгани радд қоидасига кўра қизга берилади.

Ҳомиланинг улуши ва эҳтиётан тақсимланмаган улушлар ҳомила дунёга келгунича ёки мерос тақсимотини буткул амалга ошириш имконияти мавжуд бўлгунича омонатдор кишиларнинг қўлида омонат бўлиб туради.

БЕДАРАК ЙЎҚОЛГАН

Бедарак йўқолган инсон араб тилида “мафқуд” (^{مَفْعُودٌ}) деб аталади. “Мафқуд” луғатда йўқолган, зое бўлган маъноларини ифодалайди.

Мафқуд мерос уламолари истилоҳида қуидагича таърифланади: “Тирик ёки ўликлиги маълум бўлмаган, изи номаълум бўлиб, хабари йўқ бўлган шахс – мафқуддир”. Унинг мулкини меросхўрларга бўлиб бериш фақатгина қози уни вафот топган деб ҳукм чиқаргандан кейин бўлади.

Ҳанафий мазҳабида бедарак йўқолган инсоннинг вафоти аниқ бўлмагунича ёки қози уни вафот топган деб ҳукм қилмагунича хотини ундан талоқ бўлмайди, тузган ижара шартномаси бекор бўлмайди, мол-мулки меросхўрларга тақсимланмайди.

Бир киши бедарак йўқолгач, у бошқадан мерос олмайди ва васият қилинган нарсани ҳам олмайди. Бу нарсалар унинг тирик ёки ўлик эканлиги аниқ бўлмагунича ушлаб турилади. Агар бедарак йўқолган инсон тирик ҳолда топилса, меросдан

ўз улушкини ва унга қилинган васиятни олади. Агар вафот топгани аниқланса ёки қози уни вафот топган деб ҳукм қилса, меросдаги улушкини ва унга қилинган васият бошқа меросхўрларга тақсимлаб юборилади.

Ҳанафий мазҳабида бедарак йўқолган кишининг тенгқурлари вафот қилиб тугайдиган муддат ўтса, уни вафот топган деб ҳукм қилинади. Ушбу муддатни баъзи уламолар тўқсон йил деганлар.

Аммо қўпчилик Ҳанафий факихлар “Бу ҳолатда иш имомнинг раъийга қараб бўлади. У мафқудни қидиртиради, суриштиради ва уни топиш, тирик ёки ўлик эканлигини билиш йўлидаги барча чора-тадбирларни қўллайди. Бунда муайян муддатга эътибор бермайди. Сўнгра унинг ўлими хақида ҳукм чиқариш ўринли бўлса, шундай ҳукм чиқаради” деб айтганлар.

Мафқуд вафот топган деб ҳукм қилингач, пайдо бўлиб қолса, у меросхўрлардан ўз насибасини олади. Аммо унинг улушкини уларнинг мулкидан чиқсан бўлса, ўша меросхўрлар унга унинг улушкини тўлаб бермайдилар. Зеро, меросхўрлар унинг улушкини қозининг ҳукми ила, шаръиятга мувофиқ тақсимлаб олгандирлар.

Мафқуднинг мерос олишида икки ҳолат мавжуд:

1. Ўзи билан бирга бўлган ворисларни ҳажби ҳирмон қиласди. Мисол: бир киши вафот этиб, ўзидан туғишиган ука, туғишиган сингил ва бир бедарак йўқолган ўғил ворис қолдирди. Агар ўғил тирик бўлса, ука ва сингилни ҳажби ҳирмон қиласди. Яъни, улар умуман мерос олмайди. Шунинг учун то ўғилнинг тирик ёки ўлик эканлиги аниқ

билинмагунча мерос тақсимоти тўхтатиб турилади. Ўғилтирик бўлса, барча молни олади, агар қози уни ўлган деб ҳукм қилса, бошқа ворисларга улушлари баробарида мерос тақсим қилинади.

2. Бошқаларни ҳажб қилмасдан, уларга меросда шерик бўлади. Мисол: бир киши вафот этиб ўзидан хотини, онаси, ота бир акаси ва бедарак йўқолган туғишган укасини қолдирди. Хотин тўртдан бир 1/4 олади. Она олтидан бир 1/6 олади. Сўнгра токи мафқуднинг тирик ёки ўлик эканлиги аниқ билинмагунча мерос тақсимоти тўхтатиб турилади. Бедарак йўқолган туғишган ука тирик ҳолда топилса, у асабалик жиҳатидан қолган барча меросни олади. Агар унинг вафот топганлиги аниқланса ёки вафот топганига ҳукм қилинса, ота бир ака асабалик жиҳатидан қолган барча меросни олади.

МУРТАД

Муртад (^{مُرْتَدٌ}) деб Ислом динидан қайтган одамни айтилади.

Муртад Ислом динидан қайтган ҳолда ўлса ёки ўлдирилса ёки дорул-ҳарбга қочиб кетгач, қози унинг дорул-ҳарбга қўшилгани ҳақида ҳукм қилса, мусулмон ҳолида топган мол-дунёси унинг мусулмон меросхўрларига шаръиятга мувофиқ тақсимлаб берилади. Имом Абу Ҳанифа раҳимаҳуллоҳнинг наздларида муртадлик ҳолида топган мол-дунёси байтул-молга қўйилади (байтул-мол мавжуд

бўлмаганда муртаддан қолган мерос мусулмонлар манфаати учун ишлатилсин деб, омонатдор кишига берилади). Имом Абу Юсуф ва имом Мухаммад раҳимаҳумаллоҳ наздларида иккала ҳолатда топган барча мол-дунёси унинг мусулмон меросхўрларига тақсимлаб берилади.

Агар диндан қайтган одам аёл киши бўлса, барча уламоларимиз наздида унинг қолдирган мол-мулки мусулмон меросхўрларига тақсимлаб берилади.

Муртад эркак бўлсин, аёл бўлсин ҳеч кимдан мерос олмайди, мусулмондан ҳам, аслий кофиридан ҳам, ўзига ўхшашиб муртаддан ҳам.

АСИР

Асир – дорул-ҳарбда кофиirlар қўлида тутқун бўлиб турган инсон. У худди бошқа мусулмонлар каби мерос олади ва мерос қолдиради. Мерос олиш ва мерос қолдиришда унинг бошқа мусулмонлардан фарқи йўқ. Фақатгина у ўз мол-мулкини ўзининг вакили орқали идора қиласи. Агар у кофиirlар қўлида динидан қайтса, унинг ҳукми муртад ҳукмидадир. Агар унинг диндан қайтганлиги ёки қайтмаганлиги, ҳаёт ёки вафот топганлигини билиб бўлмаса, унинг ҳукми мафқуд, яъни бедарак йўқолганинг ҳукмида. (“Фароизи Сирожия” Сирожиддин Сижовандий).

ХУНАСА

Хунаса – эркаклиги ҳам, аёллиги ҳам номаълум инсон. Бунда унинг хулқи эътиборга олинмайди. Хунаса эркакча хулқли ёки аёлларга хос хулқли бўлиши мумкин. Агар тиббиётнинг шу соҳасида мутахассис бўлган, инсофли мусулмон олимлар уни эркак десалар, эркакка ҳукм қилинади. Аёл десалар, аёлга ҳукм қилинади ва у хунаса деб ҳисобланмайди.

Уламоларимиз “Хунаса меросда икки улушнинг кам тарафига ҳақдор бўлади” деганлар. Масалан, бир киши мерос қолдирганда унинг хунаса фарзанди бўлса ва меросдаги улуш қизники кам бўлса, қизнигини, ўғилники кам бўлса ўғилнигини олади. Мисол: бир аёл вафот этди ва ўзидан эрини, ота–онасини ва хунаса фарзандини қолдирди. Ушбу ҳолатда хунаса фарзанд ўғил бўлганда қанча улуш ва қиз бўлганда қанча улуш олишига қаралади. Сўнгра икки ҳолатдан қай бирида кам улуш олса, ўша улушга ҳақдор қилинади. Мисолимизда эр тўртдан бир $\frac{1}{4}$ олади. Она олтидан бир $\frac{1}{6}$ олади. Хунаса фарзанд (қизнинг фарз улуси) $\frac{1}{2}$ улуш олади. Ота асабалик жиҳатидан қолган улушни олади.

ШАРЬИЙ ЖИҲАТДАН ОТАСИ ЙЎҚ ИНСОН

Шаръий жиҳатдан отаси йўқ деганда икки тур фарзанд тушунилади:

1. Зино орқали дунёга келган фарзанд.

2. Аёл ҳомиладор ёки туғган ҳолида ўша фарзандга нисбатан ўзаро лиъон айтишган эр-хотиннинг фарзанди.

“Лиъон – эр ўз аёлини зинода айблағанда ёки ҳомиласи ё туғган фарзандини бошқадан деб даъво қилғанда қози ҳузурида иккала тараф ўзининг рост айтаётганилигига Аллоҳнинг номи ила тўрт марта, агар ёлғончи бўлса, унга Аллоҳнинг лаънати, ғазаби бўлишини бир марта айтиб эълон қилишдир”. Яъни, эр хотинини зинода айблаб ёки туғган боласи бошқа эркакдан бўлганини таъкидлаб лиъон айтади. Хотин эса зинони ёки туғган боласи бошқа эркакдан эканлигини рад этиб лиъон айтади.

Фарзандга нисбатан ўзаро лиъон айтишилганда ёки фарзанд зино сабабидан дунёга келганда, ўша фарзанд фақат онасига нисбат берилади ва фақат она тараф унга мероҳўр бўлади. У ҳам фақат она тарафдан мерос олади.

Агар бир аёл насаби номаълум бўлган болани топиб олиб, ўз қарамоғига олса, ўша аёл унинг қолдирган барча меросини олади.

Асраб олинган бола насаби номаълум бўлгани учун мерос масаласида бегона ҳукмида бўлади ва меросдан ҳеч нарса олмайди.

ЎЗАРО МЕРОСХЎР БЎЛГАНЛАРИ ҲОЛДА БАРОБАР ВАФОТ ТОПГАНИ УЧУН ҚАЙ БИРИ АВВАЛ ВАФОТ ЭТГАНИ БИЛИНМАЙ ҚОЛГАН ИНСОНЛАРНИНГ МЕРОСИ ҲАҚИДА

Икки ва ундан кўп ўзаро меросхўр бўлган инсонлар дengизда баробар ғарқ бўлса ёки ҳаммаси ёнгинда ёниб кетса ёки том, девор босиб барчаси вафот этса ёки автоҳалокатга учраса ва уларнинг қай бири олдин вафот топгани маълум бўлмаса, уларнинг барчасини бир вақтда вафот топган деб ҳукм қилинади. Уларнинг мол-мулклари ҳаёт бўлган меросхўрларига тақсимлаб берилади ва бир вақтда вафот топганлар бир-бирларидан ўзаро мерос олмайдилар ва бир-бирларига ўзаро мерос қолдирмайдилар. Улар мерос масаласида ҳудди мавжуд бўлмаган инсон сифатида қараладилар. (“Фароизи Сирожия” Сирожиддин Сижовандий).

Аммо уларнинг қай бири аввал вафот топгани аниқланса ёки мерос қолдирувчи вафот топгач унинг мероси тақсимланмасдан туриб меросхўрлардан бири вафот этса, мерос илмида “муносаха” деб номланувчи ҳолат юзага келади.

ТАЛОҚ ҚИЛИНГАН ВА ИДДАСИ ЧИҚМАГАН АЁЛНИНГ МЕРОСГА ҲАҚДОР БЎЛИШИ ЁКИ БЎЛМАСЛИГИ ҲАҚИДА

Талоқ икки хил бўлади: ражъий талоқ, боин талоқ.

Ражъий талоқ – очиқ талоқ лафзи ила қўйилган талоқ бўлиб, эр ражъий талоқ қилган хотинига унинг иддаси чиқмай, янги никоҳ акди боғламасдан туриб қайтиши жоиз бўлган талоқdir. У учта талоқдан кам бўлади.

Боин талоқ – талоқнинг ҳам, бошқа нарсанинг ҳам эҳтимоли бўлган киноя лафз ила қўйилган талоқ бўлиб, эр талоқ қўйган заҳоти ораларидаги никоҳ ақдини узувчи битта, иккита ёки учта бўлувчи талоқдир. Ораларида боин талоқ бўлган эркак ва аёл яна эр-хотин бўлишлари учун (уч талоқ бўлмаган бўлса) янги никоҳ ақди боғлашлари шарт.

Ушбу икки тур талоққа мерос қолдириш жиҳатидан қаралганда – эр соғлом юрганида ёки енгил касаллигига талоқ қўйиши мумкин ёки ўлим касаллигига талоқ қўйиши мумкин.

Ўлим касаллигидаги талоқ икки хил бўлади: хотинини “хотиним мерос олмаслиги оқибатида бошқа қариндошларим қолдирган меросимдан кўпроқ олсинлар” деган ният ила талоқ қилиш ёки бундан бошқа сабаб ила талоқ қилиш.

Агар эр хотинини ражъий талоқ қилган бўлса ва эр вафот топганда аёлининг иддаси чиқмаган бўлса, аёли эридан мерос олади. Акси бўлганда ҳам, яъни шундай ҳолатда аёли эридан аввал вафот топганда ҳам эри ундан мерос олади. Зоро, ражъий талоқда эр-хотинлик ақди токи идда тугамас экан узилмай туради.

Агар эр хотинини соғлик вақтида (яъни, ўлим касаллиги вақтида эмас) боин талоқ қилган бўлса, улар орасида меросхўрлик бўлмайди. Улардан бири идда вақтида вафот топган бўлса ҳам. Зоро, бу ҳолда мерос қолдирувчи эр ҳақида – у ўлим тўшагида бўлмаганлиги сабабли – “хотиним мерос олмасин” деган ният ила хотинини талоқ қилгани ҳақида гумонга борилмайди. Чунки у хотинини ўз ўлимини гумон қилмай туриб талоқ қилган. Эр ҳам бу ҳолатда хотинидан мерос олмайди.

Агар эр хотинини ўлим касаллиги вақтида боин талоқ қиласа ва эрнинг – хотинини “хотиним мерос олмасин” деб талоқ қилгани ҳакида гумон қилинмаса, (масалан, хотинининг ўзи уни “қўйиб юборишини” сўраса, хотин эрини шаръиятда эътиборга олинган кўринишда норози қиласа ёки шаръий омил сабабидан қози эр ва хотиннинг орасини ажратиб қўйса) улар орасида меросхўрлик бўлмайди. Эр ҳам, хотин ҳам бир-бирларидан мерос олмайдилар.

Аммо эр ўлим касаллиги вақтида хотинини “хотиним мерос олмасин, фарзандларимга мол-мулкимдан кўпроқ қолсин” деб боин талоқ қилган бўлса, аввало эр хотинидан мерос олмайди. Зеро, эрнинг ўзи ушбу никоҳни ўз ҳоҳиши ила бузди. Энди унинг меросхўрлиги қолмади. Хотин эса то иддаси тугамас экан меросдан ўз улушини олади. Бу ҳолатда талоқ боин талоқми, ражъий талоқми фарқи бўлмайди. Идда тугаса, никоҳдан асар ҳам қолмаганлиги учун мерос олмайди.

Ораларида ботил ва фосид никоҳ бўлган эркак ва аёл бир-бирига ўзаро меросхўр бўлмайдилар.

(“Раддул Мухтор” Ибн Обидийн).

ХОТИМА ЎРНИДА МЕРОС ТАҚСИМЛАШГА ОИД МИСОЛЛАР

Аввало Исломдаги мерос илми тарихида машҳур бўлган масалаларни зикр қилиб ўтсак.

Икки Умария масаласи:

Мерос тақсимотида она ота билан бирга бўлса ва бошқа меросхўр бўлмаса, аслида меросдан учдан бири $\frac{1}{3}$ ни олади. Лекин бу ўринда “умария” деб номланувчи икки масала борки, уларга кўра мазкур қоидага хилоф қилинади. Умария деб номланишининг сабаби, бу масала ҳазрати Умарнинг ҳукмлари ва бошқа сахобаларнинг бунга розилик изҳор қилганлари сабабли бўлган. Бу икки масала “Қарровайн” деб ҳам аталади. Қарро дегани “ёрқин”, “нурли” маъносида бўлиб, бу масалаларнинг машҳурлиги ва ҳаммага маълумлиги учундир. Ушбу масалада эр ёки хотин фарз меросини олиб бўлгач, она қолган мероснинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни олади. Масаланинг сурати қуидагичадир: бир аёл вафот этиб, унинг эри, онаси ва отаси қолган бўлса, эр яrim фарз $\frac{1}{2}$ улушни мерос сифатида олади. Она эса эрдан ортган мероснинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни олади. Отага эса қолгани берилади. Онага қолган молнинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни берилишининг сабаби: агар биз онага умумий молнинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни берсак, онанинг насибаси отадан кўпроқ бўлиб қолади. Зоро, она умумий молнинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни олгач, отага олтидан бир $\frac{1}{6}$ қолади. Бунда онага отанинг насибасидан икки баробар кўп мерос тегади. Она отадан кўп мерос олиши шариятда событ эмас. Аммо она эрдан ортган молнинг учдан бири $\frac{1}{3}$ ни олса, бир эркакка икки аёл улуши қоидасига мувофиқ тақсим бўлади.

Масаланинг асли 6

Эр	яrim $\frac{1}{2}$	3 та улуш
Она	эрдан ортган уч	1 та улуш

	улушдан улуш	бир	
Ота	асабалик жиҳатидан қолган улуш	2 та улуш	

Умария масаласининг иккинчиси қўйидагичадир: бир киши вафот этиб, ундан аёли, онаси ва отаси қолди. Хотинига тўрдан бир фарз $1/4$ улуш, онага хотиндан ортган улушдан учдан бир $1/3$ улуш, ота қолганини асаба сифатида олади.

Масаланинг асли 4

Хотин	тўртдан бир $1/4$	1 та улуш
Она	хотиндан қолган улушдан учдан бир $1/3$	1 та улуш
Ота	асабалик жиҳатидан қолган улуш	2 та улуш

Умария масаласи халифа ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу даврларида содир бўлган. Саҳобалар бу масалада икки хил фикр билдирганлар:

1. Зайд ибн Собит розияллоҳу анҳу ва жумҳур саҳобалар шуни маъқуллаганлар. Яъни, онага эр ёки хотиндан ортганинг учдан бири $1/3$ берилади.

2. Ибн Аббос розияллоҳу анҳунинг йўллари бўлиб, у киши бу масалада жумҳурга хилоф қилганлар. Яъни, ибн

Аббоснинг фикрларига кўра, онага умумий молниг учдан бири 1/3 берилади.

Зайд ибн Собитнинг йўлларини барча уламолар оммаси яқдиллик ила қабул қилганлар.

Минбария масаласи:

Ҳазрати Али розияллоҳу анҳу минбарда хутба қилиб турғанларида одамлардан бири туриб, ўзидан икки қиз, отона ва хотин қолдирган кишининг мероси ҳақида сўради. Шунда ҳазрати Али розияллоҳу анҳу ўша заҳоти: “Хотиннинг саккиздан бир 1/8 и тўққиздан бир 1/9 га айланади” дедилар. Яъни масаланинг асли авл бўлади ва хотин 24 та улуш ичидан олиши лозим бўлган 3 та улушни 27та улушдан олади.

Масаланинг асли 24 дан 27 га авл бўлади

Икки қиз	учдан икки 2/3	16 та улуш
Ота	олтидан бир 1/6	4 та улуш
Она	олтидан бир 1/6	4 та улуш
Хотин	саккиздан бир 1/8 (авл қилинишдан аввалги масаланинг аслидан 1/8 улуш).	3 та улуш

Бу масала минбар устида туриб айтилгани учун “минбария масаласи” деб номланган.

Ақдария масаласи:

Бу масаланинг тақсимотини Зайд ибн Собит амалга оширганлар. Ушбу воқеъа Бани Ақдар қабиласига мансуб аёлнинг масаласи бўлгани учун “акдария” деб номланган.

Бир аёл вафот этиб, ортидан эр, она, отанинг отаси, ва туғишган сингил қолдирди. Аслида эрга ярим $\frac{1}{2}$, онага учдан бир $\frac{1}{3}$, отанинг отасига олтидан бир $\frac{1}{6}$ бўлиб, фарз улушлар ила тарика тугайди ва туғишган сингилга ҳеч нарса қолмаслиги керак эди. Аммо Зайд ибн Собит розияллоҳу анху бу ҳолатда туғишган сингилга ярим $\frac{1}{2}$ берадилар ва масаланинг аслини 6 дан 9 га авл қиласидар. Сўнгра отанинг отасининг улуши 1 ни қизнинг улуши 3 га қўшиб икковига бир эркакка икки аёл улуши қоидасига биноан икковининг улуши 4 ни тақсим қиласидар. Лекин 4 ни бир эркак ва бир аёлга касрсиз бўлишнинг иложи бўлмаганлиги учун масаланинг асли 9 ни улушлари каср ҳолида чиққан меросхўрлар сони 3 га кўпайтирамиз (отанинг отаси икки туғишган сингил ўрнида ва яна битта ҳақиқий туғишган сингил). Ҳосил бўлган 27 сони масаланинг тасҳихидир. Энди эрнинг аввалги масаладаги улуши 3 ни 27 ни ҳосил қилишда ишлатилган 3 га кўпайтирамиз. Демак эр 27 дан 9 та улуш олади. Сўнгра онанинг аввалги масаладаги улуши 2 ни 27 ни ҳосил қилишда ишлатилган 3 га кўпайтирамиз. Демак, она 27 дан 6 та улуш олади. Шунда қолган 12 та улушни отанинг отаси ва туғишган сингил орасида бир эркакка икки аёл улуши қоидасига мувофиқ тақсимлаймиз. Отанинг отасига 8 та улуш, туғишган сингилга 4 та улуш.

Фарз улушларга мисоллар:

Бир киши вафот этди ва ортидан хотини, онаси, отаси ва ўғли қолди. Хотинга саккиздан бир $\frac{1}{8}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, отага олтидан бир $\frac{1}{6}$, қолган барча мерос ўғилга асабалик жиҳатидан.

Масаланинг асли 24

Хотин	саккиздан бир $\frac{1}{8}$	3 та улуш
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	4 та улуш
Ота	олтидан бир $\frac{1}{6}$	4 та улуш
Ўғил	қолган барча мерос асабалик жиҳатидан	13 та улуш

Бир киши вафот этди ва ортидан хотини, қизи, ўғлининг қизи, онаси ва ўғлининг ўғлининг ўғлини қолдирди. Хотинга саккиздан бир $\frac{1}{8}$, қизга ярим $\frac{1}{2}$, ўғлининг қизига олтидан бир $\frac{1}{6}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$ ва қолган мероснинг барчаси ўғлининг ўғлининг ўғлига.

Масаланинг асли 24

Хотин	саккиздан бир $\frac{1}{8}$	3 та улуш
Қиз	ярим $\frac{1}{2}$	12 та улуш
Ўғлининг қизи	олтидан бир $\frac{1}{6}$	4 та улуш
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	4 та улуш
Ўғлининг ўғлининг ўғли	қолган мероснинг барчаси	1 та улуш

Раддга мисол:

Бир аёл вафот топиб, ўзидан эрини ва учта қизини қолдирди. Эрга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, учта қизга учдан икки $\frac{2}{3}$. Аслида масаланинг асли 12 та улуш. Аммо 12 та улушни меросхўрларга бўлиб берсак 1 та улуш ортиб қолмоқда. ($12 - 3 = 9$ та улуш, $9 \times \frac{1}{3} = 3$ та улуш). Шунинг сабабдан масалада эр бўлгани учун масаланинг аслини 12 дан кишилар сони 4 га радд қиласиз.

Эр	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	1 та улуш
Учта қиз	тўртдан уч $\frac{3}{4}$	3 та улуш, ҳар бир қизга 1 тадан улуш

Бир киши вафот топиб ўзидан хотинини, онасининг онасини, олтига она бир опа-сингиллар қолдирди. Хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, онанинг онасига олтидан бир $\frac{1}{6}$, она бир опа-сингилларга учдан бир $\frac{1}{3}$. Аслида масаланинг асли 12 та улуш. Аммо 12 та улушни меросхўрларга бўлиб берсак 3 та улуш ортиб қолмоқда. ($12 - 3 = 9$ та улуш, $9 \times \frac{1}{3} = 3$ та улуш). Шунинг учун масаланинг аслини 12 дан 4 га радд қиласиз. Шунда хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, онанинг онасига учдан бир $\frac{1}{6}$, олтига она бир опа-сингилларга учдан икки $\frac{2}{3}$. Аммо масаланинг аслини 12 дан 4 га радд қиласиз. Олтига қизнинг улушлари каср сон билан чиқмоқда. Шунинг учун хозирда масаланинг асли бўлиб турган 4 сонини опа-сингилларнинг сонига, яъни 6 га кўпайтирамиз. 24 сони хосил бўлди. 24 та улушдан хотининг тўртдан бири $\frac{1}{4}$ ни (6та

улуш) унга берганимиздан кейин 18 та улуш қолди. 18 та улушнинг учдан бири $\frac{1}{3}$ (6 та улуш) онанинг онасига, 18 та улушнинг учдан иккиси $\frac{2}{3}$, яъни 12 та улуш олтида опасингилларга 2 тадан улуш. Демак, тасҳихдан сўнг масаланинг асли 24 та улуш

Хотин	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	6 та улуш
Онанинг онаси	хотиндан қолган улушнинг учдан бири	6 та улуш
Олтида опасингиллар	хотиндан қолган улушнинг учдан иккиси	12 та улуш

Авлга мисол:

Бир киши вафот этиб, ортидан хотинини, онасини, туғишган икки опасини ва она бир икки синглисини қолдирди. Хотинга тўртдан бир $\frac{1}{4}$, онага олтидан бир $\frac{1}{6}$, туғишган икки опага учдан икки $\frac{2}{3}$, она бир икки сингилга учдан бир $\frac{1}{3}$. Аслида масаланинг асли 12. Аммо улушлар сони 17 та бўлгани учун масаланинг асли 12 дан 17 га авл қилинади.

Хотин	тўртдан бир $\frac{1}{4}$	3 та улуш
Она	олтидан бир $\frac{1}{6}$	2 та улуш
Туғишган икки опа	учдан икки $\frac{2}{3}$	8 та улуш
Она бир икки сингил	учдан бир $\frac{1}{3}$	4 та улуш